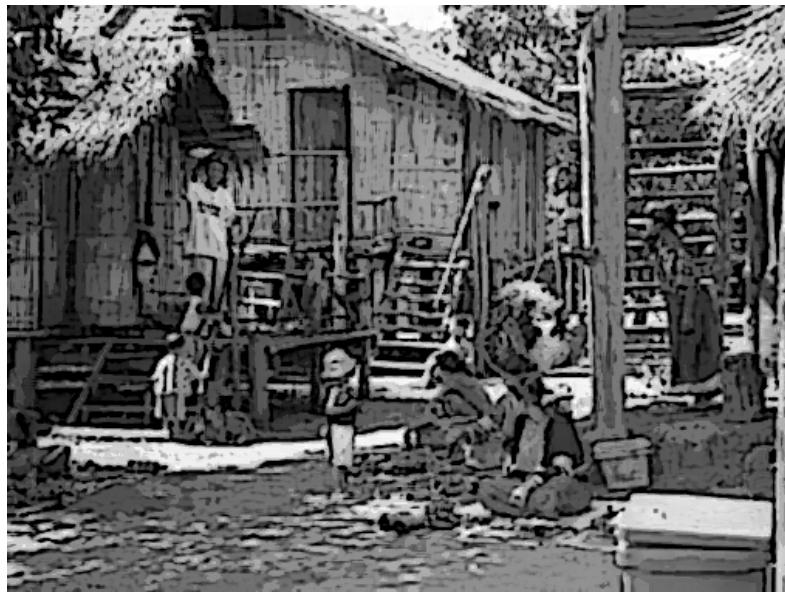

การสารพุทธศาสนาศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑ ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๘
บทความวิจัย

หลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนไทย คนัย บริษัเพิ่มประสิทธิ์

บทความนี้จะทำการวิเคราะห์วิชาพระพุทธศาสนาที่พับในหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๕ – พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๓ ส่วนคือ ส่วนที่ ๑ วิเคราะห์อัตราส่วนการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ส่วนที่ ๒ คือการวิเคราะห์เนื้อหาและความมุ่งหมายในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา และส่วนที่ ๓ จะทำการวิเคราะห์

ปัจจัยที่เกี่ยวเนื่องกับหลักสูตร
วิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัย^๑
จะทำการวิเคราะห์ในทั้ง ๓
ส่วนนี้ไปพร้อมๆ กัน สำหรับ
การกล่าวถึงรายละเอียดของ
เนื้อหาวิชา อัตราส่วน รวมถึง
ความมุ่งหมายของหลักสูตร
การศึกษาในปัจจุบันจะไม่นำ
การอ้างอิงมาประกอบ เพราะ
ได้อ้างอิงมาแล้วในบทก่อนๆ
(ในงานวิจัยเล่มสมบูรณ์) แต่
ถ้าในบทก่อนไม่ได้กล่าวถึงจึง

จะนำมาอ้างอิงในบทนี้ สำหรับส่วนที่ไม่ได้อ้างอิงในบทนี้สามารถดูรายละเอียดของเนื้อหาในบทที่ผ่านมาได้
การวิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาปัจจุบัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.๒๔๓๕ – พ.ศ.๒๔๕๒

หลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๕ – พ.ศ.๒๔๕๒ นั้นตรงกันกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งระบบการศึกษาในยุคนี้มีการระบุความมุ่งหมายในแต่ละวิชาอยู่บ้าง แต่ไม่มีการระบุ
วัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายของหลักสูตรไว้อย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ได้ความมุ่งหมายรวมในหลักสูตร

การศึกษาปีต่างๆ สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้ ในปี พ.ศ. 2435 สามารถสรุปใจความได้ว่า รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชประสงค์ให้รายภูมิได้รับประโยชน์จากการศึกษาทั่วหน้ากัน เพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ พ.ศ. ๒๔๓๘ เพื่อเป็นการสนับสนุนการเล่าเรียนวิชาให้เจริญ พ.ศ. ๒๔๔๘ เพื่อขยายความรู้ของนักเรียนให้สูงขึ้น พ.ศ. ๒๔๕๒ เพื่อขยายการศึกษาให้กว้างขวางและเน้นการส่งเสริมอาชีพให้แก่รายภูมิอีกด้วย^๑

จากข้อมูลในประวัติศาสตร์พบว่าเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในยุคนี้คือ การที่ประเทศไทยถูกคุกคามด้านอาณาเขตจากการล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกคือประเทศฝรั่งเศส และอังกฤษ โดยประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนถึง ๖ ครั้ง คือนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ประเทศไทยเสียดินแดนสิบสองจังหวัด หัวพันทั้งห้าทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๕ เสียรัฐกิจเหรี่ยงและไทยใหญ่ให้อังกฤษ พ.ศ. ๒๔๓๖ กรณีพิพาท ร.ศ. ๑๑๒ เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๔๖ เสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง พ.ศ. ๒๔๔๙ เสียหมู่บ้านบูรพาให้ฝรั่งเศส และพ.ศ. ๒๔๕๑ เสียหัวเมืองมลายูทั้ง ๔ ให้อังกฤษ^๒ ดังนั้นการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีวัตถุประสงค์หลักคือการหนุนหน่วงความมั่นคงให้แก่ประเทศไทย ให้มีความรู้ในการประกอบอาชีพ แล้ว วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งคือเพื่อการสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศไทย ดูด้วย มูลค่าล้ำในประเดิมนี้ไว้ดังนี้ว่า

“ความเห็นประการหนึ่งของกลุ่มเจ้านาย และข้าราชการที่จะทำให้สามารถรักษาดินแดนเมืองไว้ได้คือ การที่ข้าราชการต้องมีความรู้เกี่ยวกับเลข ภาษาหนังสือ เป็นพื้นฐานและมีความประพฤติดีด้วย”^๓ กล่าวคือ หลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลานั้นให้ความรู้ต่างๆ แก่ประชาชนที่เพื่อให้ประชาชนมีความรู้เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศไทยจากการรุกรานโดยประเทศมหาอำนาจนั้นเอง อย่างไรก็ต้องแต่ปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา แม้ว่าวัตถุประสงค์หลักของการศึกษาในประเทศไทยจะเน้นคือเพื่อการป้องกันประเทศไทยจากการล่าอาณานิคมก็ตาม แต่การให้ความสำคัญกับวิชาพระพุทธศาสนา คือวิชาธรรมารीนั้นคิดเป็นอัตราเฉลี่ยร้อยละ 7.27 ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ร้อยละ ๓.๗ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ และร้อยละ ๑๕.๐๔ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ถือว่ามีอัตราที่ค่อนข้างสูง และในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ มีอัตราการเรียนวิชาธรรมาร้อยละ ๑๔.๒๘ สำหรับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของวิชาธรรมารี ในช่วงต้นนี้ กล่าวคือตั้งแต่หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๓๕ – ๒๔๔๘ เนื้อหาและความมุ่งหมายของวิชา yang มีอิทธิพล

^๑ พรепญ ปทุมศิริ, วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

^๒ ธนากิต, ๙ พระราชบรมตั้วชากลและพระบรมราชินี (กรุงเทพฯ: สุวิรยาสาสน์, ๒๕๔๒), หน้า 221.

^๓ วุฒิชัย มูลคิลป์, เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ ๕ – รัชกาลที่ ๗ (กรุงเทพฯ:บริษัทเลฟแอนด์ลิพเพรส จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า 87.

ของแนวคิดพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมอยู่มาก กล่าวคือมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธคุณ ธรรมของอุบาสก กุศลกรรมบด ๑๐ เบญจศีล เบญจธรรมและความประพฤติ เป็นต้น

ในขณะที่หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๕๒ นั้นเริ่มนิยมการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาหลักสูตรไป ซึ่งก็เป็นข้อสังเกตว่าแม้ หลักสูตรการศึกษาในช่วงต้นนี้จะมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมแต่ก็เป็นหลักธรรมที่เน้นเกี่ยวกับความประพฤติในเบื้องต้นคือเรื่องศรัทธาในพระพุทธคุณและเรื่องศีล เป็นหลัก ทั้งนี้สาเหตุหลัก ประการหนึ่งคือ ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือการศึกษาของประเทศชาติในขณะนั้นได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคณะสงฆ์ได้รับเป็นธุระในการช่วยเหลือการศึกษาของชาติตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๔๑ – พ.ศ.๒๔๔๕ โดยที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชดำริให้วัดทำหน้าที่เป็นโรงเรียน ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะ ประยุตงบประมาณ ทั้งในด้านสถานที่และบุคลากร ดังมีพระราชดำริที่ประกาศในคราวนั้นดังนี้

ทรงพระราชนิยมที่จะให้การสนับสนุนแก่ พระภิกษุสามเณร ให้เป็นสถาบันที่เล่าเรียนศึกษาอยู่แต่เดิมแล้ว สมควรที่จะ จัดการทำบุญบำรุงให้เป็นการจริงๆ และมั่นคงยิ่งขึ้นจึงได้ทรงอาราธนา พระเจ้านองยาเอื้อ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นพระธุระที่จะจัดการเล่าเรียนในวัดตามทัวเมือง ตลอดพระราชนิยม ทั่วไปทุกพระอาราม ให้ พระสงฆ์เจ้าอาวาสในวัดนั้นฯ พังงัคบัญชา พระเจ้านองยาเอื้อ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ในกรณีที่จะทรงบังคับ ให้จัดการอย่างหนึ่งอย่างใด ทุกสิ่งทุกประการ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านองยาเอื้อทรงหมื่นดำรง ราชานุภาพ เสนนาดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ทำบุญบำรุงอุดหนุนให้การดำเนินไปโดยสะดวกเพื่อให้การเล่าเรียน ในทัวเมืองเจริญรุ่งเรือง แฟไฟศาลาไปตลอดทั่วพระราชนิยม ประจำมา ณ วันที่ ๑๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๗ ปีนั้นเป็นวันที่ ๑๐๙๕๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้”^๔

แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จะทรงช่วยเหลือการศึกษาของชาติตามประกาศที่ปรากฏในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ – ๒๔๔๕ ก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้มีบทบาทในหลักสูตรการศึกษาดังแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๕ ดังปรากฏว่าหนังสือที่ทรงนิพนธ์ได้เป็นหนังสือหลักในการเรียนวิชาธรรมจารี ในหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ดังนี้ “ในการที่จะสอนธรรมจารีนั้น ครูจะมีความระวังอธิบายให้รู้จักพุทธคุณ อธิบายในลิ้งที่เป็นจริงโดย อย่างง่ายที่ครูเห็นสมควรจะสอนให้เด็กพอเข้าใจได้ง่าย และสอนสิงค์รวมสูตร อุปนัสกะปฏิบัติตามแบบ เทศ ซึ่งพระเจ้านองยาเอื้อฯ ทรงหมื่นวชิรญาณวโรสรัตนนิพนธ์ขึ้นไว้”^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงมีส่วน สำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการจัดการหลักสูตรการศึกษา โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนา เพราะคณะสงฆ์ในยุคดั้น นั้น ได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านการศึกษาเป็นอย่างดี การที่คณะสงฆ์ได้ให้ความช่วยเหลือในด้านการศึกษานี้ ถือกับทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชดำริสำหรับสอนภาษาต่างๆ ดังนี้

^๔ ประวัติมหาภูมราชาชีวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมราชาชีวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๙๗ – ๙๙.

^๕ ร่างกฎที่ ๑ เรื่องพิกัดสำหรับการศึกษาแบบหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ เสนนาดีกระทรวงธรรมการ ร.ศ. ๑๑ (เอกสารไม่ ตีพิมพ์)

ได้ก่อตั้งในประเทศไทย เห็นการตลอดแล้ว มีความพอดีระหว่างหฤทัยเป็นอันมาก ทรงขออุภัgot ก็โภษที่ได้ทรงนิ่งดูหมื่นอยู่ในพระราชหฤทัย แต่มิใช่จะทรงดูหมื่นพระพุทธเจ้าและพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติถึงความบริสุทธิ์แล้ว การที่ตัวตนนี้เฉพาะพระสงฆ์ธรรมด้าผู้เรียนคันถ不可缺少 วิปัสสนาธุระ เล่าสอดมนต์ ล้วนแต่ทำสุขเฉพาะตัว พากเรียนคันถูกะหังจะรู้และตัว รู้แล้วไม่คิดสั่งสอนให้เป็นคุณประโยชน์ แก่ผู้อื่นโดยเด็ดขาด สำหรับสุขเฉพาะตัวอยู่แล้ว พากเรียนวิปัสสนาธุระยิ่งมากกว่านั้น พากเล่าสอดมนต์ มากเป็นที่สุด ได้ทรงดูหมื่นอยู่ในพระราชหฤทัยดังนี้ บัดนี้ได้ก่อตั้งพระนเรศวร์ที่การที่ได้จัดขึ้นทั่วถึง ทรงเห็นว่า พระธรรมนเรศวร์ทั้งหลายผู้เป็นกรรมการ พ้นจากข้อที่ได้ทรงดูหมื่นนั้นแล้ว ทรงขออุภัgot ก็โภษ การที่ได้จัดขึ้นนี้มีคุณแก่พระพุทธศาสนาเป็นเกียรติยศเด่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีประโยชน์แก่ประชาชนดังต่อไป^๖ พระองค์เองลงไป ขอพระธรรมนเรศวร์ทั้งหลาย จนมีอายุอยู่ช่วงกันจัดการเริ่มต่อไป^๗

นอกจากการที่คณะสังฆโดยเฉพาะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จะมีส่วนสำคัญในการจัดการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ทิ้งให้ความสำคัญแก่การเรียนวิชาพระพุทธศาสนาถึงกับมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ดังนี้ความต่อไปนี้

เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มากๆ จนถึงราเง่าของทรงการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดซ่อนไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียน ทั้งในกรุงและทั่วเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินศาสนา จนเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่รู้อะไรก็มีมาก ต่อไปภายหน้า ถ้าเป็นคนที่เล่าเรียนคงจะประพฤติเด็กว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้นหากไม่ คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โง่ไม่ค่อยคล่องหรือโง่ไม่สนใจ ถ้ารู้มากก็โง่มากขึ้น และโง่พิสดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้ว่าอักขระมิ่งเป็นเครื่องหัดให้คนตีและช้ำ เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดี ความช้ำได้คล่องขึ้น จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียนที่บังคับโรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เป็นอย่างใหม่ๆ ที่คนจะเข้าใจง่ายๆ และเป็นความประพฤติของคุณธรรม ขั้นต่ำๆ ขึ้นได้จะเป็นประโยชน์มาก หนังสือ เช่นนี้เสนออธิบายธรรมจักษุก็ยังสูงอยู่ ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านมากๆ ขึ้น และรังสรรค์ให้มีใช้และถ้ามีคำสำหรับครูสอนตาม เช่น ศีล ๕ ตามว่าอะไรเป็นองค์ที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำไว้ในใจในคำเชิงเป็นหัวข้อ เช่นนี้ได้จะเป็นการดี^๘

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการจัดการศึกษานี้อย่างยิ่งส่งผลต่อการเรียนการสอน รวมถึงเนื้อหาวิชาธรรมชาติ ซึ่งถือว่าหลักสูตรการศึกษาในยุคนั้นเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปแบบจากส่วนกลาง โดยคณะธรรมยุติกนิกร เป็นหลัก ดังที่พระไภศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

^๖ ประวัติมหากรุณาธิคุณที่ประเสริฐในพระบรมราชูปถัมภ์ หน้า ๖๕ – ๖๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘ – ๘๙.

องค์ผู้นับพันอธิบดีจึงไม่เห็นว่าจำเป็นจะต้องรู้เรื่องที่ลึกซึ้งเกินกว่าประยุกต์ปัจจุบัน คงเพาะเท่านี้ด้วยกระมังหลักธรรมสำคัญ เช่น ไตรลักษณ์ หรืออวิยสัต ๔ จึงไม่สู้ได้รับการกล่าวถึงในแบบเรียนศีลธรรมที่พระองค์ทรงแต่งขึ้นสำหรับใช้สอนในโรงเรียนต่างๆ ยิ่ง ปฏิจจสมุปปบาท และอิหัปปัจจยาด้วยแล้วไม่ต้องพุดถึงเลย คงมีแต่เบญจศีล เบนจธรรมเท่านั้นที่ได้รับการเน้นย้ำมากกว่า ดังเห็นได้จากหลักสูตรสำหรับโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นแบบของโรงเรียนต่างๆ ในเครือของมหาเถรสมาคมฯ วิทยาลัย ในหมวดศาสนา มีการสอนเพียงแค่ความประพฤติ คิทิปภูบัติ และ ธรรมจริยาเพียงเบญจศีล^๘

ด้วยเหตุนี้เนื้อหาของหลักสูตรการศึกษาวิชาพะพุทธศาสนาในยุคตันนี้ จึงมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเบญจศีล และเบญจธรรม ดังที่ปรากฏ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ และคณะธรรมยุติกนิกายได้มีอิทธิพลต่อการจัดการเรียนการสอนวิชาพะพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้โลกทัศน์ในการมองพะพุทธศาสนาของพระองค์เอง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากการชากาลที่ ๔ ในสมัยที่กระแสของวิทยาศาสตร์โมโนมเข้าสู่ประเทศไทยย่อมมีผลต่อเนื้อหาวิชาพะพุทธศาสนา ดังที่พระไฟศาลา ได้แสดงความเห็นในประเด็นดังกล่าวสืบเนื่องไว้ดังต่อไปนี้

ในยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนี้เองที่พะพุทธศาสนาแบบเหตุผลนิยม (ภายใต้โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์) ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงเริ่มไว้ได้แพร่ขยายไปอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ... อิทธิพลของเหตุผลนิยมที่ทำให้พะพุทธศาสนา ถูกลดถอนจนเหลือแค่โลกิยธรรมหรือเน้นแต่ประโยชน์ปัจจุบัน เทืนได้ขัดยิ่งขึ้นในงานอภิayanของพระองค์ทั้งยังปรากฏในหลักสูตรและตำราเรียนของพระองค์ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ นาโภวาก โดยเฉพาะหมวดคิทิปภูบัติ หรือธรรมสำคัญทั้งสี่ ในหนังสือเล่มนี้ธรรมว่า ด้วยปรัมพัตตะหรือประโยชน์ขั้นสูงสุดถูกตัดทิ้งไป คงเหลือแต่ประโยชน์อีก ๒ ประเกตคือ กิจวัตรมิภัตตะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) และสัมประยิกตตะ (ประโยชน์ภายหน้า)^๙

จากล่าวได้ว่าหลักสูตรการศึกษาในช่วงต้นของรัชกาลที่ ๕ คือ พ.ศ.๒๔๓๕ – ๒๔๔๘ นั้น วิชาพะพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคณะสงฆ์ที่มีส่วนช่วยในการศึกษาของชาติ ทำให้วิชาพะพุทธศาสนาได้มีโอกาสอยู่ในระบบการศึกษาของชาติและยังสามารถดำเนิร์ความสำคัญแก่สังคมไทยอยู่ได้ ซึ่งแท้จริงแล้วอิทธิพลของพะพุทธศาสนา ซึ่งผ่านวัดและคณะสงฆ์นั้นมีผลต่อการศึกษาของชาติมาช้านานแล้ว เมว่าหลักสูตรในยุคนี้จะมีหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมในระดับต้น เช่นเบญจศีล เbenjajธรรม และมุ่งเน้นหลักธรรมเพื่อบรรลุถึงกิจวัตรมิภัตตะประยุทธ์ เพียงเท่านั้นก็ตาม แต่ก็ยังกล่าวได้ว่าเป็นหลักสูตรที่ยังมีความเป็นพะพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมอยู่มากกว่าหลักสูตรการศึกษาในปี

^๘ พระไฟศาลา วิสาโล, พะพุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี – สุนชีวงศ์, ๒๕๔๖), หน้า 28.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27 – 28.

ต่อๆไป คือในหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ. 2452 ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ และส่งผลสืบเนื่องไปถึงหลักสูตรการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

การปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และการต่อสู้กับการล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจ ซึ่งก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันนั้น ย่อมส่งผลกระทบต่อการศึกษาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่สิ่งหนึ่งที่สำคัญซึ่งผู้ปกครองในยุคตนี้สามารถทำได้ดีในภาวะเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นเช่นนี้ ก็คือการสร้างรัฐชาติขึ้นมาด้วยระบบการศึกษา ซึ่งจากเนื้อหาหลักสูตรวิชาจารราษฎร์ที่เป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในปี การศึกษา พ.ศ.2452 นี้ เป็นต้นไป สืบเนื่องจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ วัดถุประสังค์และเนื้อหาของวิชาจารราษฎร์มีวัดถุประสังค์หรือความมุ่งหมายให้ผู้เรียนมีความอ่อนน้อมถ่อมตน เชื่อฟังผู้ใหญ่ สมควรแก่ที่เป็นไฟร์ฟ้าข้า แผ่นดินสืบไป เป็นต้น ซึ่งเป็นการปรับเนื้อหาและวัดถุประสังค์ของวิชาพระพุทธศาสนาให้มีผลต่อการสร้างทัศนคติในการเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐชาติที่กำลังก่อตัวอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และแนวคิดในเรื่องนี้จะยิ่งเด่นชัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่จะเน้นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความจงรักภักดีต่อรัฐชาติมากกว่าที่จะมุ่งเน้นหลักธรรมเรื่องครัวเรือนหรือศีลเช่นในอดีต ในประเด็นดังกล่าว วิทย์ วิศวะฯ ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

ถ้าเราพิจารณาหลักสูตรและแบบเรียน เราจะพบว่ารัฐบาลได้กำหนดให้มีการสอนทุกวิชา ซึ่งมีส่วนที่จะอบรมจิตใจและทัศนคติของเยาวชนให้เป็นสามาชิกที่ดีของระบบการปกครองที่กำลังใช้อยู่คือระบบราชธิปไตย และให้เป็นกำลังที่จะสร้างเอกภาพให้แก่รัฐประชาธิที่กำลังก่อตัวขึ้น ทัศนคติสำคัญๆ ที่รัฐบาลต้องการปลูกฝังให้แก่นักเรียนก็ได้แก่ความรักชาติ ความสำนึกรักในความเป็นชาติไทย ความมีวินัย การเสียสละ การเชื่อฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อองค์พระมหาภัตtriy¹⁰

ดังนั้นนับตั้งแต่หลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ.2452 เป็นต้นจนถึงหลักสูตรการศึกษาในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๖ นั้นจะเป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาธรรมในวิชา พระพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับอุดมคติต่างๆ ของรัฐในขณะนั้น เช่น ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และคติชาตินิยม เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงในส่วนต่อไป

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2454 – พ.ศ.2464

วัดถุประสังค์หลักของหลักสูตรการศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2454 – พ.ศ.2464 นี้ก็เช่นเดียวกันที่ยังไม่มีการระบุจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจน แต่มีจุดมุ่งหมายในแต่ละวิชา แต่อย่างไรก็ได้สามารถสรุปความได้ว่าในปี พ.ศ. 2454 นั้นหลักสูตรมีความมุ่งหมายให้ราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างต่อระดับมูลศึกษา ซึ่งเป็นความรู้ที่พอกสมควรแก่อัตภาพและมีอาชีพติดตัวเมื่อจบการศึกษาแล้ว ส่วนหลักสูตรปี พ.ศ.2456 มีความมุ่งหมายเพื่อแก้ความ

¹⁰ วิทย์ วิศวะฯ, บริษัทการศึกษาไทย 2411 – 2475 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 33.

นิยมในการเป็นเสมอين กับมุ่งให้ราษฎรเห็นความสำคัญ และมีความรู้ความสามารถในวิชาชีวามัญ จนนำไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นได้ และ ในปี พ.ศ.2464 มีความมุ่งหมายเน้นในเรื่องอาชีวศึกษา¹¹

ในปี พ.ศ.2454 อัตราการเรียนวิชาจารยารือ ร้อยละ 8 ในขั้นมูล ร้อยละ 4.85 ในขั้นประถม และร้อยละ 4.46 ในระดับมัธยม ปี พ.ศ.2456 มีอัตราร้อยละ 4.5 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 4.66 ในระดับมัธยมศึกษา ตอนต้น และร้อยละ 3 ในระดับมัธยมกลางและปลาย และปี พ.ศ.2464 มีอัตราการเรียนร้อยละ 4.75 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 4.4 ในระดับมัธยมต้น และ ร้อยละ 2.83 ในระดับมัธยมกลางและปลาย ตามลำดับ อัตราการเรียนวิชาจารยานิ่ง ดังกล่าวจึงลดลงกว่าหลักสูตรในปีก่อนๆ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าสังคมไทย ในช่วงนี้เริ่มเห็นคุณค่าของวิชาจารยาน้อยลง ซึ่งอาจจะเกิดจากการที่ระบบการศึกษาในยุคนั้นเน้นวิชาต่างๆ ที่เป็นไปเพื่อการสร้างความเจริญในประเทศก็เป็นได้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ ตรัสไว้ดังนี้

เพราะเหตุกรรมศึกษาลืมข้อสำคัญไปเสีย ไปเข้าใจผิดเห็นเสียว่าสอนให้รู้หนังสือ คิดเลข ทำบัญชีได้ ก็ พอแล้ว ที่แก้คณิตศาสตร์ก่อให้มาเป็นภัยแล้ว ก็จะไม่ได้ต้องยอมยกให้เป็นตรา คือคราทำดีหรือทำชั่ว ก็ได้แก่ตัวของผู้ นั้นเอง เมื่อได้ประทับตราลงไปแล้ว จะเปลี่ยนแก้ไขอย่างไรไม่ได้เป็นอันขาด ดวงตราเป็นอย่างไรก็ต้องประกู ลายประทับตราอย่างนั้น ข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก เพราะฉะนั้นจึงต้องฝึกฝนกันมาให้เหมาะสมเสียตั้งแต่เล็กๆ กรรม ศึกษานั้นก็รู้สึกแล้ว จึงได้คิดสอนจารยารให้มากขึ้น ผลของจารยานี้สอนนักศึกษาให้เห็นได้มากขึ้นทุกที¹²

ดังนั้นจากพระราชดำรัสดังกล่าวประกอบกับข้อมูลทางสถิติจึงสามารถสรุปได้ว่าการลดอัตราการเรียน วิชาจารยางานเป็นเพาะกรรมศึกษาอีกการเห็นความสำคัญในวิชาจารยาน้อยลงกว่าแต่ก่อนด้วยเหตุที่ต้องการมุ่ง ให้ผู้เรียนนั้นมีความรู้เกี่ยวกับวิชาที่สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตรที่ได้ตั้งไว อย่างไรก็ได้เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาหรือจารยานี้ได้ถูกตีความ และอธิบายเนื้อหาหลักธรรมใหม่ให้เป็นไป ตามความนิยมของรัฐชาติในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้เอง ที่ในหลักสูตรการศึกษาได้มี การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาธรรมหลายประการให้เป็นไปเพื่อการสร้างความจริงกักษัติต่อประเทศไทยที่มี พระมหาชนกตรีที่ทรงเป็นประมุขอย่างชัดเจน เช่นในหลักสูตรปี พ.ศ.2454 วิชาจารยามีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็น ไฟร์ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดี และมีการเน้นเนื้อหาการเรียนการสอนให้มีความรักชาติภูมิ และจริงกักษัติต่อ

¹¹ พระเพลู ปตุมศิริ, วิัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา(ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรม วิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

¹² จมีนอมรดุณรักษ์ (แจ่ม สุนกรเวช), พระราชนิยมกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : องค์การค้าครุสภาก, 2513), หน้า 104 – 105. อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7 (กรุงเทพฯ:บริษัทเดิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด, 2541), หน้า 155.

พระมหากรติรัตน์ และมีการสอนหลักธรรมให้มีความกตัญญู สุภาพอ่อนน้อม เชื่อฟังคำสั่งสอน เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นปัจจัยให้การสอนเรื่องต่างๆ ข้างต้นนั้นสำเร็จไปพร้อมๆ กันได้ด้วยดี ดังเช่นเนื้อหาของหนังสือธรรมจริยาในปี พ.ศ.๒๔๕๗ ได้กล่าวไว้ว่า

นอกจากบ้านเรือนและโรงเรียนซึ่งเป็นที่เลิกน้อยนี้ยังมีที่ใหญ่ๆ ที่เรา มีความรักมากกว่าบ้านเรือนและโรงเรียนอีก คือบ้านเมืองของเรานี่ที่เรียกว่าเมืองไทย หรือประเทศไทย จงจำไว้ว่าเมืองไทยอย่าลืม เพราะเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเรานี่ ต้องรักให้มากๆ ต้องรักมากกว่าบ้านที่เรารอยู่ และต้องรักมากกว่าโรงเรียนที่เราเรียนนอกจากญาติพี่น้องและเพื่อนซึ่งเป็นแต่คนเล็กน้อย ยังมีผู้อื่นที่เรารักมากกว่านี้ขึ้นไปอีก คือพระเจ้าแผ่นดินของเรานี่ แล้วคนไทยเราด้วยกันหรือเรียกว่าชาติของเรานี่ เพราะเราเกิดมาเป็นไทยด้วยกัน เป็นพวากเดียวกัน เป็นชาติเดียวกัน พุดภาษาเดียวกัน จะไม่ให้เราตกกัน และช่วยเหลือกัน มากกว่าที่เราภักษาต้องอื่นๆ ที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาอย่างไรได้ ถ้าใครจะเอามาความไม่จริงมาแก้ลังติดเทียนว่า เมืองไทยเป็นเมืองไม่ดีเช่นนั้นฯ หรือพระเจ้าแผ่นดินของเรานี่ดีอย่างนั้นฯ ให้เราได้อ่านต่อหน้า เราจะนึงฟังไม่ได้เป็นอันขาด เพราะมันแหงประลางเข้าไปในหัวอกหัวใจ รวมกับครเคราเม็ดมีคมมาแหง มันให้รู้สึกเจ็บใจแคนนิจ และแบบร้อนใจเป็นอย่างยิ่ง¹³

ในปี พ.ศ.๒๔๕๔ นี้เองที่เกิดเหตุการณ์คณะก่อการ ร.ศ.๑๓๐ โดยคณะทหารและพลเรือน โดยมีร้อยเอก ชูนทวยทากพิทักษ์ (นายแพทัยเหลือง ศรีจันทร์) เป็นหัวหน้าคณะ คณะนี้เป็นคนรุ่นใหม่หัวก้าวหน้า และไม่พอใจการปกครองแบบเก่า ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบประชาธิปไตย อันมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศไทย และมีระบบรัฐสภาทำหน้าที่ในการบริหาร แต่แผนการปฏิวัติต้องประสบความล้มเหลว เพราะความลับเกิดร้าวไหลไปถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนາถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พวกอกรถการทุกคนจึงถูกจับ¹⁴ และในปีเดียวกันนี้เองที่รัชกาลที่ ๖ ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “กองเสือป่า” ด้วยเป้าหมายที่จะให้ข้าราชการพลเรือนเข้ารับการฝึกอบรม โดยมุ่งเน้นทางด้านจิตใจให้เป็นผู้มีความรักชาติ มีมนุษยธรรม และความเสียสละ การเสือปานั้นนอกจากจะเป็นการพัฒนาบุคคลแล้ว ยังทรงมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการรักษาดินแดนของประเทศไทย ทรงสอนยุทธวิธีเบื้องต้นและทรงนำไปใช้ในครISIS และราชบูรี เป็นประจำ¹⁵

เหตุการณ์กบฎ ร.ศ.๑๓๐ หรือ พ.ศ.๒๔๕๔ นั้นได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการ การที่หลักสูตรในปี พ.ศ.๒๔๕๔ นี้เน้นเรื่องความจริงภักดีต่อพระมหากรติรัตน์ รวมถึงการก่อตั้งกองเสือป่ากีดีล้านสัมพันธ์กันในแต่ที่ว่าเป็นการสร้างพลเมืองให้มีความจริงภักดีต่อชาติและสถาบันพระมหากรติรัตน์นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักสูตรการศึกษา จึงถูกตีความใหม่ให้เป็นไปในเรื่อง

¹³ พระยาธรรมศักดิ์มณฑรี และพระอนุกิจวิชชุร, ธรรมจริยา เล่ม ๒(พระนคร, โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๗), หน้า ๙๕ – ๙๖.

¹⁴ ธนาkit, ๙ พระราชบัญญัติรัชกาลและพระบรมราชินี, หน้า ๒๕๙.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

จึงรักภักดีต่อสถาบันชาติและพระมหากษัตริย์ โดยที่การอธิบายหลักธรรมให้เป็นไปตามแนวความคิดแบบชาตินิยมและการทำให้พลเมืองยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์นี้ ได้ปรากฏชัดอย่างยิ่งในสมัยนั้น โดยผู้ที่มีส่วนสำคัญได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวงศ์ ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ นี้ และได้ทรงมีบทบาทในเรื่องการอธิบายธรรมให้เป็นไปตามคติชาตินิยม และความจริงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อันสืบทอดต่อมากจากสมัยรัชกาลที่ ๕ ตอนปลาย ดังมีข้อความต่อไปนี้

บ้านเมืองอันหนึ่งก็เปรียบเหมือนร่างกายของเราร่างหนึ่งเหมือนกัน ศรีษะก็เปรียบเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน ขาดีเป็นไม้ได้ จำเป็นต้องมีแท้ เพราะคนเราจำต้องมีที่มุ่งหมายด้วยกันทุกๆ คน ต่อมาก็หัวใจ ปอด ตับ ก็เปรียบด้วยเสนาบดี สมุทเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองเป็นลำดับลงมา ตลอดจนถึง ผู้บุญ เส้น เส้น เปรียบด้วยราชภูร^{๑๖}

อย่างไรก็ได้ในหลักสูตรการศึกษา ปีถัดมา คือ พ.ศ.๒๔๕๖ หลักธรรมที่สอนในวิชาจารยานั้นได้ถูกเปลี่ยนเนื้อหาให้มีความเป็นชาตินิยมมากขึ้น โดยเฉพาะจุดมุ่งหมายของวิชาจารยานั้น ถูกระบุว่าเพื่อกล่อมเกลา อธิยาศัยให้ต้องลักษณะเดือป่ามากยิ่งขึ้น ถึงกับมีวิธีการสอนด้วยวิธีของลูกูกิ๊ฟให้ทำจริงๆ ควบคุมกันเป็นกองเป็นหมู่ ใช้แผ่นทองและหนังสุวนเป็นเครื่องรางวัลและลงโทษ ดังนั้นเนื้อหาของวิชาจารยานั้นจึงได้มีการกล่าวไว้ในหลักสูตรว่าควรอาศัยพระศาสนา และพระบรมราโชวาทปลุกใจเสือป่าเป็นเครื่องขักจุ่ง และในส่วนของเนื้อหานี้เองที่หลักธรรมที่ไม่ใช่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม เช่น ความองอาจกล้าหาญ และความมัธยสัตต์ จึงถูกเน้นย้ำในหลักสูตรเพิ่มเติมขึ้นไปอีก นอกจากการปลุกฝึกความรักชาติภูมิ และความจริงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หลักธรรมบางประการจึงได้ถูกตีความใหม่ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้น เช่น หลักธรรมเรื่องความกตัญญูกตเวทีก็ได้ขยายความตั้งแต่บิดามารดา ครูอาจารย์ จนถึงพระมหากษัตริย์ ตลอดจนหมู่คณะและบ้านเมือง เป็นต้น ดังปรากฏในหนังสือธรรมจริยาตอนหนึ่งว่า

เมื่อเด็กๆ โตขึ้น มีความรู้มากขึ้น ก็จะทราบว่าผู้มีคุณใหญ่ยิ่งของเรานั้น นอกจากรับใช้ด้วยการดูแลอาจารย์ อันมีอยู่อีกผู้หนึ่ง ก็คือพระเจ้าอยู่หัวของเรา ในเวลาที่มีเพียงให้ทราบไว้ว่าท่านเป็นผู้บำรุงศาสนาของเรา และเป็นผู้นำรุ่งเรืองประเทศไทยทั้งหมดด้วยกันให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรนับถือว่าท่านเป็นผู้มีคุณอันประเสริฐยิ่ง ... เมื่อได้ทราบแล้วว่า พระเจ้าอยู่หัว บิดามารดา ครูอาจารย์ เป็นผู้มีคุณแก่เราอย่างประเสริฐ เราจึงขอตักเตือนในที่สุดนี้ว่าให้คิดถึงคุณของท่านเสมอ เมื่อโตขึ้นคงจะเห็นได้เองว่ามีโอกาสที่จะตอบแทนคุณท่านได้อย่างไร ในเวลาเมื่อยังเป็นเด็กอยู่ก็จะงดงามส่าหร์คำนับกราบไหว้ท่านนีก็ถึงพระเดชพระคุณของท่านไว้ในใจเสมอ ก็จะได้เชื่อว่าเป็นเด็กมีกตัญญู และเป็นเด็กดีได้ขึ้นหนึ่ง^{๑๗}

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวงศ์, พระดำเนินและพระโอวาทเกี่ยวกับการพระศาสนา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหากรุณาธิคุณวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๓.

^{๑๗} พระยาธรรมศักดิ์มนตรี และพระอนุกิจวิธูร, ธรรมจริยา เล่ม ๒ (พระนคร, โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๗), หน้า ๗๔ – ๗๖.

นอกจากนี้หลักธรรมเรื่องความมัธยัสถ์ซึ่งมิได้เป็นหลักธรรมที่สำคัญหรืออาจจะเรียกได้ว่าไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกมากนักก็ได้ถูกนำเสนอในหลักสูตรทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งซึ่งทำให้หลักธรรมนี้ปรากฏในวิชาจารยาปี พ.ศ.๒๔๕๖ และ พ.ศ.๒๔๖๔ นั้นได้แก่ภาวะวิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจอันเกิดตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ และช่วงต้นรัชกาลที่ ๖ ได้เกิดภาวะฝนแล้งและน้ำท่วมติดต่อกันหลายครั้ง คือเกิดน้ำท่วมในปี พ.ศ.๒๔๕๑ และ พ.ศ.๒๔๕๔ เกิดภาวะฝนแล้งในปี พ.ศ.๒๔๕๓ และเกิดน้ำท่วมใหญ่ปีมะเส็ง พ.ศ.๒๔๖๐ และต่อมาเกิดฝนแล้งติดต่อกันเป็นเวลา ๓ ปีคือปี พ.ศ.๒๔๖๑ – พ.ศ.๒๔๖๓ จากสภาพดินฟ้าอากาศดังกล่าว ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านผลผลิตข้าวในปี พ.ศ.๒๔๖๒ ถึงกับรัฐบาลต้องห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศในปี พ.ศ.๒๔๖๓ ทำให้ขาดดุลการค้าถึง 81 ล้านบาท (ขณะที่ปกติจะเกินดุล 40 ล้านบาท) ล้วน然是ร่องเงินตราต่างประเทศลดลง วิกฤตการณ์นี้ได้ส่งผลต่อไปจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗¹⁸

สำหรับเนื้อหาวิชาจารยาในปี พ.ศ.๒๔๖๔ นั้นมีเนื้อหาและวัตถุประสงค์ต่างๆ ใกล้เคียงกับหลักสูตรปี พ.ศ.๒๔๕๖ การที่เนื้อหาวิชาจารยาในปี พ.ศ.๒๔๖๔ มีเนื้อหาเป็นเข่นนี้สาเหตุหลักประการหนึ่งที่น่าจะมีความเกี่ยวข้อง และมีอิทธิพลกับหลักสูตรคือการที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมในสหกรรมโลกครั้งที่ ๑ กับฝ่ายสามพันธมิตรเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ.๒๔๖๐ และได้ประกาศสหกรรมกับประเทศเยอรมนี และ ออสเตรีย – ยังการในวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๖๐ ภาวะของสหกรรมโลกในครั้งนั้น จึงน่าจะมีส่วนสำคัญในการที่ทำให้หลักสูตรมีเนื้อหา ซึ่งเป็นไปเพื่อการสร้างชาตินิยมและลักษณะของเสือป่ามากขึ้น เช่นความกล้าหาญ การเห็นประโยชน์ที่มุ่งแผลกกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ. ๒๔๖๔ นี้ สำหรับแนวคิดที่มีการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อมาตอบสนองกับแนวคิดเรื่องชาตินิยม ตลอดจนการทำสหกรรมนั้น มีปรากฏเนื้อหาในเทคโนโลยีปัจจุบันรัชกาลที่ ๖ บางส่วน ซึ่งได้มีการกล่าวถึงหลักธรรมกับการเป็นทหาร หรือการรับเพื่อประเทศชาติ เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ส่วนผู้ที่กระทำการในหน้าที่นักกราบ บางคนเขาก็กล่าวว่าจะประพฤติอยู่ในทางธรรมไม่ได้อยู่เองแล้ว โดยเหตุที่กิจธุระโดยตรงซึ่งจะต้องกระทำก็คือการม่าคน ซึ่งเป็นของผิดด้วยศีลของค์ที่หนึ่งของพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว แท้แล้ว เพราะฉะนั้นนักกรบก็เป็นอันถือศีลไม่ได้อยู่เองแล้ว ข้อนี้ผู้ที่แลดูพระพุทธศาสนาโดยผิวนฯ ชอบหินยกเอามาพูด และชาวเราที่แสดงตนเป็นพุทธศาสนาศึกษาพิสัยอื่ออยู่กับเขาไปด้วย แท้จริงพระพุทธเจ้าของเรายื่อมทรงเข้าพระทัยอยู่ดีว่าการป้องกันชาติบ้านเมืองเป็นความจำเป็นโดยแท้ และผู้ที่มีหน้าที่กระทำกิจการเข่นนั้นจะนับว่าเป็นบุคคลที่ประกอบการเดิมเช่นเดิมไม่ขอบรวมนั้นหมายให้ข้อที่ควรข้างเป็นพยานให้มืออยู่หลายประการ เพียงพอที่จะแสดงให้เห็นได้ว่า การรับเพื่อป้องกันชาติบ้านเมืองไม่เป็นข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามปราบเลย ... แท้จริงความประسنศ์ที่พระพุทธองค์ทรงห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้น คือทรงหังตัดความเปี่ยดเบี่ยนซึ่งกันและกัน

¹⁸ อ่านกิต , ๙ พระราชนราชนีรัชกาลและพระบรมราชินี, หน้า 274.

โดยใช้กำลังหรือเครื่องประหารข่มเหงผู้ซึ่งขัดใจ แต่จะได้ทรงมุ่งให้กินความไปถึงการต่อสู้ป้องกันตัว หรือป้องกันชาติบ้านเมืองก็ตามได้ เพราะฉะนั้นผู้ที่เข้าใจว่าค่าที่เป็นพหารแล้วก็เหมือนเป็นผู้ที่จำเป็นต้องอยู่ภายนอกพระพุทธศาสนาแล้ว ดังนี้นับว่าเข้าใจผิดเป็นอันมาก การประพฤติดนอยู่ในศีลในธรรมไม่ขัดแยกระหว่างการเป็นพหารเลย¹⁹

การที่มีการตีความหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับคติชาตินิยม จนถึงเพื่อให้การเป็นพหารเพื่อปกป้องอธิบดิษฐ์ของชาติบ้านเมืองเป็นสิ่งที่ขอบธรรมนั้น ไม่ได้เป็นเพียงแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ ๖ ที่ปรากฏในเทศนาเสื้อป้า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการศึกษาเท่านั้น แม้สัมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เอง ก็ได้ทรงแสดงธรรมในเรื่องพระพุทธศาสนา กับการรับใช้ชาตินี้ไว้ในหลายแห่ง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสอดรับกับแนวคิดเรื่องการปกป้องชาติบ้านเมืองว่า เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาอยอมรับ ดังข้อแสดงธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าที่ตรัสไว้ดังนี้

ต่อไปพวนนายพหารและพวกพลพหารทั้งหมดมีจำนวน 1,600 คน พร้อมกันมาเฝ้าที่กลางสนาม ประทานพระโอวาทด้วยเรื่องให้คุณนิยมเป็นพหาร และเม้มตากรุณา มีความอดทน มีความเพียร ความกล้า ทรงชักพระพุทธเจ้าเมื่อຈวนตัวสรุขึ้นเป็นตัวอย่าง และให้ตั้งอยู่ในระเบียงบังคับบัญชาของพหาร มีสติสัมปชัญญะ มีปัญญา และความไม่ประมาทอันเป็นข้อสำคัญ ทรงยกเวลาทำสำเร็จ ถ้าประมาทเลินเล่อแม้ในครู่เดียว อาจถึงความพินาศได้ ในที่สุดทรงแสดงว่า ธรรมในพระศาสนาพวกพหารก็ต้องใช้เหมือนกัน เป็นแต่ให้รู้จักผ่อนผันใช้ตามภูมิของตน ก็อาจสำเร็จผลที่ประسنคได²⁰

แนวพระราชดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในเรื่องการสอนพระพุทธศาสนาให้เป็นไปเพื่อคติชาตินิยมนั้น ยังมีปรากฏอยู่อีกหลายแห่ง เช่นในพระลิขิตที่ทรงมีถึงพระราชนูนี เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2456 ว่า “ข้อที่ประจจะสอนให้คนรู้จักรักชาติ รักศาสนา รักพระมหาภัตtriy แลรักบ้านเมืองนั้น ถูกทางแล้ว การสอนศาสนา ต้องให้ประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วย และเจ้าคณะทั้งหลายรับจะแนะนำให้พวกพระเข้าใจก่อน นี้ก็ถูกทาง อันผู้จะสอนคนอื่น ต้องเข้าใจในข้อที่ตนจะสอนนั้นดีก่อนฯ”²¹

นอกจากนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเองได้ทรงมีพระดำริว่า การพระศาสนา กับ อาณาจักรนั้นต้องสอดคล้องกันไปจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี ด้วยเหตุนั้นการที่พระพุทธศาสนาจะต้องปรับตัวให้เข้ากับบ้านเมืองนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ต้องทำ ดังปรากฏในพระลิขิตที่มีถึงพระครูสวารค์วิถีวิสุทธิ์ อุดมคณาจารย์ เจ้าคณะเมืองนครสวารค์ ดังนี้

¹⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสื้อป้า(กรุงเทพฯ: บริษัทอักษรเจริญทศน์ จำกัด, 2542), หน้า 58 – 59.

²⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ , พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับการพระศาสนา, หน้า 54.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

ในแผนกปกครอง ข้อ 11 กับข้อ 12 ที่ว่าสามาเรนทร์มีอายุครุภำพนด และถูกเรียกเข้ารับราชการทหาร ถ้าไม่มีหนังสือยกเว้นให้เจ้าอาวาสส่งตัว และคนอาศัยวัด มีอายุครัวเสียเงินค่าราชการ เจ้าນ้ำที่จะเก็บ อย่าให้ขัดขืน ดังนี้ สั่งไว้สมควรแก้ อันการพระศาสนา ต้องเป็นไปกลมกลืนกับการอาณาจักร ไม่ เช่นนั้น ย่อมเป็นไปไม่สุดภักดิ์ สองฝ่าย พระฝ่ายไม่ได้มีทิฐโดยรอบครอบ มักจะเอาแต่ได้ฟ้ายิ่งตัวเท่านั้น เอื้อทำเนิรกร้อยรำนี้ ถูกทางของฉันฯ²²

แนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 และพระราชดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในเรื่องการพระศาสนา กับแนวคิดเรื่องชาตินิยมนี้เองที่ส่งผลอย่างยิ่งต่อระบบการศึกษา โดยเฉพาะเนื้อหาของวิชาจารรายาในหลักสูตรการศึกษา ในช่วงที่ทั้งสองพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เนื่องจากทั้งสองพระองค์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศไทย ทั้งในฝ่ายอาณาจักรและศาสนาจักรในขณะนั้น การที่ทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนาจักรมีความเห็นสอดคล้องกัน เป็นอย่างดีในเรื่องพระพุทธศาสนา กับคติชาตินิยมนี้ ย่อมทำให้เนื้อหาพระพุทธศาสนาในวิชาจารรายาได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นไปเพื่อคติชาตินิยม ดังที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าว

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2471 – พ.ศ.2480

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2471 เป็นหลักสูตรสุดท้ายก่อนที่ประเทศไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจ เช่น ปี พ.ศ. 2468 เวิร์พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ปี พ.ศ. 2471 กระทรวงธรรมการเพิ่มเติมหลักสูตรจริยศึกษาให้มากขึ้น และปี พ.ศ. 2472 ราชบันทึกจัดให้มีการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนา²³ เป็นต้น รวมถึงการที่ รัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอน กรรมธรรมการซึ่งได้แยกเป็นกรรมอิสระ สมกับกระทรวงวัง มาขึ้นกระทรวงศึกษาธิการตามเดิม และให้เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงธรรมการ โดยอาศัยเหตุผลว่า “การศึกษามิ่งควรแยกจากวัด” ตั้งแต่ต้น พ.ศ.2469²⁴ โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระ wang ศรีธรรม เอื้อ กรรมหมื่นพิทักษลาภพุฒิยากร ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทั้งนี้เพราพระองค์มีพระราชดำริว่า ในขณะที่อารยธรรมต่างชาติกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามายังประเทศไทย การศึกษาจึงไม่ควรแยกจากวัด พระพุทธศาสนาจะเป็นที่พึ่งทางใจให้พุทธานนิกชนทั่วไป²⁵ บรรยายศาสต์ฯ ของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ย่อมนำที่จะทำให้การเรียนวิชาจารย์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีความตื่นตัว

²² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวงศ์, พระมหาสมณนิยมในการบริหารการคณสังฆ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาบูรพาจุฬาภรณ์, 2533), หน้า 71 – 72.

²³ สิริวัฒน์ คำวันสา, *ปรัชญาพุทธศาสนาในประเทศไทย* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทจารุสนิพงษ์การพิมพ์ จำกัด, 2542), หน้า 110 – 111.

²⁴ หม่อมหลวงปืน มาลาภุล, เรื่องการศึกษา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภานาดพร้าว, 2516), หน้า 25.

²⁵ อ่านกิต, 9 พระราชนรรภวติรชักกาลและพระบรมราชินี, หน้า 340 – 341.

อย่างไรก็ได้หลักสูตรปี พ.ศ.2471 มีอัตราการเรียนวิชาจารรายาในหลักสูตรนี้คิดเป็นร้อยละ 3.7 ในระดับมัธยมปลาย แม้จะไม่ใช้อัตราการเรียนที่สูง แต่อย่างไรเสียก็ยังถือว่ามีจำนวนมากในระดับมัธยมปลาย เมื่อเทียบกับหลักสูตรที่ผ่านมา เพราะในบางปีนั้นระดับชั้นมัธยมปลายฝ่ายชายไม่มีการเรียนวิชาจารรายาเลย เช่น ปี พ.ศ.2456 และ ปี พ.ศ. 2464 เป็นต้น แต่บรรณาการที่ควรจะทำให้การเรียนวิชาพระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพขึ้น ก็ไม่ได้ส่งผลกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์การเรียนวิชาจารรายา เนื่องจากในหลักสูตรปีนี้ไม่มีการระบุความมุ่งหมายของการเรียนวิชาจารรายาไว้เลย และเนื้อหาที่ไม่ได้มีการมุ่งเน้นหลักธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น แต่มีการกล่าวถึงเนื้อหาว่าให้สอนตามแนววิชาจารรายาโรงเรียนนายร้อยทหารบก โดยครูผู้สอนต้องแบ่งเวลาเองว่าข้อไหน บทไหน ควรสอนก่อนหรือหลัง และข้อไหนควรแบ่งสอนในปีที่ 7 หรือที่ 8 ของมัธยม และสำหรับนักเรียนที่เป็นพุทธศาสนิกต้องให้นักเรียนได้สอดมตด้วยพระและฟังพระภิกษุเทศน์สัปดาห์ละครั้ง ยิ่งจัดให้มีในพระอุโบสถได้ยิ่งดี การนี้ต้องใช้เวลา nok ในการสอน สำหรับผู้ที่มีหลักฐานแสดงว่าไม่ใช่พุทธศาสนิกไม่เป็นการบังคับ

การกำหนดหลักสูตรเข่นนี้ในแบบมุ่งหนึ่งเป็นการแสดงความยึดหยุ่นของหลักสูตร แต่ถ้ามองอีกมุมหนึ่ง คือความไว้วางใจในการจัดหลักสูตร และขาดมาตรฐาน รวมถึงการไม่มีพัฒนาการเนื้อหาหลักสูตร โดยเฉพาะวิชาจารรายาทั้ง ๆ ที่บรรณาการพระพุทธศาสนาโดยรวมในเวลานั้นมีความตื่นตัวมากขึ้น ทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งจะเกิดจากการที่ในช่วงเวลาดังกล่าววนนี้ ได้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นในประเทศไทย ซึ่งได้ดำเนินมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ดังได้กล่าวมาแล้ว หลังจากนั้นเป็นต้น แม้ว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประ楫ศึกษาแล้วก็ตาม แต่บประมาณของกระทรวงศึกษาธิการที่ได้รับคิดเป็นร้อยละ 3.6 ซึ่งนับว่าน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับกระทรวงกลาโหมและนครบาล ซึ่งได้เกือบร้อยละ 24 และร้อยละ 16 ตามลำดับ งบของกระทรวงศึกษาธิการได้เกือบจะต่ำสุด ยกเว้นมากกว่ากระทรวงการต่างประเทศเพียงกระทรวงเดียว²⁶ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้มากว่าจากสถานการณ์ดังกล่าวจึงทำให้กระทรวงศึกษาธิการในครั้นนั้นที่พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ดำรงตำแหน่งเสนานดีกระทรวงธรรมการอยู่ไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่าที่เคยเป็น วุฒิชัย มนตศิลป์ ได้แสดงทรรศนะในประเด็นนี้ดังนี้

ในระยะที่ทรงโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งเสนานดีกระทรวงศึกษา จิการนั้นดูเหมือนจะเป็นระยะที่โชคไม่อำนวยมากที่สุดในประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยเรา ถ้าจะนึกถึงต้นไม้ที่ลงต้นไว้ก็จะต้องกล่าวว่า “ฝนแล้ง” ดังนั้นการทำหน้าที่ของพระองค์ท่าน ถ้าพิจยแต่พยายามทำในสิ่งที่ทำกันมาแต่เดิมให้ดำเนินการต่อไปได้และเร่งรัดให้ดีขึ้นนั้นก็เพียงพอแล้ว เพราะการริเริ่มโครงการใหม่ๆ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากนัก ถึงกระนั้น พระองค์ท่านก็พยายามทำอย่างเต็มความสามารถ เท่าที่สภาพการณ์จะอำนวย²⁷

²⁶ วุฒิชัย มนตศิลป์, เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7, หน้า 172.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

อย่างไรก็ดีเพื่อให้เห็นภาพของการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในช่วงนั้น อาจพิจารณาได้จากหนังสือสอนพระพุทธศาสนาในเวลานั้น เช่นหนังสือศาสนาคุณที่ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ ในการประกวด ประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๒ แต่งโดยหม่อมเจ้าหัญญพูนพิศมัย ดิศกุล ฯ ที่มีเนื้อหา ๗ บทโดยมีเรื่องคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีลห้า คุณบุพการี คุณของศาสนา และคุณของพระมหากรุณาธิรัตน์ ซึ่งเนื้อหาบางส่วนก็ยังมีการแสดงถึงการตีความพระพุทธศาสนาให้เป็นสิ่งที่แสดงถึงความจริงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากรุณาธิรัตน์ ดังที่ปรากฏในหนังสือศาสนาคุณดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระราชนคร ฯ และบุตรข้าราชการที่เป็นเด็กฯ เข้ามาฝึกในสมัยวิศวามาสเพื่อจะได้ตามเสด็จในทางที่ดีที่ขอบโปรดเกล้าฯ พระราชทานตุ๊กตาแก่เด็กฯ ที่ยังไม่เข้าใจคำสอนได้ พอยิ่หัวรู้ว่าเรามีพระพุทธเจ้าที่ดีที่เราจะต้องทำความดีตามและโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสืออย่างง่ายฯ ในเรื่องพระพุทธศาสนาพระราชทานแจกให้แพร่หลาย เพื่อจะให้เด็กชาวไทยมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา การที่ทรง พระมหากรุณาแก่เด็กฯ ทั้งนี้ก็ เพราะมีพระราชนครจะให้เราเป็นคนดีต่อไปข้างหน้า เราต้องนึกถึงพระกรุณาคุณแล้วทำความดีให้อย่างขึ้น เพื่อให้สมกับพระกรุณานี้ให้จงได้ เราจึงจะเป็นผู้รู้จักพระคุณของท่านอย่างแท้จริง ... เด็กฯ คงเคยได้ร้องหรือเคยได้ยินเขาร้อง “เพลงสรรเสริญพระบารมี” มาแล้วแบบทุกคน การที่ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีนั้นก็เพื่อจะเตือนใจเราเองให้รู้จักพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินที่ท่านได้ทรงปกคล้องบ้านเมืองให้เราอยู่เป็นสุข เรายังรู้พระคุณท่านแล้วเราถือว่าพระท่านให้ท่านมีความสุข เหมือนกันได้ให้ความสุขแก่เรา²⁸

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในช่วงที่ผ่านมาจะสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของรัฐในการสร้างความจริงภักดีต่อพระมหากรุณาธิรัตน์ และความยึดมั่นในระบบการปกครองแบบราชอาชิปโดยได้มามีเป็นเวลานาน แต่หลังจากนั้นไม่นานก็ได้เกิดการปฏิรูปการปกครองขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยคณะราษฎร ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากราชบุรุษ สมบูรณ์ราษฎร์สิทธิราชฯ มาเป็นระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยที่พระมหากรุณาธิรัตน์ทรงอยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ วิชาพระพุทธศาสนา ก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาและความมุ่งหมายไปเพื่อตอบสนองระบบการปกครองแบบใหม่ โดยที่หลักสูตรการศึกษาที่เกิดขึ้นหลังจากการปฏิรูปการปกครองเป็นหลักสูตรแรกก็คือหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ มีความมุ่งหมายของหลักสูตรเพื่омุ่งเน้นสามัญศึกษา และอาชีวศึกษา คือ องค์ ๓ แห่งการศึกษา ได้แก่ พุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา²⁹ ทั้งนี้หลักสูตรดังกล่าวได้เกิดขึ้นหลังแผนการศึกษาแห่งชาติ ๒ ฉบับคือ

²⁸ หม่อมเจ้าหัญญพูนพิศมัย ดิศกุล ฯ, แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเรื่อง ศาสนาคุณ (พระนคร: โรงพิมพ์ครุสภาก, ๒๕๐๐), หน้า ๓๒ – ๓๓.

²⁹ พระเพลี่ย ปทุมศิริ, วิัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา(ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2475 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2479 โดยที่จุดมุ่งหมายด้านจริยศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2475 นั้นเพื่อให้มีการอบรมศีลธรรมอันดึงดี ส่วนแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2479 นั้นเพื่อให้มีศีลธรรมอันดี^{๓๐}

วิชาที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาซึ่งเดิมคือวิชาจารย์ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม มีอัตราส่วนการเรียนคิดเป็นร้อยละ 3.57 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 3.33 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และร้อยละ 3.33 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยส่วนของหน้าที่พลเมืองมีเนื้อหาให้รู้หน้าที่มีต่อครอบครัว หน่วยคณะ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ และรัฐ ในขณะที่ส่วนของศีลธรรมนั้นได้มีการบรรจุเนื้อหา หลักธรรมใหม่ๆ ขึ้นมา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสภาพการปัจจุบัน ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น หลักธรรมเรื่องความชื่อสัตย์ ความเอื้อเพื่อแผ่ ความเมี้ยนใจนักกิษา ความสุภาพ อ่อนน้อม ความกดดัน และความสามัคคี เป็นต้น

หลักธรรมเหล่านี้ทั้งหมดได้ถูกอธิบายความใหม่จากหลักธรรมเดิม และถูกขยายความมากขึ้นโดยให้มีความเข้มข้นอย่างหลักธรรมเหล่านี้เข้ากับตนเอง หน่วยคณะ ผู้บังคับบัญชา ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ โดยที่การเข้มข้นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา กับสิ่งต่างๆ ที่เพิ่มเติมมา เช่น รัฐธรรมนูญ เป็นต้นนั้นไม่ได้เป็นความหมายดั้งเดิมของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่เนื้อหาของพระพุทธศาสนา ได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางความคิดในเรื่องรัฐธรรมนูญ เป็นต้น ซึ่งเป็นของใหม่ ในสังคมไทยขณะนั้น ดังปรากฏว่ามีเกร็ดประวัติศาสตร์การเมืองเล่าไว้ว่า ในยุคเริ่มต้นของการปัจจุบันในระบบประชาธิปไตย ประชาชนบางกลุ่มในยุคนั้นยังไม่เข้าใจต่อความหมายของคำว่า “รัฐธรรมนูญ” กันมาก บางคนเข้าใจว่า “รัฐธรรมนูญ” เป็นชื่อสุลขายของนายพันเอกพระยาพหลพยุหเสนาผู้ซึ่งจะนำโชคลาภอันมหาศาลมาสู่ประเทศไทย และประชาชนกลุ่มศิษย์วัดบางคนไม่ยอมรับใช้เป็นนิติอาจารย์ของตน โดยอ้างสิทธิ เสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ หรือเด็กนักเรียนวัยรุ่นสไตรค์ไม่ยอมเข้าห้องเรียนเพื่อเป็นการทดสอบใช้เสรีของประชาชน ไม่ยอมเชื่อฟังครูบาอาจารย์ ฯลฯ^{๓๑}

ด้วยเหตุนี้วิชาหน้าที่พลเมืองจึงเกิดขึ้นมาเพื่อเติมความคู่ไปกับวิชาศีลธรรม เพื่อเป็นการให้ความรู้ในเรื่องรัฐธรรมนูญ เป็นต้น รวมถึงเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบการปัจจุบันแบบใหม่ เช่น ความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมราชภัฏ คณะรัฐมนตรี และศาล สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม และการเลือกตั้ง เป็นต้น ส่วนเนื้อหาของศีลธรรมนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาธรรม และเพิ่มเติมหลักธรรมใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับระบบการ

^{๓๐} กระทรวงศึกษาธิการ, นายเดียง ไชยการ กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนการศึกษาแห่งชาติ(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภากาดพร้าว, 2529), หน้า 35 – 41.

^{๓๑} อนากิต, ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย(กรุงเทพฯ: ปิรามิด, 2545), หน้า 32.

ปกครองในขณะนั้น เช่น ความชื่อสัตย์ต่อหมู่คณะ ความเอื้อเฟื้อแผ่ต่อหมู่คณะ ความกตัญญูตัวเวทีต่อหมู่คณะ ความสามัคคีของหมู่คณะ ซึ่งเป็นไปได้มากกว่า คำว่าหมู่คณะนี้จะได้รับอิทธิพลมาจากการคำว่า “คณะราษฎร” ซึ่งเป็นผู้ก่อการในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในยุคนั้นเอง

นอกจากการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาให้เข้ากับระบบการปกครองแล้ว คณะราษฎรยังได้พยายามเชื่อมโยงพระพุทธศาสนาให้เข้ากับระบบการปกครองด้วยวิธีการอื่นๆ อีกมากมาย เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งขณะนั้นมีมติเป็นนายพันตรีทูลวงพิบูลสงคราม ได้เสนอในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓ เรื่องการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุเป็นอนุสรณ์แห่งการปกครองในระบบประชาธิปไตยเพื่อเชิดชูพระพุทธศาสนาคู่กับประเทศไทย ซึ่งเดิมจะให้ชื่อว่า “วัดประชาธิปไตย” แต่ภายหลังได้ถูกพระศรีมหาโพธิและดินจากสังฆานุส�าน และได้พระบรมราชโองการฯ ชื่อ “วัดพระศรีมหาธาตุ” ^{๓๒} ดังนั้นจึงเห็นว่า ความพยายามดังกล่าวล้วนเป็นการนำพระพุทธศาสนาให้เชื่อมโยงกับการปกครองอย่างชัดเจน

นอกจากนี้สาเหตุสำคัญในการที่ทำให้หลักธรรมต่างๆ ได้ถูกแปรเปลี่ยนความหมาย และเพิ่มเติมเนื้อหาบางประการที่ไม่ใช่หลักธรรมดั้งเดิมนี้ น่าจะมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น รูปแบบการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไป และความผันผวนของสถานการณ์บ้านเมืองในช่วงเวลาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา นายพันโททูลวงพิบูลสงคราม และนายนาวาโททูลวงศุภชลาศัย ได้ทำการยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลพระยามโนปกรจนได้ขาด และในปีเดียวกันนั้นเอง ได้เกิดกบฏบวรเดชขึ้น โดยการนำของนายพลเอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช กับ นายพลเอกพระยาศรีสิกขิสังคม (ดิ่น ท่าราม) ฯลฯ เพื่อโคลนล้มรัฐบาลพระราible่ห์ทึ่นด้วยกับอุดมการณ์และการดำเนินงานของคณะราษฎร กับอ้างสาเหตุอื่นๆ เช่น คณะรัฐมนตรีปล่อยให้มีการดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และรัฐบาลนำหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (บริดี พนมยงค์) กลับเข้ามาเพื่อดำเนินการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ จักความผันผวนของสถานการณ์บ้านเมืองเหล่านี้เอง จนในที่สุดได้ส่งผลให้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ รัชกาลที่ ๗ จึงได้ทรงตัดสินพระทัยสละราชสมบัติ และหลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ที่ได้เกิดกบฏบุนยารสิบ ซึ่งในการก่อการครั้นนี้มีผู้ถูกประหารชีวิตเป็นครั้งแรก คือ ส.อ.สวัสดิ์ มะทะหมัด เพาะะไม่รับสารภาพ ^{๓๓}

เหตุการณ์ความไม่สงบของบ้านเมืองเหล่านี้ ย่อมส่งผลแก่ความมั่นคงของรัฐในขณะนั้น โดยเฉพาะในภาวะที่ประเทศไทยเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ไม่นาน เหตุการณ์ดังกล่าวຍ่อมทำให้ผู้มีอำนาจสูงสุดในการ

^{๓๒} คณินิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของชุมชนไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๘๔ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๒.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑ – ๕๙.

บริหารประเทศขณะนี้คือพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ต้องทำการแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองให้เกิดความปกติรวดเร็ว และยานานที่สุด ดังนั้นวิธีแก้ไขประการหนึ่งที่ให้ผลรวดเร็วและถาวรที่สุดประการหนึ่งก็คือการปลูกฝังจิตสำนึกใหม่ด้วยการศึกษา โดยการให้ความรู้กับประชาชนเกี่ยวกับเรื่องการปกครองแบบใหม่ และความรู้นี้เองจะเป็นไปเพื่อให้ประชาชนที่ได้รับการอบรมนั้นมีความเรียนร้อยปกครองร่ายตามระบบการปกครองแบบใหม่ คือระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งการศึกษาย่อมเป็นสิ่งที่สามารถทำให้บรรลุวัตถุประสงค์นี้ได้อย่างไม่ยากนัก เพราะการศึกษาถือเป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการที่จะใช้เพื่อผลในการปกครองประชาชน ดังที่ วิทย์ วิศวะเวทัย ได้กล่าวไว้ว่า

ในโ斫สมัยใหม่(หรือบางแห่งในโ斫สมัยโบราณ) การศึกษามีบทบาททางการเมืองสำคัญยิ่งอันหนึ่งคือการเตรียมคนเข้าสู่ระบบการปกครองที่พึงประดูนา หากรัฐบาลเห็นว่าระบบการปกครองที่กำลังใช้อยู่เหมาะสมแล้วรัฐก็จะใช้ระบบการศึกษาอบรมเยาวชนให้มีลักษณะสอดคล้องกับระบบบ้านที่รัฐบาลกำลังจะเปลี่ยนการปกครองรัฐบาลก็จะกล่อมเกลาคนให้ไปทางนั้นยิ่งในกรณีที่รัฐเป็นองค์กรเดียวที่มีอำนาจจัดการศึกษา บทบาทของรัฐด้านนี้ก็ยังปรากฏชัดเจนขึ้น³⁴

ด้วยเหตุนี้หลักธรรมดังเดิมในพระพุทธศาสนา หรือหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแบบใหม่ที่ลูกเพิ่มเติมหรือดัดแปลงที่สอดคล้องกับระบบการปกครองแบบใหม่ก็ตาม จึงได้ถูกนำมาใช้ในหลักสูตรการศึกษาและถูกขยายผลอย่างมากมายในหลักสูตรการศึกษาปีดังก่อตัว ทั้งนี้วัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้รัฐสามารถปกครองประชาชนได้สะดวกขึ้น อันจะนำมาซึ่งความปกติสุขของบ้านเมืองได้อย่างรวดเร็วและยานานมั่นคงมากที่สุดนั่นเอง

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2491 – พ.ศ.2498

หลักสูตรการศึกษาต่อมา ก็คือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2491 ซึ่งในปีดังกล่าว มีความมุ่งหมายทั่วไปเพื่อให้อ่านออก เขียนได้รวดเร็ว และได้เรียนวิชาที่สมควรแก่ อัตภาพ³⁵ ซึ่งหลักสูตรในปีนี้ มีอัตราการเรียนวิชาคีลธรรม แยกออกจากวิชาหน้าที่พลเมืองแล้ว ดังนั้นจึงมีอัตราการเรียนคิดเป็นร้อยละ 3.57 และมีความมุ่งหมายเพื่อให้นับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา กับได้ปฏิบัติในกิจพิธีตามประเพณีนิยม มุ่งทางปฏิบัติให้มีกิริยามารยาทเรียบง่าย และอบรมให้มีคุณงามความดีโดยอุปนิสัย โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระรัตนตรัย เปณุจคีล เปณุจธรรม อันเป็นหลักธรรมดังเดิม แต่ที่น่าสนใจคือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับมารยาทในการประชุม สัมมนา ควรจะความเชื่อฟัง ตรงต่อเวลา การทำงานด้วยความมีระเบียบ การถือประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนบุคคล เป็นต้น

³⁴ วิทย์ วิศวะเวทัย, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 – 2475, หน้า 32 – 33.

³⁵ พระเพ็ญ ปทุมศิริ, วิถีพัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, เอกสารไม่ตีพิมพ์)

ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่แปลกใหม่ในหลักสูตร และแปลกใหม่ในหลักธรรมดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา แม้หลักธรรมบางอย่างอาจจะพอเมื่อยุ่บ้างในเนื้อหาธรรมดั้งเดิมก็ตาม แต่ไม่ใช่หลักธรรมที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา แต่ได้ถูกนำมายາยผลให้มีความสำคัญในหลักสูตรปิดกัล่าว จากเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของหลักสูตรจะเห็นได้ว่าหลักธรรมเข่น มารยาทในการประชุม การตรงต่อเวลา การทำงานด้วยความมีระเบียบ กีเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติให้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย

เรื่องนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นอีกเช่นเคยว่าเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้น กล่าวคือในช่วงเวลา ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๙๑ นั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๗ รัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ใช้นโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีแนวโน้มในทางลักษณะนิยม โดยมีการกำหนดแบบแผนปฏิบัติอันดึงงานที่เรียกว่า “รัฐนิยม” เพื่อให้ประชาชนได้ยึดถือและปฏิบัติตาม และในที่สุดได้ออกเป็นกฎหมายบังคับใช้อันได้แก่ “พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๘๓” และ “พระราชบัญญัติกำหนดวัฒนธรรมที่ประชาชนไทยต้องปฏิบัติตาม พ.ศ. ๒๔๘๔” เพื่อที่จะจัดระเบียบการดำเนินชีวิตของคนไทยให้เป็นแบบอย่างประเทศ

รัฐบาลได้ประกาศใช้รัฐนิยมถึง ๑๒ ฉบับ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๕ เพื่อออกประกาศเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ขึ้นในชาติควรประพฤติควรปฏิบัติ เช่น ระเบียบการบริโภคอาหาร ให้ใช้ช้อนส้อมเป็นคุปกรณ์ในการรับประทานอาหารแทนการใช้มือเปิดข้าวและหยิบอาหาร รวมทั้งการห้ามมิให้ประชาชนกินหมาก และมีพระราชบัญญัติให้ประชาชนรักษาภาระอันดีในที่สาธารณะ เช่นให้ขายไทยเลิกนุ่งกางเกงแพรออกนอกบ้านให้สวมชุดสากล และให้ผู้หญิงเลิกนุ่งโงกระเบน เปลี่ยนมานุ่งผ้าถุง รวมทั้ง สวมหมวก สวมรองเท้า จนถึงขนาดมีคำวัญว่า “มาลามาไทยไปสู่มหาอำนาจ”^{๓๖} เป็นต้น

แม้ว่าหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๙๑ จะอยู่หลังช่วงเวลาดังกล่าว แต่จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมไทย อย่างมากในครั้นนี้ ย่อมที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างมากในขณะนั้น และต้องมีการรณรงค์กันในเรื่องนื้อย่างต่อเนื่องยาวนาน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ซึ่งเป็นปีของหลักสูตรการศึกษานี้เองที่จอมพล ป. พิบูลสงครามกีได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยต่อเนื่องไปจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งนโยบายเกี่ยวกับการสร้างวัฒนธรรมใหม่ดังกล่าวຍ่อมได้รับการขยายผล และดำเนินการอย่างต่อเนื่องอย่างแน่นอน ดังนั้น หลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๓ นั้นจึงมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน หลักธรรมและจุดประสงค์ในวิชาศีลธรรมได้ถูกเพิ่มเติมความหมายให้เป็นไปในเรื่องของกิริยามารยาท และมุ่งเน้นเพื่อกิจพิธีตามประเพณีนิยม สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นชัดเจนถึงแนวความคิดที่ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือการกล่อม

^{๓๖} อนากิต, ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย, หน้า 73 – 78.

เกล้าประชาชนให้เป็นไปตามนโยบายรัฐนิยม ในเรื่องการสร้างวัฒนธรรมของชาติในสมัยจอมพล ป. พิบูล สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรก

ในขณะที่หลักธรรมอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือเรื่องความเชื่อฟังที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษานั้นยังมีความสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในยุคคนนี้เป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏว่าในวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2487 ทางสำนักนายกรัฐมนตรีได้ประกาศใช้วาระธรรมของชาติไทย ซึ่งเป็นคติชาตินิยม โดยแบ่งออกเป็น 14 หัวข้อ ด้วยกัน แต่ละข้อเน้นถึงลักษณะนิยมอย่างชัดเจน เช่น “ไทยรักชาติยิ่งชีวิต” และ “ไทยเป็นชาติว่าตามกันและเชื่อผู้นำ” เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นยังมีการประกาศใช้ “คติ ๖ ประการของคนไทย” ซึ่งมีลักษณะทำนองเดียวกัน เช่น “ตัวตายดีกว่าชาติตาย” และ “ว่าอะไรร่าวตามกัน” เป็นต้น³⁷ นอกจากนี้สื่อมวลชนยังช่วยเผยแพร่วัฒนธรรม ระเบียบของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ตลอดจนช่วยเผยแพร่เพลงปลุกใจ คำขวัญ สุนทรพจน์ และคติเกี่ยวกับลักษณะนิยมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หนังสือพิมพ์ทุกฉบับในสมัยนั้นจะต้องลงคำขวัญในหน้าแรกของตอนโดยไม่ข้ากัน เช่น หนังสือพิมพ์ประมวลวัน ใช้คำขวัญว่า “เชื่อผู้นำทำให้ชาติพัฒนา” และหนังสือพิมพ์ไทยรายวันใช้คำขวัญว่า “เชื่อพิบูลลงความชาติไม่แตกแยก” เป็นต้น³⁸

หลักสูตรการศึกษาต่อมาคือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2493 ซึ่งมีอัตราการเรียนวิชา ศิลธรรมคิดเป็นร้อยละ 3.33 ทั้งในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายโดยที่เนื้อหาวิชาศิลธรรมในปีนี้แบ่งเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนพระพุทธศาสนา อธรรมจริยา และคติปฏิบัติ ซึ่งมีเนื้อหาพระพุทธศาสนามากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เช่น ส่วนพระพุทธศาสนามีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศิลป์ เบญจธรรม พุทธโภวاث วันสำคัญ กิจกรรมของพุทธมามก ส่วนอธรรมจริยา มีเนื้อหาเกี่ยวกับความกดันภูมิคุกคาม เทวี ความเมตตากรุณา ความสุภาพ อ่อนน้อม ซึ่งถ้าเป็นในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายแล้วจะมีหลักธรรมดังเดิมในพระพุทธศาสนามากขึ้น เช่น สติ สามปัชัญญา หรือ โอดตัปปะ อคุศลมูล สัปปบุริสธรรม เวสารัชธรรม อปริหารนิยธรรม เป็นต้น ในส่วนของคติปฏิบัตินั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับ ธรรมะธรรม สุขของคุณหัสส์ กิจลักษณะกิจกรรม คหบดีธรรม คุณสมบัติของผู้ดีและมารยาทในสังคม เป็นต้น

เนื้อหาวิชาศิลธรรมในปีนี้มีหลักธรรมที่น่าสนใจในส่วนของคติปฏิบัติ เช่น คหบดีธรรม การครองตน ครองทรัพย์สมบัติ เทදุที่ทำให้ตระกูลเสื่อม สุขของคุณหัสส์ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้เริ่มต้นตั้งแต่การกำหนดหมวดคติปฏิบัตินั้นมีจุดที่น่าสนใจหลายประการ เช่นแนวคิด ดังกล่าวเป็นการนำเสนอแนวคิดเดิมของหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ – ๖ ที่มีการเรียน คติปฏิบัติตามเนื้อหาอีกครั้ง การเรียนคติปฏิบัตินั้นนอกจาก

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

เป็นการแสดงถึงการเน้นหลักธรรมที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันมากกว่าประโยชน์อย่างอื่นแล้ว หลักคิดปฏิบัติในยุคนี้ยังได้ถูกขยายความเพิ่มเติมให้กลายเป็นหลักธรรมเพื่อการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น หลักคุณธรรมสุขของคุณทั้งสิ้น และ การครองทรัพย์สมบัติ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจในหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยนั้นอย่างชัดเจน

นอกจากนั้นสถานการณ์บ้านเมืองต่างๆ ในช่วงเวลานี้ ประเทศไทยได้เกิดความระส່ระสาย เพราะเกิดการกบฏขึ้นอย่างมากมาย เช่น พ.ศ. 2491 เกิดกบฏเสนาธิการ หรือกบฏนายพล โดยนายทหารกลุ่มนี้ เช่น พลตรีสมบูรณ์ ศรานุชิต พลตรีเนตร เขมพระยิน เป็นต้น และ กบฏแบ่งแยกดินแดน โดยนายฟอง สิกขิธรรม ถูกกล่าวหาว่าดำเนินการแบ่งแยกดินแดนอีสานให้เป็นรัฐอิสระ ปี พ.ศ. 2492 เกิดกบฏวังหลวง โดยคณะกรรมการส่วนใหญ่เป็นทหารเรือ และกลุ่มผู้สนับสนุนนายบริดี พนมยงค์ ได้แก่ อธิบดีดินน้ำที่เมือง และอดีตเสรีไทย ปี พ.ศ. 2494 เกิดกบฏแม่นหัวตัน โดย “คณะกู้ชาติ” เป็นต้น³⁹ สถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นย่อมเกิดความวุ่นวายอย่างยิ่งทุกครั้งเมื่อมีการก่อการกบฏ เพราะมีการປะทะกันอย่างรุนแรงกว่าที่การก่อการกบฏจะสงบลง อันส่งผลต่อเสถียรภาพของรัฐบาลและประเทศไทยในขณะนั้นอย่างมาก

ดังนั้นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อการปกครองประชาชนได้ยิ่งขึ้น เช่น ความกตัญญูต่อที่ ความสุภาพอ่อนน้อม ควรอธิรัม เป็นต้น จึงเป็นหลักธรรมที่ถูกเน้นมากในหลักสูตรการศึกษานี้ และอยู่มาเกือบทุกหลักสูตร การศึกษา ด้วยเหตุผลในการสร้างความสงบเรียบร้อยภายในประเทศนั้นเอง แต่สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่คุกคามเสถียรภาพของประเทศไทยในขณะนั้น 乃จากความไม่สงบภายในประเทศแล้ว ภัยอีกประการหนึ่งที่คุกคามประเทศไทยคงจะหลีกไม่พ้นเรื่องการคุกคามจากลักษณะคอมมิวนิสต์ ซึ่งในเรื่องดังกล่าว โกรกิ วงศ์สุรัวตน์ ได้กล่าวถึงนโยบายของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเรื่องนี้ไว้ดังต่อไปนี้

นโยบายชาตินิยมทางการเมืองในสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งที่สองนี้ แตกต่างจากนโยบายทางการเมืองในช่วงที่ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในครั้งแรกอย่างสื้นเขียง กล่าวคือ แทนที่จะปลุกระดมแนวคิดชาตินิยมโดยการสร้างความรู้สึกเป็นตัวรู้กับชาติตะวันตก (ประเทศฝรั่งเศส) กลับเน้นความเป็นมิตรกับชาติตะวันตก (โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา) และสร้างภาพความเป็นตัวรู้กับลักษณะคอมมิวนิสต์แทน ... ดังนั้นเมื่อประเทศไทยได้ตัดสินใจเข้าร่วมกับฝ่ายทุนนิยมประชาธิปไตยแล้ว ก็เป็นเรื่อง

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98 – 105.

ธรรมดาก็จะต้องสร้างแนวความคิดการเป็นศัตรูกับลักษณะนิสต์ การปฎิรูปธรรมดังกล่าวจากจะเข้ากับสถานการณ์โลกในขณะนั้นแล้ว ยังมีประโยชน์ในการสร้างความรู้สึกชาตินิยมอีกด้วย⁴⁰

ดังนั้น ด้วยนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลจอมพล ป. นีเอง ในปี พ.ศ. 2495 จึงได้เกิด พ.ร.บ. ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้น⁴¹ พระพุทธศาสนาในยุคนี้จึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของบ้านเมือง โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการต่อสู้กับลักษณะนิสต์ ดังนั้น เนื้อหาพระพุทธศาสนารวมถึงพระสงฆ์ จึงได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐในการต่อสู้กับลักษณะนิสต์ เพิ่มเติมไปจากบทบาทเดิมที่มีหน้าที่ในการสร้างความลงรักภักดีต่อชาติ หรือรักษาธรรมนูญ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ เริ่มต้นด้วยแต่คณะสงฆ์ที่ได้พยายามตอบสนองนโยบายต่อต้านลักษณะนิสต์ของรัฐบาล ดังที่พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา คณะสงฆ์จึงได้กล้ายเป็นอันดับหนึ่งเดียวกับรัฐในลักษณะที่เป็นฝ่ายตาม จนกล่าวได้ว่าเป็นส่วนขยายของรัฐ โดยได้ทำงานตอบสนองนโยบายของรัฐนาประการ เริ่มตั้งแต่ต้นนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ คณะสงฆ์ได้กล้ายเป็นกระบวนการเสียงโงนต่ocommunist ให้แก่รัฐบาล (จนพระผู้ใหญ่รูปหนึ่งพูดได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่า “ม่าคอมมิวนิสต์ไม่บาง” และก็ไม่น่าแปลกใจที่ไม่มีเสียงติงจากคณะสงฆ์เลย) ในอีกด้านหนึ่งก็เกิดโครงการพระธรรมจาริกเพื่อนำชาวเขาให้เข้าสู่ร่องรอยพุทธศาสนาแทนที่จะไปสมាពานลักษณะนิสต์⁴²

พระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้กล้ายเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้แทนความเป็นไทย เพื่อใช้ในการต่อสู้กับลักษณะนิสต์ การปรับตัวในครั้งนี้แม้ว่าจะเป็นผลดีต่อสังคม และทำให้พระพุทธศาสนา ได้มีบทบาทและตำแหน่งในสังคม แต่ในอีกมุมหนึ่งสิ่งนี้ก็ย่อมเป็นการสะท้อนว่าพระพุทธศาสนาได้อ่ายุ่งยากได้ออกซิพลของลักษณะนิยมด้วย ดังที่พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

โครงการพระธรรมญาณเน้นชาวบ้านในชนบทที่อยู่ในเขตแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ ส่วนโครงการพระธรรม จาริกเน้นหมู่บ้านชาวเขา โดยมุ่งเปลี่ยนศาสนาให้เข้ามาถือพุทธ เพราะเชื่อว่าเมื่อเป็นพุทธแล้วก็จะเป็น “ไทย” ซึ่งเป็นหลักประกันว่าจะไม่เป็นคอมมิวนิสต์ เพราะคอมมิวนิสต์นั้นเป็นพวก “ไม่ใช่ไทย” ตามคำนิยามของชาตินิยมแบบราชการไทยนั่นเอง⁴³

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาให้กล้ายเป็นเครื่องมือของรัฐในการรับมือกับลักษณะนิสต์เริ่มตั้งแต่คณะสงฆ์เป็นต้นมา ดังนั้นจึงมีได้เป็นสิ่งที่แปลกแต่อย่างใด ถ้าเนื้อหาวิชาพุทธศาสนาที่บรรจุในหลักสูตร

⁴⁰ โกวิท วงศ์สุรవัฒน์, การเมืองการปกครองไทย: หลักมิติ (กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 76 – 77.

⁴¹ อนากิต, ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย, หน้า 115.

⁴² พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, หน้า 87.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116 – 117.

การศึกษาในช่วงเวลานี้จะเป็นไปเพื่อการตอบสนองนโยบายของรัฐในเรื่องการต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วย โดยเพิ่มเติมไปจากการปลูกฝังด้วยหลักธรรมต่างๆ เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดีที่ปกครองง่าย อันเป็นสิ่งที่ปลูกฝังกันมานานก่อนแล้ว การที่เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้มีการบรรจุเนื้อหาเพิ่มมากขึ้นเพื่อเน้นความเป็น “พุทธ” ให้มากขึ้น ในขณะที่อัตราการเรียนค่อนข้างมีอัตราลดลงกว่าเดิมนั้น ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงการใช้พระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทย เพื่อเข้ากับนโยบายรัฐได้เป็นอย่างดี

สำหรับหลักสูตรในปี พ.ศ. 2498 ซึ่งเป็นหลักสูตรประณีตศึกษานั้นกลับไม่มีการเรียนวิชาศีลธรรมแต่อย่างใด แต่วิชาหน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สุขศึกษา ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ พลศึกษา การฟื้นฟื้น ดนตรี และขับร้อง ฯลฯ ได้ถูกรวบไปอยู่ในวิชาสังคมศึกษาซึ่งไม่มีบอกอัตราการเรียน ในแต่ละส่วนแต่อย่างใดว่ามีการเรียนศีลธรรมเท่าใด หน้าที่พลเมืองเท่าใด แต่ในเอกสารของกรมวิชาการกล่าวว่า “เป็นหลักสูตรที่มีการพัฒนามากที่สุด คือมีความมุ่งหมายระดับหลักสูตรและหมวดวิชาที่ขัดเจน ด้านเนื้อหาวิชามีการทดลองรวมจัดเป็นหมวดวิชา และเปลี่ยนแปลงรูปแบบหลักสูตร จาก Subject Curriculum เป็น Broad – fields Curriculum มีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาความของงานของเด็กทางด้านร่างกาย สถาปัตยกรรม สังคมและอารมณ์ โดยเป็นองค์ ๔ ของการศึกษา คือ จริยศึกษา พุทธศึกษา พลศึกษาและหัตถศึกษา”⁴⁴

จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักสูตรนี้เองเมื่อการรวมวิชาต่างๆ เข้ากับหมวดสังคมศึกษาแล้ว จึงไม่ปรากฏสัดส่วน และเนื้อหาการเรียนวิชาศีลธรรมอย่างชัดเจน แต่จากความมุ่งหมาย 21 ข้อในหลักสูตร ประณีตศึกษาสรุปได้ว่าหลักสูตรประณีตศึกษามีความมุ่งหมายเพื่อให้การศึกษาขั้นนี้เป็นการพัฒนาความของงานของเด็กในทางกายภาพ ในทางวุฒิปัญญา ในทางสังคมและอาเวก เพื่อให้พร้อมที่จะเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองที่เหมาะสมในระบบเศรษฐีประชาธิปไตย ดังนั้นวิชาต่างๆ จึงเป็นไปเพื่อให้ผู้ศึกษาเป็นพลเมืองดีในระบบเศรษฐีประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2494 ที่เน้นว่ารัฐมีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะสมแก่ตัวภาพเพื่อทุกคนได้เป็นพลเมืองดีมีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมูรณ์ มีความรู้ ความสามารถที่จะประกอบอาชีพและมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย⁴⁵ และหลังจากหลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ. 2498 นี้เป็นต้นไป วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาจะเริ่มเปลี่ยนแปลงเนื้อหา เพื่อตอบสนองรัฐในการสร้างจิตสำนึกเรื่องประชาธิปไตย และได้รับผลกระทบจากระบอบประชาธิปไตยจนทำให้เกิดความเคลื่อนไหวในส่วนของพระพุทธศาสนาอย่างน่าสนใจดังจะได้กล่าวต่อไป

⁴⁴ พรเพ็ญ ปทุมศิริ, วิวัฒนาการของหลักสูตรประณีตศึกษา(ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประณีตศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

⁴⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, นายเฉียง ไชยกาล กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนการศึกษาแห่งชาติ, หน้า 44.

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2503 – พ.ศ.2524

หลักสูตรปี พ.ศ. 2503 นั้น ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 มีความมุ่งหมายในทางจริยธรรมเพื่อให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีพิธีอโศกตัปต์ เท็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว⁴⁶ สำหรับความมุ่งหมายในหลักสูตรนี้ในระดับชาติมีความมุ่งหมายให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตลักษณ์เพื่อเป็นพลเมืองดี มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ โดยเน้นจริยศึกษา พลศึกษา พุทธศึกษา และหัตถศึกษา ส่วนความมุ่งหมายในระดับหลักสูตร มุ่งส่งเสริมพัฒนาการเด็กให้ดำรงตนเป็นพลเมืองดีของชาติในระบบประชาธิปไตย โดยฝึกอบรมให้มีคุณลักษณะใหญ่ 4 ประการคือ ความเจริญแห่งตน มนุษย์สัมพันธ์ ความสามารถในการครองชีพ และความรับผิดชอบตามหน้าที่พลเมือง⁴⁷ อย่างไรก็ได้ดูด้วยมุ่งศิลป์ ได้ไว้ภารณ์หลักสูตรในปี พ.ศ. 2503 ไว้ดังต่อไปนี้

แนวความคิดเรื่องการรักษาเอกลักษณ์ของชาตินับได้ว่ามีความสำคัญยิ่ง แต่คนโดยทั่วไป รวมทั้งผู้มีอำนาจจากการศึกษาในสมัยหลังไม่ค่อยให้ความสำคัญนัก จนกระทั่งเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ความมุ่งหมายของการศึกษาก็เข่นเดียวกัน ความคิดในการ “ชุมชนเป็น” ก็ยังคงปรากฏอยู่ต่อมา ตัวอย่างเช่น ความมุ่งหมายของหลักสูตรในแผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2503 ซึ่งแปลเอาของสรรรชื่อเมริคามาเก็บทั้งคุณธรรมกับใช้ภาษาที่สละสลายจนเกินไป ทำให้ครุทั้งหลายอ่านแล้วไม่ค่อยจะเข้าใจ ส่วนชาวบ้านยังเข้าใจกันน้อย ผลในการปฏิบัติจึงเกิดขึ้นน้อยมาก ปัญหาความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการศึกษาจึงต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน⁴⁸

สำหรับวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้น ในระดับประถมศึกษาตอนต้นไม่มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในหมวดสังคมศึกษาแต่อย่างใด แต่มีเพียงการบอกถึงธรรมเนียม ศีลธรรม และวัฒนธรรมอย่างกว้างๆ ไว้โดยไม่ได้ระบุว่าเป็นศีลธรรมของศาสนาใด ในระดับประถมศึกษาตอนปลายมีการกำหนดส่วนของศีลธรรมไว้ในวิชาสังคมศึกษา โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม คุณสมบัติของผู้ดี และมรรยาทในสังคม เป็นต้น ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่าหลักสูตรดังกล่าวมีคำอธิบายในส่วนของวิชาศีลธรรมไว้ว่า ในท้องถิ่นใดที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ อาจสอนหัวข้อธรรมะในศาสนาอื่น แต่ทั้งนี้จะต้องได้มีประมวลการสอน ซึ่งผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการของภาคศึกษานั้นฯ เป็นผู้อนุมัติ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่การศึกษาวิชาศีลธรรมสามารถเรียนธรรมะในศาสนาอื่นได้ ทั้งนี้สาเหตุน่าจะมาจากความต้องการตอบสนองแนวคิดเรื่องประชาธิปไตย ซึ่งเน้นย้ำมากในหลักสูตรการศึกษานี้ก็เป็นได้

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

⁴⁷ พระเพ็ญ ปทุมศิริ, วิถีแนวทางการของหลักสูตรประถมศึกษา(ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

⁴⁸ วุฒิชัย มูลศิลป์, เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7, หน้า 175.

และเมื่อคำนวณอัตราส่วนการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษาจึงมีอัตราเรียนร้อยละ 0.74 ซึ่งมีจำนวนน้อยที่สุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 เป็นต้นมา

ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีการเรียนศิลธรรมในวิชาสังคมศึกษาร้อยละ 3.33 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพุทธสาวก หน้าที่ของพุทธศาสนาในสังคม และภาครัฐมีหลักธรรมต่างๆ เช่น ทิฏฐิธรรมมิกัดประโยชน์ อนามัยมุข ๔ สุขของคฤหัสด์ พระราชธรรม เป็นต้น ในขณะที่ระดับมัธยมปลายมีอัตราการเรียนศิลธรรมอยู่ในวิชาสังคมศึกษา ก. มีอัตราร้อยละ 1.66 และมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักในการศิลธรรม พุทธประวัติ พิธีทำบุญ เป็นต้น และเป็นที่น่าสนใจว่าในหลักสูตรนี้มีวิชาภาษาบาลี และภาษาอาหรับ เป็นวิชาเลือกเพิ่มเติมเข้ามาด้วย ซึ่งนับเป็นการนำภาษาบาลีกลับเข้ามาในหลักสูตร หลังจากที่เคยปราบปรามในหลักสูตรยุคต้นๆ และก็มีการเพิ่มวิชาภาษาอาหรับเข้าในหลักสูตรการศึกษาเข่นกัน

สำหรับเหตุการณ์ที่สำคัญในช่วงเวลา ก่อนหน้านี้ คือ ในปี พ.ศ. 2500 มีการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวบ่งบอกว่าเป็นงานที่ยิ่งใหญ่มาก รัฐบาลมีมติให้หยุดราชการ 3 วัน รวมถึงให้มีการเฉลิมฉลองตั้งแต่วันที่ 12 – 18 พฤษภาคม 2500 และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้บริเวณสนามหลวงเป็นสังฆปฏิมณฑล⁴⁹ เหตุการณ์นี้น่าจะทำให้บรรณาการศึกษาในช่วงเวลานี้ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่วิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วหลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลานี้ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่วิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้นในแง่ของปริมาณและคุณภาพมากเท่าไหร่ ความต้องการของสังคมเป็นตัวแปรสำคัญในการอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นที่เป็นมาข้านาน เช่นคดีชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ ๖ และในช่วงปีตั้งแต่ปีเป็นรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นโยบายของรัฐบาลเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ โดยจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2504 – 2509 รัฐบาลได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ก็ได้มีการปรับตัวในเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน เรื่องการตีความหลักธรรมดังกล่าว นี้ พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ดังนี้

สำหรับประเทศไทยที่พุทธศาสนาเคยเป็นกระแสหลักเช่นไทย หลังจากที่ชาตินิยม เติบโตภายใต้หลายของพุทธศาสนา จนสามารถตั้งมั่นได้แล้ว ก็จะแยกออกจากเป็นเอกเทศ โดยมีอิทธิพลเหนือพุทธศาสนา ชาติกับศาสนาแม้ดูเหมือนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่อันที่จริงผลประโยชน์ของชาติ (หรือรัฐ) กลับมีความสำคัญเหนือผลประโยชน์ของพุทธศาสนา หากหลักธรรมทางพุทธศาสนาไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของรัฐก็ต้องยกเลิกด้วยการ “กอบกู้ล่อง” ไปเสียดังเช่น หลักธรรมเรื่องสันโดษ ถูกกอบกู้ไปจากคำสอนของคณะสงฆ์ตาม “คำขอ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อสนองนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ⁵⁰

⁴⁹ จำแนก ทองประเสริฐ, มหาอุป火ในอดีต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532),หน้า 128 – 129.

⁵⁰ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและการออกจากวิกฤต, หน้า 115.

ดังนั้นในหลักสูตรการศึกษานี้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ยังได้บรรจุอยู่ในหลักสูตรดังเดิม เช่น ความมัธยัสถ์ ความอุดสาหะ สุขของคุณทั้ส์ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตร หลาย ๆ ประการ เช่น ให้รู้จักประทยัดทรัพย์ ประทยัดเวลา และพลังงานให้รู้จักช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของครอบครัว และรู้ช่องทางที่ประกอบอาชีพ ให้ส่งเสริมการค้าของคนไทย และให้รู้ว่าการผลิตและการใช้ของไทยเป็นการช่วยเศรษฐกิจของชาติ เป็นต้น ทั้งนี้ภายหลังการยึดอำนาจเมื่อ พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ มีเพียง 10 % ของประเทศเท่านั้นที่เรียกได้ว่าพัฒนาแล้ว และส่วนที่เหลือควรต้องได้รับการเอาใจใส่อよ่างจริงจัง การพัฒนาประเทศจึงเป็นงานของรัฐบาลของตน และของชุดต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจอมพลสฤษดิ์ ถือเป็นภารกิจสำคัญของรัฐบาลที่จะทำให้ประชาชนในประเทศมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกัน⁵¹

สำหรับหลักสูตรปี พ.ศ. 2518 นั้น เป็นหลักสูตรในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวน 8 วิชา คือวิชาสังคมศึกษา 3 (ส 503) วิชาสังคมศึกษา 4 (ส 504) วิชาศาสนาสากล (ส 031 และ ส 041) วิชาศีลธรรม (ส 442 และ ส 543) และวิชาพะเพុទ្ធសាត្រាในประเทศไทย (ส 042) คิดอัตรารวมได้ร้อยละ 10 โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ มงคลในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นของใหม่ในหลักสูตร เพราะไม่เคยมีปรากฏ ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับศาสนาสากล รวมทั้งเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆ ไปจนถึงมารยาทไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ให้เห็นคุณค่าของศาสนา โดยนำไปปฏิบัติเพื่อความสงบสุขทั้งส่วนตนและส่วนรวม รวมถึงสามารถประกอบพิธีกรรมศาสนາได้เหมาะสมแก่ภาวะเศรษฐกิจ และเพื่อวักษาวัฒนธรรมไทย

สำหรับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตรนั้นมีเนื้อหาเน้น เพื่อให้เป็นพลเมืองดี มีศีลธรรม รู้จักสิทธิหน้าที่ รู้จักแก่ปัญหาด้วยสันติวิธี ตลอดจนมีทัศนะในการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย และเพื่อให้เห็นคุณค่าและการบำรุงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรมไทย เป็นต้น ส่วนความมุ่งหมายของวิชาศีลธรรมนั้นเพื่อให้มีความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของศาสนาธรรม และสามารถนำไปปฏิบัติปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ซึ่งจะมีผลเป็นความสงบสุขทั้งส่วนตนและส่วนรวม เพื่อให้สามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างถูกต้องและเหมาะสมแก่ภาวะเศรษฐกิจ และเพื่อส่งเสริมและรักษาวัฒนธรรมไทยในด้านชนบทเรียนประเมินอันดีงาม

การที่ความมุ่งหมายของทั้งหลักสูตรการศึกษา และวิชาพะเพុទ្ធសាត្រามีความมุ่งหมายดังกล่าว และเน้นเรื่องความสงบของตนเองและสังคมนั้น สาเหตุน่าจะมาจากเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองในช่วงเวลานั้น

⁵¹ โกรกิ วงศ์สุรవัฒน์, การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ, หน้า 98.

คือได้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เหตุการณ์นี้ย่อมส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นอย่างมาก เพราะได้เกิดการณ์ของเลือดขึ้น ในขณะเดียวกันบรรยายกาศของความเป็นประชาธิปไตยก็น่าจะมีมากขึ้นด้วย ภายหลังจากการโคลนล้มรัฐบาลเผด็จการภายใต้การนำของกลุ่มนักศึกษา โกรกิ วงศ์สุรัวตน์ ได้กล่าวไว้ดังนี้

ผลของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ทำให้ระบบเผด็จการทหารที่ครอบงำประเทศไทยมากว่า ๑๕ ปี ต้องล่มสลายลง รวมทั้งกลุ่มอำนาจ ถนน – ประภาส – ณรงค์ ก็ถึงกาลอวานลงไปด้วย ซึ่งทำให้กลุ่มอำนาจอื่นๆ สามารถที่จะเริ่มสะสมพลังอำนาจของตนขึ้นมาได้ใหม่ ทั้งยังเป็นกุญแจไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย นอกจากนี้แล้วภายหลังเหตุการณ์นี้ บทบาทของกลุ่มนิสิตนักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัยที่เรียกว่า “กลุ่มปัญญาชน” ก็เพิ่มขึ้นอย่างมาก ตรงกันข้ามกับกลุ่มทหารที่ต้องการทำที่เสื่อมความน่าเชื่อถืออย่างมาก^{๕๒}

การต่อต้านรัฐบาลในครั้งนั้น ผู้มีส่วนสำคัญอย่างมากก็คือ นิสิต นักศึกษา ซึ่งถือเป็นแกนนำในการเรียกร้องประชาธิปไตย จากเหตุการณ์ความไม่สงบที่ผ่านมา รัฐบาลย่อมตระหนักถึงพฤติกรรมรวมถึงทัศนคติของเยาวชนมากขึ้นเป็นธรรมชาติ เพราะนอกจากบทบาทของนิสิต นักศึกษา จะมีมากขึ้นต่อสังคม และสามารถส่งผลกระทบต่ออำนาจการปกครองของรัฐแล้ว รัฐบาลยังอาจจะระวังบทบาทของนิสิต นักศึกษาที่อาจจะมีผลต่อปัญหาความไม่สงบดังที่เคยเกิดขึ้นก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้วิชาพระพุทธศาสนาในช่วงปีการศึกษาดังกล่าว โดยเฉพาะในหลักสูตรการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นั้น มีเนื้อหาที่มุ่งเน้นเรื่องความสงบและสันติสุขของสังคม รวมถึงเพื่อความเป็นประชาธิปไตยอย่างมาก ทั้งนี้เพื่อจุดมุ่งหมายที่จะทำให้เด็ก และเยาวชน ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งจะเดินทางเป็นนิสิต นักศึกษาในอนาคตนั้น เป็นพลเมืองที่ดี สร้างความสงบสุขเรียบร้อยต่อสังคม อันเป็นบทบาทพึงประสงค์ที่รัฐต้องการจะให้เกิดขึ้นในสังคม

สำหรับหลักสูตรการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ มีความมุ่งหมายระดับชาติให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อประโยชน์ การดำรงชีวิต และพัฒนาสังคม ส่วนความมุ่งหมายระดับหลักสูตรมุ่งเพื่อสร้างคนให้เป็นคนดี มีคุณภาพ มีความรู้ ความสามารถ มีความสงบสุขในชีวิต เป็นพลเมืองดีของสังคม^{๕๓} หลักสูตรดังกล่าวอยู่ในช่วงของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐ มีความมุ่งหมายเพื่อสร้างเสริมคุณภาพของพลเมืองให้สามารถดำรงชีวิต และทำประโยชน์แก่สังคม โดยเน้นการศึกษาเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอดปลอดภัย ความมั่นคง และความผาสุกร่วมกันในสังคมไทย เป็นประกาศสำคัญ และมีความมุ่งหมายบางประการ เช่น ให้มีความเข้าใจและ

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

^{๕๓} พรเพ็ญ ปทุมศิริ, วิัฒนาการของหลักสูตร/ระบบศึกษา (ฝ่ายพัฒนาหลักสูตร ประธานศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, เอกสารไม่ตีพิมพ์)

กระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามวิถีทางประชาริปไตย อันมีพระมหากรหัตtriy เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นต้น⁵⁴ วัดฉุประสงค์ดังกล่าวสอดคล้องกับ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (2520 – 2524) ในหมวดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการศึกษา ซึ่งมีสาระสำคัญและกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการ ปรับปรุงหลักสูตร เนื้หาสาระสำคัญ และกระบวนการเรียนรู้ ให้สอดคล้องกับนโยบาย โครงการ และเอกลักษณ์ในการจัดการศึกษาของชาติตามระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากรหัตtriy เป็นประมุข โดยยึดมั่นในสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นหลัก⁵⁵

หลักสูตรปี พ.ศ.2521 ระดับประถมศึกษามีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนารายละ 25 โดยเป็นวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ร้อยละ 2.66 และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ร้อยละ 22.33 โดยวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยนี้มีเนื้อหาจริยธรรมที่ไม่ได้ระบุว่าเป็นของศาสนาใด แต่ใจความส่วนใหญ่เป็นจริยธรรมของพุทธศาสนา เช่น ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกษา ความถูกต้องตามธรรมชาติ การทำใจให้สงบมีสมาธิ หลักธรรมการอยู่ร่วมกัน ความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ส่วนวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม อิทธิบาท 4 วันสำคัญ การแสดงตนเป็นพุทธนามกະ พุทธภาษิต ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ได้ถ้าไม่นับวิชาจริยธรรมที่ไม่ได้ว่าเป็นจริยธรรมของศาสนาใดในวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยแล้ว จะมีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนารายละ 2.66 คือ วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเท่านั้น ซึ่งในที่นี้จะถืออัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนารายละ 2.66 นี้เป็นหลัก เพราะว่าวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยนี้ไม่ได้ระบุว่าเป็นคำสอนของพุทธศาสนา

สำหรับเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษามีจุดที่น่าสนใจ เช่นพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ศาสนาทุกศาสนามุ่งให้ทุกคนทำความดีเพื่อให้มีชีวิตอยู่อย่างเป็นสุข ทุกคนจึงมีเสรีภาพที่จะเลือกนับถือ และพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ของทุกศาสนา นอกจากนี้ยังมีการระบุวัดฉุประสงค์ว่าให้บอกเหตุผลได้ว่า เพราะเหตุใดคนไทยจึงยอมรับເเอกสารนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ บอกหลักธรรมของพุทธศาสนาได้ บอกองค์ประกอบของพุทธศาสนาได้ รวมถึงศาสนาพิธี เป็นต้น แต่ไม่ได้มีเพียงวัดฉุประสงค์เฉพาะศาสนาพุทธเท่านั้น แต่มีการระบุวัดฉุประสงค์รวม ๆ ของทุกศาสนาด้วย เช่น บอกความดีและคุณประโยชน์ของศาสนาทุกศาสนาอย่างย่อๆ ได้ โดยมีเนื้อหาเน้นไปที่ทุกศาสนา ทั้งนี้น่าจะมาจากความมุ่งหมายของหลักสูตรที่ต้องการเน้นความเป็นประชาธิปไตยยั่งยืน

⁵⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, นายเดียง ไชยการ กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนกวิชาแห่งชาติ, หน้า 55.

⁵⁵ สำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สี่ พ.ศ.2520 – 2524(กรุงเทพฯ:เว่องแสงการพิมพ์, 2520), หน้า 270.

เนื่องจากหลักสูตรมีความมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยมีหลักบางประการ เช่น เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักก่อร่วมกัน เพื่อความสันติสุข เป็นต้น และให้ห้องถันมีโอกาสที่จัดหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพความต้องการได้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักสูตรการศึกษาในปัจจุบันนี้เน้นความเป็นประชาธิปไตยอย่างมาก และมีผลต่อการกำหนดความมุ่งหมายและอัตราการเรียนวิชาทางศาสนาด้วย กล่าวคือในส่วนเนื้อหาธรรมะ เช่นวิชาจริยธรรม ไม่มีการระบุให้ชัดเจนว่าเป็นจริยธรรมของศาสนาใด หรือการเปิดโอกาสให้ในแต่ละห้องถัน สอนศาสนาที่คนส่วนใหญ่ในห้องถันนับถือได้นั้น ล้วนเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเน้นเรื่องประชาธิปไตยอย่างชัดเจน ในประเด็นดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายเรียกร้องให้มีการระบุเนื้อหา และอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน จนกระทั่งกระทรวงศึกษาธิการต้องทำหนังสือชี้แจงเกี่ยวกับการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งจะปรากฏอยู่ในหลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ.๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.๒๕๓๓) ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราการเรียนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอยู่ที่ ๑.๑๙ คือวิชาสังคมศึกษา (ส 101) และประเทคโนโลยี (ส 102) ซึ่งอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ เท่านั้น โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ธรรมะ และพิธีกรรม ตลอดจนแนวทางการดำเนินชีวิตของประชาชนตามคติพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ ในประเทศไทย ในขณะที่วิชาเลือกหมวดสังคมศึกษานั้นไม่มีวิชาที่เกี่ยวข้อง กับวิชาพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แม้ในหลักสูตรจะมีวิชาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางศาสนา เช่น วิชาศาสนาบัญญัติ วิชาศาสนาประวัติ วิชาจริยธรรม แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละวิชาแล้วพบว่าเป็นวิชาของศาสนาอิสลามทั้งสิ้น เช่น วิชาศาสนาบัญญัติ มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติศาสนาอิสลาม เช่นการละหมาดการถือศีลอดกฎหมายชาติและพิทเราะห์ เป็นต้น วิชาศาสนาประวัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของคัมภีร์เตราอ็อด ประวัตินบีญะฮ์ หมัด เป็นต้น^{๕๖} ซึ่งทางกระทรวงศึกษาธิการได้มีการเพิ่มวิชาเลือกในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา เป็นหลักสูตรอิสลามศึกษา ๕ วิชา คือ วิชาเอกภาษา คุรุอาน ศาสนาบัญญัติ ศาสนาประวัติ และวิชาจริยธรรม^{๕๗} แต่ไม่มีวิชาเลือกพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาแต่อย่างใด

นอกจากจะไม่มีวิชาเลือกพระพุทธศาสนาในหมวดวิชาสังคมศึกษาแล้ว ในส่วนวิชาเลือกของวิชาภาษาต่างประเทศ ก็ไม่มีวิชาภาษาบาลีที่ถือว่าเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ดังที่เคยมีในหลักสูตรการศึกษาปีก่อนๆ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะความสัมพันธ์กับวิชาที่เรียน กล่าวคือวิชาภาษาบาลีนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับวิชา

^{๕๖} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕), หน้า ๘๑ – ๘๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘ – ๒๒๙.

พระพุทธศาสนา เมื่อไม่มีการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาแล้ววิชาภาษาบาลีจึงไม่ต้องเรียนไปด้วย เพราะไม่มีความสัมพันธ์กับหลักสูตร เพราะในหลักสูตรดังกล่าว วิชาภาษาอาหรับนั้นยังคงอยู่ในหลักสูตร เพราะมีความสัมพันธ์กับวิชาอิสลามศึกษาที่ยังคงอยู่ในหลักสูตรการศึกษาและมีจำนวนมากขึ้นกว่าแต่เดิมด้วย

หลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมต้นในปี พ.ศ. 2521 นี้มีวัตถุประสงค์ เช่น เพื่อให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ รู้จักทำงานเป็นหมู่คณะ มีความสามัคคี และเสียสละเพื่อส่วนรวม รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธีอย่างมีหลักการ และเหตุผล เพื่อปลูกฝังให้มีความภูมิใจในความเป็นไทยมีความจริงกับดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ให้มีความรู้และเลื่อมใสในการปกครองตามระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ร่วมกันดำรงรักษาความปลอดภัยและความมั่นคงของประเทศชาติ และเพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีของมนุษยชาติในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข จะเห็นได้ว่าการปลูกฝังให้เยาวชนมีความจริงกับดีต่อสถาบันยังเป็นวัตถุประสงค์ที่สำคัญของการศึกษา

นอกจากนี้ประเดิมการแก้ไขปัญหาอย่างสันติวิธินี้ เป็นวัตถุประสงค์ใหม่และเป็นวัตถุประสงค์หลัก ประการหนึ่งที่ปรากฏขึ้นในหลักสูตรการศึกษา หลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งนักศึกษาถูกมองว่าเป็นต้นเหตุความรุนแรง และความไม่สงบ รวมถึงต้องการทำลายชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ อีกด้วย ดังนั้นการที่หลักสูตรการศึกษามีการเน้นวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด ซึ่งเหตุการณ์ในช่วงความไม่สงบในเดือนตุลาคมดังกล่าววนั้น โกรกิ วงศ์สุรัวฒน์ ได้แสดงความเห็นไว้ดังต่อไปนี้

ในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นิสิตนักศึกษาและประชาชนก็ได้มาร่วมชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวง โดยในกรณีนี้มีการจัดแสดงละครรรณพนักงานการไฟฟ้าที่ศูนย์ปฏิบัติภารกิจและห้องประชุม โดยมีนายอนุรักษ์คลีปและกรรมการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเรื่องนี้ที่มีความรุนแรงได้ออกข่าวว่ามีการทำทุนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงปานมาใช้ในการแสดงครั้งนี้ด้วย และวันรุ่งขึ้นหนังสือพิมพ์ดาวสยาม และบางกอกโพสต์ก็เสนอภาพข่าวการแสดงล้อเลียนการแข่งขันของนักศึกษา โดยพาดหัวข่าวว่า “การแสดงดังกล่าวเป็นการ “หมืนพระบรมเดชานุภาพ” ทั้งชุมชนวิทยุเสรีก็ได้มีการออกประกาศโน้มต้นักศึกษาที่ทำการชุมนุมว่า การเรียกร้องให้ขับไล่ พระบรมน้อม และการเรียกร้องเรื่องพนักงานการไฟฟ้าที่ถูกฆ่าตกรบนั้น เป็นเพียงข้อ้อ妄ที่ใช้เพื่อขัดการชุมนุมก่อความไม่สงบเท่านั้น โดยแท้ที่จริงมีบุคคลประสงค์เพื่อทำลาย ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์และเรียกร้องให้รัฐบาลจัดการกับกลุ่มผู้ชุมนุมโดยเร็วเพื่อป้องกันการนองเลือด⁵⁸

นอกจากการมุ่งเป้าหมายทางการศึกษา เพื่อการสร้างสันติความสงบของนักเรียนและนักศึกษาจะสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแล้ว ในการบริหารประเทศของพลเอกเกรียง

⁵⁸ โกรกิ วงศ์สุรัวฒน์, การเมืองการปกครองไทย: หล่ายมิถุน, หน้า 119.

ศักดิ์ ชมนันทน์ ในช่วงเวลาดังกล่าววนนี้ ได้เชิญอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์เกشم สุวรรณกุล มาเป็น รmo.ทบวงมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อคุ้มครองความตึงเครียดระหว่างสถาบันการศึกษา ขั้นสูงกับรัฐบาล ซึ่งอาจารย์และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างจะไม่ดีกับรัฐบาลเก่า โดยเฉพาะจากกรณี ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ และเพื่อดำเนินการทางการเมืองที่จะประสานความสามัคคีของคนในชาติ จึงได้มีการออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดเนื่องในการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ระหว่างวันที่ ๔—๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๙^{๕๙} เป็นต้น

สำหรับหลักสูตรต่อมาคือหลักสูตรมหัymศึกษาตอนปลายปี พ.ศ.๒๕๒๔ มีวัตถุประสงค์บางประการ สอดคล้องกับหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เช่นเพื่อให้รู้จักเคารพสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น รู้จักหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพของตนในการสร้างสรรค์บนฐานรากที่แน่นหนา แห่งกฎหมายจริยธรรมและศาสนา เพื่อให้มีความสำนึกรักการเป็นคนไทยร่วมกัน เสียสละเพื่อส่วนรวมมีความรักชาติ รักประชาธิปไตย รู้จักใช้สติและปัญญาในการดำรงรักษาไว้ ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ และเพื่อให้เข้าใจพื้นฐานและปัญหาการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยและของโลกปัจจุบัน มีความสำนึกรักการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ รู้จักแก้ปัญหา และข้อขัดแย้งด้วยวิธีการแห่งปัญญาและสันติวิธี จะเห็นได้ว่าการระบุวัตถุประสงค์ของการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธียังเป็นความมุ่งหมายที่ต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๑ ซึ่งผู้ที่เรียนในหลักสูตรการศึกษาระดับมหัymศึกษาตอนต้นตั้งแต่ชั้นปีที่ ๑ ในปี พ.ศ.๒๕๒๑ นั้นก็จะเป็นผู้เรียนในหลักสูตรมหัymปลาย ในปี พ.ศ.๒๕๒๔ ในชั้นปีที่ ๑ เช่นกัน ถ้าผู้เรียนนั้นยังอยู่ในระบบการศึกษาสายสามัญนี้ นับว่าความมุ่งหมายดังกล่าวเป็นการสร้างทัศนคติในเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง

ในส่วนของอัตราการเรียนวิชาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาナンมีอัตรา้อยละ ๖.๖๕ คือวิชา สังคมศึกษา (ส 402) สังคมศึกษา (ส 606) ซึ่งเป็นวิชาบังคับในระดับชั้นมหัymศึกษาปีที่ ๔ และ ๖ ตามลำดับ ส่วนวิชาเลือกมีวิชาประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย (ส 0210) วิชาพุทธศาสนาในประเทศไทย (ส 041) และวิชาพระพุทธชูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย (ส 042) ตามลำดับ โดยแต่ละวิชานั้นมีเนื้อหาแตกต่างกันไป กล่าวคือ วิชา ส 402 มีวัตถุประสงค์เพื่อให้รู้จักทำจิตใจให้สงบ ปรับจิตใจให้แข็งแกร่ง คล่องแคล่ว พร้อมที่จะเรียนและทำงานให้มีประสิทธิภาพ เป็นต้นวิชา ส 606 มีวัตถุประสงค์เช่นเพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนิกต่างศาสนาวิชา ส 0210 มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ตระหนักรู้ว่าชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นจุดร่วมของการดำรงรักษาความเป็นไทย วัฒนธรรม จริยธรรม ประเพณี ศิลปะ หล่อหลอมความเป็นไทยร่วมกัน วิชา ส 041 มีวัตถุประสงค์บางประการ เช่นเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของพุทธศาสนาในประเทศไทย และเพื่อให้มีความรู้ความ

^{๕๙} อนากิต, ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย, หน้า 303.

เข้าใจในบทบาทของพระมหากษัตริย์ต่อพุทธศาสนาเป็นต้น และวิชา ส 042 เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของพระพุทธชูปสำคัญของไทย เป็นต้น

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าหลักสูตรนี้ยังมีวัตถุประสงค์บางประการสืบทอดมาจากการหลักสูตรก่อนฯ เช่น การแก้ปัญหาด้วยใจสบง หรือความพยายามทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนิกต่างศาสนา และการสร้างความตระหนักในความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างทักษณคดิในการสร้างความเป็นชาติไทยก็ได้ถูกปลูกฝังอย่างชัดเจนในหลักสูตรนี้ ด้วยเหตุนี้วิชาต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นไทยจึงปรากฏขึ้นในหลักสูตรนี้ ไม่ว่าจะแม้กระทั่งวิชาพะพุทธศาสนาที่ถูกเชื่อมโยงให้เข้ากับความเป็นชาติไทย เช่นวิชาพะพุทธศาสนาในประเทศไทย วิชาประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย วิชาพระพุทธชูปและพะพุทธศิลป์ในประเทศไทย เป็นต้น

ทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งน่าจะมาจากการที่ในเดือนเมษายน พ.ศ.2525 นั้นจะมีการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ในระหว่างวันที่ 4 – 21 เมษายน พ.ศ.2525⁶⁰ บรรยายกาศแห่งความเป็นชาติไทยที่มีประวัติศาสตร์มายานานย่อมทำให้หลักสูตรการศึกษาเห็นความสำคัญของเหตุการณ์ตั้งกล่าว และมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับบรรยายกาศของชาติในวาระนั้นด้วยอย่างไรก็ได้จากวัตถุประสงค์และเนื้อหาของหลักสูตร การศึกษาในปีนี้จุดร่วมประการหนึ่งที่สำคัญนั่นคือ การยองเนื้อหาวิชาพะพุทธศาสนาให้เข้ากับสังคมไทย และความเป็นไทย หรือกล่าวให้ชัดในที่นี้คือรัฐไทย ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นการสร้างคนดี อันไม่ต่างจากพลเมืองดีในมุมมองของรัฐ ดังที่ สุวรรณฯ วงศ์ไวยวรา ได้แสดงความเห็นไว้ดังนี้

เมื่อได้พิจารณาดูข้อเสนอเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับรัฐไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาชิรญาณวโรรสตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องในรูปของการสอนวิชาศีลธรรมตามหลักสูตรต่างๆ ดังแต่ พ.ศ.2448 จนถึงหลักสูตร พ.ศ. 2521 และ 2524 จะพบว่า การเรียนการสอนศีลธรรมในรัฐไทยนั้น โดยพื้นฐานก็คือการเรียนพะพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งมักประกอบไปด้วยการเรียนเรื่องพะพุทธประวัติ คุณธรรมอันเป็นมงคลต่างๆ ตลอดไปจนถึงศาสนาพิธีและวันสำคัญทางพะพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าเมื่อพิจารณาดูการเสนอเนื้อหาทางจริยธรรม การอธิบายข้อธรรมต่างๆ โดยใช้แบ่งมุน年由จากรัฐเป็นหลักนั้นเป็นการสร้าง “คนดี” อันไม่แยกกับการเป็น “พลเมืองดี” แต่อย่างใด ... เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวอธิบายพุทธธรรมในฐานะจริยธรรมของชาติมีความต่อเนื่องสูงมาก⁶¹

นอกจากนี้เนื้อหาวิชาพะพุทธศาสนา รวมถึงหลักสูตรการศึกษาได้ถูกนำไปใช้ในการเน้นย้ำเรื่องความเป็นประชาธิปไตย เช่น ความมุ่งหมายเพื่อให้รัฐจักรพรรดิพิเศษ เสรีภาพของผู้อื่น รู้จักหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

⁶¹ สุวรรณฯ วงศ์ไวยวรา, พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), หน้า 51.

รัฐจัดใช้สิทธิเสรีภาพของตนในทางสร้างสรรค์นราภูมิแห่งกฎหมายจริยธรรมและศาสนา เพื่อให้มีความสำนึกรักในการเป็นคนไทยร่วมกัน เสียสละเพื่อส่วนรวมมีความรักชาติ รักประชาธิปไตย ความมุ่งหมายดังกล่าว น่าจะเกิดจากสาเหตุทางการเมืองหลายประการ กล่าวคือในสมัยที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงเวลาดังกล่าวได้สร้างผลงานสำคัญคือการดำเนินการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ภายในประเทศอย่างได้ผลโดยนำนโยบายใช้ “การเมืองนำการทหาร” ตามคำสั่งนโยบายที่ ๖๖/๒๕๒๓ ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้หลงผิดมอบตัวเป็นผลให้พระรัตนมิวนิสต์ในประเทศไทยอ่อนกำลังและถล่มตัวไป จึงนับว่าเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงของรัฐบาล^{๖๒}

หลังจากนั้นในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ.๒๕๒๔ ได้มีคณะททหาร โดยการนำของพลเอกสันห์ จิตราภูมิ ร่วมด้วยกลุ่มทหารยังเติร์ก ได้แก่ พันเอกมนูญ รุปชร พันเอกประจักษ์ สรวงจิต พันเอกพันลูก เป็นมณี ได้ทำการปฏิวัติรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยมีการนำกำลังไปยึดสถานีโทรทัศน์ ถนนสายสำคัญ และที่ตั้งกองบัญชาการทหารที่สำคัญๆ แต่ฝ่ายปฏิวัติการทำการไม่สำเร็จ^{๖๓} เหตุการณ์ทั้งสองนี้ แม้ไม่เกี่ยวกันในเรื่องของการเมือง แต่มีจุดร่วมประการหนึ่งคือการรักษาความเป็นประชาธิปไตย กล่าวคือห้ามห้ามเหตุการณ์มีภัยที่คุกคามระบบการ ปกครองแบบประชาธิปไตยร่วมกัน แต่มีศัตรูที่ต่างกันคือเหตุการณ์แรกมีศัตรุคือลักษิคคอมมิวนิสต์ ในขณะที่เหตุการณ์ที่สองมีศัตรุคือคณะรัฐประหาร เหตุการณ์ทั้งสองนี้ยอมทำให้ รัฐบาลสามารถใช้หลักสูตรการศึกษา และวิชาพระพุทธศาสนาเป็นการปลูกฝังความยึดมั่นและหวังแผนในอุดมการณ์ของระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ได้ที่สุด

ในสมัยดังกล่าวเป็นช่วงที่รัฐบาลพยายามปรับปรุงการปกครองให้เป็นประชาธิปไตยให้ได้มากที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่าภายหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๙ การปกครองในช่วง พ.ศ.๒๕๑๙ – ๒๕๓๑ นั้นถูกเรียกว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” เพราะแม้บางช่วงจะจัดให้มีรัฐธรรมนูญ มีพระบรมราชโองการเมือง และมีการเลือกตั้ง แต่ก็ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลของอำนาจทางการทหารจากกองทัพตลอดมา^{๖๔} ด้วยเหตุนี้การพยายามจะทำให้บ้านเมืองมีความเป็นประชาธิปไตยนั้นจึงเป็นนโยบายหลักประการหนึ่ง ซึ่งพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังปรากฏในแหล่งการกล่าวอ้างประขาชน หลังจากที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๓๑ ซึ่งมีใจความดังนี้

ขอขอบพระคุณเพื่อนร่วมงานในคณะรัฐบาลชุดด่างๆ ที่เคยทำงานด้วยกันมากับผมทุกคนขอขอบพระคุณ
พระบรมราชโองการเมืองต่างๆ ที่ได้กรุณาไปเชิญผน้ให้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไปอีกผน้ได้เรียนท่าน้ำพระบรมราชโอง

^{๖๒} อนากิต, ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย, หน้า 313.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 313 – 314.

^{๖๔} โภวิท วงศ์สุรవัฒน์, การเมืองการปกครองไทย: หลักมิทธิ, หน้า 122.

เหล่านี้ไปว่าผู้สอนแล้ว เพราะได้ทำงานมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควรได้มีโอกาสช่วยดูแลดำเนินไว้ซึ่งระบบประชาธิปไตยได้มีส่วนช่วยพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยให้ยั่งยืนสืบเนื่องมาต่อตระระยะเวลาที่เข้ามาร่วมดำเนินงานที่ได้มีโอกาสเข้าใจการเมืองรู้จักพระราชกรณียกิจเมืองทั้งที่เคยร่วมกันมาและไม่เคยร่วมงานกันมาได้ติดต่อสมควรพอจะพูดได้ว่าเป็นประสบการณ์ของชีวิตที่หาไม่ค่อยได้เจอกับอพօและขอให้ช่วยกันดูแลและพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยของเราให้เจริญก้าวหน้ามั่นคงต่อไป^{๖๕}

การที่รัฐบาลในสมัยนี้มุ่งมั่นในการดำเนินนโยบายเรื่องประชาธิปไตยอย่างมาก การใช้หลักสูตรการศึกษาที่ใช้บังคับเรียนกับพลเมืองทั้งประเทศเป็นสื่อกลางนั้นย่อมเป็นวิธีหนึ่งที่จะเผยแพร่แนวคิดหรืออุดมการณ์ต่างๆ รวมถึงนโยบายต่างๆ ของรัฐที่จะให้ประชาชนรับทราบ และปฏิบัติได้ดีที่สุด และวิชาพระพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในวิชาที่สามารถตอบสนองความต้องการของรัฐได้ ซึ่งเป็นวิธีที่ประสบความสำเร็จตลอดมา ดังที่สุวรรณฯ ได้แสดงความเห็นไวัดังนี้

ในส่วนของการสอนจริยธรรมแก่เยาวชนของชาติก็เป็นการเน้นความกดดันภูมิคุณเดิม ความเมตตา และความจริงกักษิรต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ข้อจริยธรรมอันพึงประสงค์จากแรงบันดาลใจของรัฐไทยก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก นับตั้งแต่สมัยการปรับประเทศไทยให้ทันสมัย สิ่งหนึ่งที่มีการเน้นมากขึ้นได้แก่บทบาทของพระสงฆ์ไทยในด้านต่างๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทยในการช่วยส่งเสริมธรรมะ ปกป้องประโยชน์ของชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมทั้งงานด้านการพัฒนาสังคม และตรวจสอบการทำงานของมหาวิทยาลัย ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการที่มีประสิทธิภาพและมีความโปร่งใส อาจกล่าวได้ว่าพระบรมราชโองการ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้รับการอธิบายขยายความให้มีส่วนช่วยเสริมอุดมการณ์ของชาติไทยทั้งสิ้น^{๖๖}

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2533 – พ.ศ.2544

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2533 นั้นเป็นหลักสูตรที่ปรับปรุงจากหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2521 เรียกว่า หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2521 (ปรับปรุง พ.ศ.2533) แต่ในที่นี้จะใช้คำเรียกว่าหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2533 ตามปี พ.ศ. ที่เกิดขึ้นจริง หลักสูตรดังกล่าวมีหลักการเขียนเดียวกับหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2521 นั้นเอง เช่น เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน แต่ให้ท่องถิ่นเมืองที่มีโอกาสพัฒนาหลักสูตร บางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการได้ โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดีตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นต้น

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

^{๖๖} สุวรรณฯ วงศ์ไวยวรา, พระธรรมรัตน์ในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม, หน้า 68 – 69.

สำหรับอัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษานั้นมีอัตราการเรียนโดยเฉลี่ยร้อยละ 5.1 อยู่ในวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ในขณะที่ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาร้อยละ 11.42 โดยอยู่ในวิชาพระพุทธศาสนา ๖ วิชา คือ ส 018 – ส 0113 ส่วนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายมีอัตราการเรียนร้อยละ 12.12 อยู่ในวิชาพระพุทธศาสนา ๖ วิชา คือ ส 048 – ส 0413 เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นครั้งแรกที่วิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่เคยอยู่ในชื่อวิชาธรรมจริยาระรูป กระจายหน้าที่พลเมือง ศิลธรรม สังคมศึกษา เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้ วิชาพระพุทธศาสนาถูกเรียกอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก

ถ้าพิจารณาจากหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมดจะพบว่าอัตราการเรียนวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามีจำนวนลดลงเกือบทุกปี จนกระทั่งในหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๓๓ นี้เองที่ประเด็นปัญหาดังกล่าวได้ถูกตั้งข้อสังเกตจากหลายฝ่าย ด้วยเหตุนี้กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ทำการซื้อขายและพิมพ์หนังสือคู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา เพิ่มเติมจากหนังสือหลักสูตรทั่วไป โดยมีคำชี้แจงเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของวิชาพระพุทธศาสนา และในขณะเดียวกัน เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้เพิ่มเติมเนื้อหา และจำนวนการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเข้าในหลักสูตรการศึกษามากขึ้นในปีดังกล่าว เนื่องจากการถูกร้องเรียน กระทรวงศึกษาธิการยังได้ชี้แจงถึงปัญหาที่โรงเรียนต่างๆ ได้ประับเกี่ยวกับการเพิ่มอัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

ในการประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ นั้น พ布ว่าหลักสูตรวิชาสังคมศึกษามีปัญหา เนื่องจากการกำหนดวิชาบังคับนั้นไม่ได้แยกให้เป็นรายวิชาต่างๆ เมื่อมีอนหลักสูตรเดิม แต่ได้ใช้หลักบูรณาการสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน วิชาศิลธรรมจึงหายไปจากหลักสูตร แท้ที่จริงแล้วเนื้อหาสาระของวิชาศิลธรรมยังคงบูรณาการอยู่ทั้งในวิชาบังคับและวิชาเลือกดังนั้นจึงมีเสียงเรียกร้อง วิพากษ์วิจารณ์ จากองค์กรและบุคลากรว่า ในการกำหนดหลักสูตรไม่ให้ความสำคัญต่อวิชา พระพุทธศาสนามากเท่าที่ควร กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศเพิ่มเติมเนื้อหาในหลักสูตรวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา โดยประกาศให้ใช้ในปีการศึกษา ๒๕๒๖ สำหรับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปีการศึกษา ๒๕๒๗ ประกาศเพิ่มรายวิชาเลือกในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย^{๖๗}

สำหรับเหตุผลของกระทรวงศึกษาธิการที่ได้ทำการซื้อขายและบูรณาการวิชาศิลธรรมให้เข้าด้วยกันนั้น แม้จะปรากฏชัดในส่วนของวิชาพระพุทธศาสนาที่หายไปจากหลักสูตรโดยเฉพาะในระดับประถมศึกษาของหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๓ เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ.๒๕๒๑ แต่ในวิชาของศาสนาอื่นๆ เช่นวิชาเลือกในกลุ่มอิสลามศึกษาในหลักสูตรกลับไม่มีการบูรณาการจนหายไปจากหลักสูตรเหมือนกับวิชา

^{๖๗} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๖), หน้า 2.

พระพุทธศาสนา แต่วิชาอิสลามศึกษากลับมีจำนวนการเรียนเพิ่มขึ้นในปีเดียวกันนั้นเอง และมีการแสดงรายละเอียดของวิชาอิสลามศึกษาไว้อย่างชัดเจนในหลักสูตร ซึ่งแตกต่างจากวิชาทางพระพุทธศาสนาที่ถูกบูรณาการจนไม่ปรากฏในหลักสูตร ดังที่มีหลายฝ่ายได้ตั้งข้อสังเกตในประเต็นนี้ ซึ่งพระธรรมปีฎก ได้แสดงความเห็นในเรื่องการบูรณาการวิชาศาสนาไว้ดังนี้

ศาสนาต่างๆ จึงมีเอกลักษณ์ของตนเองถ้าเราจะหลอมรวมหลักศาสนา ก็คือเรามีแนวคิดอย่างหนึ่งได้แก่ แนวคิดหลอมรวม เมื่อทำไปตามแนวคิดนั้นก็จะแยกลายเป็นศาสนาใหม่ที่ไม่เกิดจากประสบการณ์จริง ที่นี่เราหลอมรวมหลักศาสนาคิดว่าจะให้เป็นบูรณาการ คือ integration แต่ถ้าเป็นการทำลาย integrity คือการทำลายบูรณาภาพของศาสนา ซึ่งเป็นการແນ່ນอนว่า ศาสนาจะสูญเสีย integrity คือเสียบูรณาภาพไปโดยพร้อมนั้นที่น่อกว่า เราทำให้เป็นจริยธรรมสำคัญก็เป็น doctrine หรือหลักอธิคุกเคล้าขึ้นใหม่พอเอ้าไปสอนเด็กก็ถูกใจเป็น indoctrinate คือปลูกฝังลักษณะนี้ indoctrination ไป มา ลายเป็นว่าตัวทำ indoctrination เสียเอง⁶⁸

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้กระทรวงศึกษาธิการ มีได้บรรจุวิชาพะพุทธศาสนาให้ชัดเจนในหลักสูตร การศึกษา ซึ่งมีผลต่ออัตราส่วนการเรียนวิชาพะพุทธศาสนาที่มีจำนวนลดลง รวมถึงเนื้อหาของบางวิชา เช่น วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยที่ถูกเปลี่ยนเป็นวิชาจริยธรรมสำคัญนั้น สืบเนื่องมาตั้งแต่หลักสูตรการศึกษา ปี พ.ศ.2521 โดยกระทรวงศึกษาธิการต้องการให้วิชา จริยธรรมที่บรรจุไว้ในหลักสูตรการศึกษาเป็นจริยธรรมของทุกศาสนา ด้วยเหตุผลที่ว่าประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังมีคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการว่า

พ.ศ. 2445 กระทรวงธรรมการได้กำหนดให้มี “วิชาจารรายา” เป็นครั้งแรกในหลักสูตรทุกชั้น โดยให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก เพื่อก่อล่อมเกล้านิสัยใจคอของกุลบุตรอธิคิดในสมัยนั้นและก็ได้ให้ความสำคัญกับวิชานี้มาโดยตลอด จนถึง พ.ศ. 2475 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยเป็นการปกครองตามระบบประชาธิปไตย ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น และมีการปรับปรุงหลักสูตรกันใหม่ วิชาจารรายาที่มีส่วนที่จะต้องปรับปรุงตามไปด้วย โดยขยายออกไปเป็นหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เนื้อหาของศีลธรรมจะมีลักษณะเป็นจริยธรรม ซึ่งตรงกันในทุกศาสนาทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามหลักประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามการปรับปรุงหลักสูตรในหัว wen ต้องมีทันกับความสำคัญโดยเพิ่มนิเทศและศีลธรรม เนื้อหาสาระของวิชานี้ขึ้นอีก เนื่องจากเยาวชนมีปัญหาในด้านศีลธรรม จริยธรรมเพิ่มมากขึ้น⁶⁹

⁶⁸ พระธรรมปีฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?* (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2544), หน้า 67 – 68.

⁶⁹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521* (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533), หน้า 1 – 2.

คำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการในส่วนของการปรับเนื้อหาจริยธรรมให้มีความเป็นสากลทุกศาสานานั้น กระทรวงศึกษาธิการได้ใช้เหตุผลเรื่องความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์โดยรวมของหลักสูตรการศึกษาในหลายปีที่ผ่านมาที่เน้นความเป็นเอกภาพของการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการจึงมีความเห็นว่าการเน้นวิชาศาสนาได้ศาสานาหนี่จะเป็นการทำลายความเป็นประชาธิปไตยและอาจจะก่อให้เกิดความไม่สงบในสังคม อันจะนำไปสู่ความไม่มีเอกภาพของชาติที่เป็นได้ ซึ่งในเรื่องการอ้างศาสนาได้ศาสานาหนี่นั้น แล้วจะขัดกับความเป็นประชาธิปไตยนั้น พระธรรมปฏิญญาได้มีทัศนะดังนี้

ข้อสำคัญคือคนไทยมีภูมิหลังที่ไม่ใช่แค่เสรีภาพทางศาสนา แต่เป็นความสมัครสมานสามัคคีทางศาสนา อย่างนี้จึงไม่มองอะไรมainและเกี่ยงนอนอย่างฝรั่งที่ค่อยแตะตระแวงระวังที่จะพิทักษ์สิทธิและปกป้องตัว เมื่อพูดถึงพุทธศาสนา ก็พุดลงไปตรงๆ ไม่ใช่ว่าจะยกตัวหรือจะกีดกันแบ่งแยกกับใคร แต่คนไทยที่ติดความคิดเสรีภาพเชิงลบ ของฝรั่งมา พอกได้ยินคำว่าพุทธศาสนา โดยไม่มีศาสนาอื่นพ่วงมาด้วยก็จะระแวงคิดเกี่ยงหรือมองไปในทางแบ่งแยก และติดอยู่แค่นั้นบังตาตัวเอง ไม่เห็นงานการปัญหาที่จะต้องจัดทำและแก้ไขตามที่เป็นจริง⁷⁰

วิชาสังคมศึกษาในหลักสูตรการศึกษาปัจจุบันนี้ เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงว่าได้เห็นคุณค่าของวิชาจริยธรรมมากขึ้น เนื่องจากปัญหาเยาวชน จึงมีการศึกษาวิชาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอื่นๆ มากขึ้นด้วย เช่น วิชาคำสั่งสอนของพระเยซูคริสตเจ้า วิชาอาณาจักรของพระเจ้าของคริสตศาสนานิยม วิชาศาสนายิสลม เช่น วิชาอัลกุรأن ศาสสนบัญญัติ ซึ่งสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ซึ่งถือว่าหลักสูตรในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ นี้เปิดโอกาสให้มีวิชาทางด้านศาสนาว้างขวางขึ้นมากกว่าแต่ก่อน ในขณะที่วิชาพระพุทธศาสนาไม้อัตราการเรียนลดลง ซึ่งปรากฏตั้งแต่ในหลักสูตรประถมศึกษา จนต้องมีการเรียกร้องจากหลายฝ่ายดังที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งนี้เมื่อมีการเพิ่มเติมเนื้อหาวิชาของศาสนาอื่นๆ จึงต้องลดอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อมีให้ครบต่อโครงสร้างหลักของหลักสูตรการศึกษา ดังที่กระทรวงศึกษาได้ชี้แจงดังนี้

แม้ว่าการประกาศเพิ่มเติมพระพุทธศาสนาครั้งนี้จะเป็นเรื่องของการเจตนาดีของบุคคลหลายฝ่ายก็ตาม จากการนิเทศ ติดตาม และประเมินผลการใช้หลักสูตรพบว่ามีปัญหาทั้งในด้านการปฏิบัติและการจัดการเรียนการสอน กล่าวคือ โรงเรียนต้องหาเวลาพิเศษเพิ่มจากเดิมมาจัดสอนพระหลักสูตรเพิ่มนี้อห่าแต่ไม่ได้เพิ่มเวลาให้ครุ่นสอนส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจลึกซึ้งถึงหลักธรรมดีพอ โรงเรียนขาดครุฑ์มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง การสอนก็เป็นไปตามที่กล่าวไว้ในตำรา มุ่งการท่องจำมากกว่าวิเคราะห์และ

⁷⁰ พระธรรมปฏิญญา (ป.อ. ปยุตโต), ตั้งกระทรวงพระพุทธศาสนา เหตุผลที่แท้จริงที่ไทย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า 26.

ปฏิบัติ นอกจากนี้ครูและบุคคลในสังคมก็ยังไม่เป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่นักเรียนทั้งในด้านความประพฤติและการปฏิบัติ⁷¹

แม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงข้อเท็จจริงดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาให้ดีก็จะเห็นได้ว่าคำชี้แจงนี้สะท้อนให้เห็นถึงความบกพร่องของกระทรวงศึกษาธิการด้วย กล่าวคือเมื่อกระทรวงศึกษาธิการ ได้ทำ การติดตามและประเมินผล จนพบปัญหาดังกล่าวแล้ว เหตุใดจึงไม่ทำการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เช่นการพัฒนาครูผู้สอนให้มีความรู้และความประพฤติที่ดีขึ้น เพราะปัญหาอาจจะไม่ได้อยู่ที่หลักสูตร แต่อาจอยู่ที่คุณภาพของครูผู้สอนก็เป็นได้ เมื่อครูผู้สอนไม่มีประสิทธิภาพย่อมทำให้การเรียนการสอนด้อยประสิทธิภาพลง แต่ไม่ใช่ เป็นเพราะหลักสูตรไม่มีคุณภาพ หรือหากได้ทำการแก้ไขแล้วแต่ปัญหายังคงอยู่ กระทรวงศึกษาธิการน่าจะ พิจารณาถึงวิธีการดำเนินงานของกระทรวงฯ ด้วยว่ามีความผิดพลาดในเรื่องใดบ้าง

สำหรับเนื้อหาของวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษานั้นมีสาระการเรียนรู้ 9 ประการคือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธ ตัวอย่าง 3) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 4) หน้าที่ชาวพุทธ 5) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 6) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 7) พุทธศาสนาสุภาษิต 8) การบริหารจิตและเจริญปัญญา 9) ศาสนาพิธี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้

1. ให้นักเรียนเกิดศรัทธาและสำนึกรักในความสำคัญของพระพุทธศาสนา
2. ให้มีความรู้ ความเข้าใจ และซาบซึ้งในคุณของพระรัตนตรัย
3. ให้มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้อง
4. ให้มีทักษะในการคิดและการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
5. ให้รู้หน้าที่ชาวพุทธและสามารถปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแบ่งเป็น 8 ส่วน คือ 1) ประวัติและความสำคัญ ของพระพุทธศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธตัวอย่าง 3) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 4) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 5) พระไตรปิฎก พุทธศาสนาสุภาษิต ภาษาบาลี และคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา 6) หน้าที่ชาวพุทธ 7) การบริหารจิตและเจริญปัญญา 8) มรรยาท ชาวพุทธ ศาสนาพิธี วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เพื่อให้เกิดศรัทธาซาบซึ้งสำนึกรักในความสำคัญของพระพุทธศาสนาเห็นคุณของพระรัตนตรัย
2. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธประวัติ และหลักธรรมพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

⁷¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษา ตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533), หน้า 1 – 2.

๓. เพื่อให้มีทักษะในการคิด และการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สามารถเลือกสรรคุณธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม

๔. เพื่อให้เป็นพุทธศาสนาศึกษาที่ดี และปฏิบัติตามหน้าที่ข้าพุธอได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

๕. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจ และปฏิบัติศาสนพิธีได้อย่างถูกต้อง

ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีการแบ่งเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาเป็น ๘ ส่วน เช่นเดียวกับระดับ มัธยมศึกษาตอนต้น เพียงแต่มีการเปลี่ยนชื่อหัวข้อบางหัวข้อ และมีการสลับลำดับหัวข้อกันเท่านั้น ดังนี้ ๑) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา ๒) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกาและข้าพุทธ ตัวอย่าง ๓) พุทธธรรมเพื่อชีวิตและสังคม ๔) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ ๕) หน้าที่ข้าพุทธ ๖) พระไตรปิฎก พุทธศาสนาสุภาษิต ภาษาบาลีและคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ๗) การบริหารจิตและเจริญปัญญา ๘) บรรยายข้าพุทธ ศาสนาพิธีและวันสำคัญทางพุทธศาสนา โดยมีวัดถุประสังค์เพื่อ

๑. เกิดครรภ์ชา ขานชีงและสำนึกในความสำคัญของพระพุทธศาสนาและคุณของพระรัตนตรัย

๒. มีความรู้ความเข้าใจ สามารถคิดวิเคราะห์พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้อง

๓. พิจารณาแนวคิดที่หลากหลายและวินิจฉัยความถูกต้องโดยหลักเหตุผลทางพระพุทธศาสนา

๔. มีทักษะในการคิดและปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและสามารถนำหลักพุทธธรรมมาพัฒนาตนและสังคม

๕. เป็นพุทธศาสนาศึกษาที่ดีและปฏิบัติหน้าที่ข้าพุธอได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าวิชาพระพุทธศาสนาของหลักสูตรการศึกษานี้มีความเป็นมาตรฐานในแข่งขัน การจัดกลุ่มนิءอหัวขากล่าวคือ ในส่วนของเนื้อหาที่มีการวางแผนหัวข้อวิชาพระพุทธศาสนาอย่างมีมาตรฐาน คือในระดับประถมศึกษาแบ่งเป็นสาระ ๙ ประการ ซึ่งในทุกระดับขั้นของประถมศึกษาต้องเรียนภายในสาระ ๙ ประการนี้ เพียงแต่มีการปรับเนื้อหาในเรื่องเดียวกันให้เหมาะสมกับระดับขั้น ส่วนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลายก็เช่นเดียวกันมีการแบ่งหัวข้อเป็น ๘ ส่วน และใช้การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแต่ละส่วนตามความเหมาะสมของระดับขั้น ซึ่งเนื้อหาไม่ว่าจะเป็นการแบ่งเป็นสาระทั้ง ๙ หรือ ๘ ก็ตาม เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า มีความครอบคลุมเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาได้ครบถ้วน

แต่อย่างไรก็ต้องแบ่งเนื้อหาวิชาเข่นนี้ ในอีกด้านหนึ่งกลับทำให้หลักสูตรเกิดปัญหาได้เช่นกัน กล่าวคือ ปัญหาเรื่องความซ้ำซ้อนของเนื้อหาวิชา และปัญหาเรื่องการแบ่งแยกเนื้อหาวิชา กล่าวคือเมื่อมีการแบ่งเนื้อหาเป็น ๘ ส่วนในทุกระดับขั้น เนื้อหาในแต่ละหัวข้อนั้นย่อมมีความซ้ำซ้อนกันทั้งในแข่งขันของเนื้อหาและวัดถุประสังค์ เช่นในส่วนของบรรยายข้าพุทธ ศาสนาพิธี และวันสำคัญทางพุทธศาสนา ในทุกระดับขั้นคือตั้งแต่ในระดับ ประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ยังถ้าพิจารณาลงไปในเนื้อหาวิชาแล้วจะพบความซ้ำซ้อน

ของเนื้อหาวิชาด้วยเช่น วันสำคัญทางพุทธศาสนาจะมีวันธรรมสวนะ วันมหาบูชา วันวิสาขบูชา วันօคลาพหนูชา เป็นต้น ซึ่งในทุกระดับชั้นก็จะมีเนื้อหาของวันดังกล่าวประกอบอยู่ด้วยทุกชั้น

แม้แต่เนื้อหาในส่วนอื่นๆ เช่น การบริหารจิตและเจริญปัญญาในระดับประถมศึกษาจะเป็นการปฏิบัติภาระแบบพอง – ยุบ ในทุกระดับชั้น ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นก็จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติสมາธิแบบนับลมหายใจในทุกวิชา เช่นกัน ในส่วนของมัธยมศึกษาตอนปลายเน้นการปฏิบัติกรรมฐานแบบอนุสติ ๑๐ ประการ ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนหัวข้อกรรมฐานในระดับชั้นต่างๆ เช่นบางชั้นใช้พุทธานุสติ บางชั้นใช้มรณา นุสติกิตตม แต่การจำเนื้อหาเช่นนี้ก็มีความเข้าช้อนกันในแง่ของหมวดธรรม เช่นเดียวกัน

ส่วนปัญหาประการที่สองคือ ปัญหาในการแยกหมวดธรรมนั้นพบว่าหลักธรรมเดียวกันได้ถูกแบ่งแยก สอนในหลายระดับชั้น เช่น เรื่องของทิศ ๖ พระมหาทิร ๔ มงคล ๓๘ ประการ แม้แต่ อริยสัจ ๔ ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ได้มีการแบ่งแยกหัวข้อธรรมในหมวดธรรมเดียวกัน แต่ไปเรียนในชั้นต่างๆ กัน ตามที่ผู้ร่วงหลักสูตรคิดว่าเหมาะสม ด้วยเหตุนี้หลักธรรมหลายประการในวิชาพะเพุทธศาสนาจึงถูกตัดแบ่ง เรียนในแต่ละระดับชั้น ซึ่งเรื่องดังกล่าวทางกระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงในประเต็นนี้ว่า

การแตกย่อยเนื้อหานางเรื่องในส่วนที่เกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยนั้น จะเห็นได้ว่าหลักธรรมในแต่ละระดับชั้นจะปรากฏเพียงบางหัวข้อหรือปรากฏไม่ครบถ้วน แต่จะไปปรากฏในระดับชั้นที่สูงขึ้น ทั้งนี้ได้คำนึงถึงความยากง่ายให้สอดคล้องกับพัฒนาการของเด็ก เช่นในเรื่องของทิศ ๖ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ กำหนดให้เรียนเพียง ๔ หัวข้อ คือการเคารพ่อแม่ การเคารพครู การเคารพผู้อาชุโส ความรักและความสามัคคีกับพี่น้อง ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ให้เรียนเพิ่มอีก ๑ หัวข้อคือความรักและความสามัคคี กับเพื่อน เมื่อถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จะได้เรียนครบถ้วนหัวข้อ⁷²

ในเรื่องของการแบ่งแยกหมวดธรรมในวิชาพะเพุทธศาสนาออกนั้น แม้จะเป็นผลดีในเรื่องของการแบ่งระดับเพื่อความเหมาะสมของผู้ฟัง แต่ในขณะเดียวกันการแบ่งแยกหมวดธรรมเดียวกันออกจากกันนั้นย่อมทำให้การเรียนหมวดธรรมนั้นๆ ขาดความต่อเนื่อง และอาจจะขาดความสมบูรณ์ได้เช่นเดียวกัน เพราะปรากฏว่า หลักธรรมบางข้อในหลักสูตร เช่นเรื่องประโยชน์ ๓ ได้ถูกตัดจนเหลือประโยชน์เพียงอย่างเดียวคือประโยชน์ในปัจจุบัน (ทฤษฎีมิกตอลประโยชน์) เท่านั้น ส่วนประโยชน์อีก ๒ ประการไม่ได้มีการกล่าวถึง เรื่องการแบ่งแยกหมวดธรรมออกมานี้ พระธรรมปีกุณมีทรงแนะนำดังต่อไปนี้

พระราชนักราชพะเพุทธเจ้าจึงไม่ได้ตรัสรธรรมแค่เมตตา นี้เป็นเหตุให้พระพะเพุทธเจ้าตรัสรธรรมเป็นชุดฯ เพื่อให้มีดุลยภาพที่จะต้องปฏิบัติให้ครบ ถ้าเราเอารธรรมมาแยกกระจายออกเป็นข้อๆ จะเป็นอันตราย ในสังคมของเรา แม้แต่ในการเรียนการสอนก็เป็นเรื่องยากออกมานี้เป็นข้อๆ เอาเมตตาข้อหนึ่ง เอากรุณามาข้อหนึ่ง จนไม่รู้ว่า

⁷² กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภากาชาดพร้าว ๒๕๓๖), หน้าคำชี้แจง.

ชุดของมันอยู่ที่ไหน การที่พระพุทธอเจ้าตรัสธรรมไว้เป็นชุดๆ นี้มีเหตุผล เพราะธรรมนั้นเป็นองค์รวมต้องปฏิบัติให้ครบถ้วนจะมีความสมบูรณ์ในตัวถ้าทำไม่ครบก็จะมีโภก เมตตากรุณานี้ ถ้าปฏิบัติไม่เข้าเป็นชุดและไม่ครบชุดก็จะมีโภได้⁷³

วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรนี้ได้อธิบายความในเรื่องของประชานิพัทธ์อยู่มาก ดังเช่นวิชา ส 048
พระพุทธศาสนา มีการกล่าวว่า

เน้นเนื้อหาสังคมชนพุกไว้มั่ยก่อนพุทธกาลให้เป็นการปกครองที่ยึดมั่นในระบบบรรณะทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม ไม่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เป็นเหตุให้เกิดพุทธศาสนาขึ้นในสมัยนั้น อันเป็นภารกิจของประชาชนโดยในสังคมไทยปัจจุบัน⁷⁴

การโยงเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลให้เข้ากับประชาธิปไตยของประเทศไทยในปัจจุบันย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาให้เข้ากับระบบการปกครองอย่างเห็นได้ชัด การที่หลักสูตรในปี พ.ศ.2533 ยังมีการเน้นย้ำเรื่องประชาธิปไตยอยู่มากนี้ สาเหตุน่าจะมาจากการที่ระบบประชารัฐไทยในประเทศไทยยังมีความไม่มั่นคงตลอดมา โดยหลังจากสภาพการเมืองได้พัฒนามาจนกระทั่งประเทศไทยได้มีโอกาสสัมผัสกับ “ประชาธิปไตยเต็มใบ” ในสมัยของพลเอกชาติชาย ชุม Hague ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี การเมืองไทยก็ต้องสะดุดอีกครั้งกับการยึดอำนาจโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยหรือ “รสช.” ที่ได้ทำการยึดอำนาจจากวิรจนาบาลของพลเอกชาติชาย ชุม Hague⁷⁵

นอกจากนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดฉบับที่ 6 พ.ศ.2530 – 2534 นั้นมีการกล่าวถึงการใช้หลักสูตรการศึกษาในการพัฒนาจิตใจในเรื่องประชาธิปไตยด้วย ชีวประภากลุ่มในส่วนของแผนงานพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคมในการพัฒนาจิตใจให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ขยายขันแข็ง พึงตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี ร่วมมือร่วมใจกันในการทำงานตลอดจนทำนุบำรุงและรำรงไว้ซึ่ง เอกลักษณ์และศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อเป็นภาระรับอันสำคัญที่รักษาไว้ซึ่งความมีเอกภาพ ความรัก ความห่วงเห็นประเทศ ความสามัคคี ความสงบสุข เป็นต้น โดยมีแนวทางส่งเสริมปลูกฝังศีลธรรมและจริยธรรม ค่านิยมอันดีงามของไทย ที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศ ส่งเสริมการเรียนรู้ การเผยแพร่และการปฏิบัติตามหลักธรรมาภิบาลทางศาสนา

⁷³ พระธรรมปีกุ (ป.อ. ปยตต), จาริกบัญ จารึกธรรม (กรุงเทพ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2543), หน้า 101.

⁷⁴ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือหลักสูตรประพุทธศาสนา ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภานาดพิริยา, 2541), หน้า 12.

⁷⁵ โกวิท วงศ์สุรัวฒน์, การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ, หน้า 122.

แผนดังกล่าวมีการระบุถึงมาตรการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติและสอดแทรกเรื่องการพัฒนาจิตใจด้านคุณธรรม และค่านิยมในหลักสูตรการศึกษา อบรม ทั้งในและนอกระบบ รวมทั้งผู้บริหารการศึกษา โดยเน้นการประยัด อดออม และนิยมไทย การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียร และมีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย ปฏิบัติหน้าที่อันพึงมีต่อชาติ ศาสนา กษัตริย์ เป็นต้น⁷⁶ ดังนั้นการใช้หลักสูตรการศึกษาเป็นสื่อในการกล่อม เกลาจิตใจพลเมืองให้มีทักษัณคติต่างๆ ตามที่รัฐต้องการจะเป็นเรื่องที่รัฐทำมานาน ดังปรากฏอย่างชัดเจนใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปีดังกล่าว โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนาที่มีความยึดหยุ่นสูงและมี ความสามารถในการปรับตัวมาตลอดให้เข้ากับนโยบายของรัฐและคงจะปรากฏอยู่ต่อไป

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2544 เป็นหลักสูตรการศึกษาที่ใช้ในปัจจุบัน สำหรับโครงสร้างโดยรวมของ หลักสูตรนั้นปรากฏว่า การที่หลักสูตรมิได้มีการกำหนดรายละเอียดวิชาต่างๆ ไว้อย่างละเอียดนั้นน่าจะมาจาก การที่หลักสูตรการศึกษาในปีนี้ มีหลักการบางข้อ เช่น การส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาและเรียนรู้ด้วยตนเอง อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด สามารถพัฒนาตามธรรมชาติ และเต็มตาม ศักยภาพ เป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างยึดหยุ่นทั้งด้านสาระ เวลา และการจัดการเรียนรู้ เป็นหลักสูตรที่จัด การศึกษาได้ทุกรูปแบบ ครอบคลุมทุกกลุ่ม เป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้ และประสบการณ์ เป็น ต้น

ด้วยเหตุที่หลักสูตรมีหลักการเขียนนี้เองจึงไม่มีการระบุรายละเอียดต่างๆ ของวิชาอย่างชัดเจนในทุกสาระ การเรียนรู้ เช่น ไม่มีการแบ่งอัตราเวลาเรียนในแต่ละสาระการเรียนรู้ไว้อย่างชัดเจนว่าสาระการเรียนรู้ใด ต้อง เรียนจำนวนเท่าใด โดยให้สถานศึกษาแต่ละแห่งพิจารณาตามความเหมาะสมว่าจะสอนสาระการเรียนรู้กี่กลุ่ม ในช่วงปีใด และจำนวนเท่าไหร่ในแต่ละช่วงปี ซึ่งถือว่าหลักสูตรในปีนี้มีความยึดหยุ่นสูงมาก แต่อย่างไรก็ ดีการที่หลักสูตรมีความยึดหยุ่นสูงก็อาจจะทำให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติได้ เพราะสถานศึกษาในแต่ละ แห่งย่อมสามารถจัดการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจจะทำให้ระบบการเรียนการสอนมีมาตรฐานการศึกษาไม่ เท่ากัน และจะมีความเหลื่อมล้ำกันได้ทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ ดังจะได้ยกตัวอย่างถึงความยึดหยุ่นซึ่ง กล้ายเป็นความไม่ชัดเจน และนำมายังข้อบกพร่องของหลักสูตรได้เข่นกัน กล่าวคือ

วัตถุประสงค์ประการหนึ่งของหลักสูตรนี้คือ เพื่อเห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตาม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์ โดยมี มาตรฐานการเรียนรู้ ส 1.1 ให้เข้าใจ ประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับ

⁷⁶ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หก พ.ศ.2530 – 2534(กรุงเทพ: โรงพิมพ์ในเดือนพฤษภาคม 2530), หน้า 91 – 93.

ถือ และสามารถนำหลักธรรมของศาสนามาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน มาตรฐาน ส 1.2 ยึดมั่นในศีลธรรมการกระทำความดีค่านิยมที่ดีงาม และสร้างฐานะในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ และมาตรฐาน ส 1.3 ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม และศาสนาพื้นของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยมที่ดีงาม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

มีข้อสังเกตว่ามาตรฐานการเรียนรู้ดังกล่าวไม่ได้เจาะจงว่าเป็นวิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เป็นความมุ่งหมายในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ทั้งหมดแต่ก็มีการกล่าวถึงชื่อพระพุทธศาสนาเป็นหลัก การไม่ระบุชื่อศาสนาไว้ขัดเจนน่าจะเป็นเพราะความยึดหยุ่นของหลักสูตรนี้ ซึ่งในช่วงต้นของการร่างหลักสูตรนั้นไม่มีการระบุชื่อศาสนาใดๆ ทั้งสิ้นแม้แต่พุทธศาสนา ซึ่งประเด็นดังกล่าวมีความสำคัญมากถึงขนาดมีการเรียกร้องจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องในช่วงปี พ.ศ.2544 โดยเฉพาะกลุ่มชาวพุทธ เช่น มีการออกมายุ่นนุมเพื่อเรียกร้องกับรัฐบาล ดังที่ปรากฏในหน้าแรกของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ.2544 ว่า “ชาวพุทธลูกธีอีกด้วยนุ่มนวลให้ญี่ เตรียมบุกทำเนียบ เข้าวันนี้”⁷⁷

สำหรับเนื้อหาข่าวโดยสรุปนั้นกล่าวว่า ชาวพุทธกว่า 5,000 คน จาก 34 องค์กร นัดชุมนุมเพื่อเสนอข้อเรียกร้อง 5 ข้อ โดยข้อเรียกร้องที่ 4 มีการเสนอให้วิชาพระพุทธศาสนาเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ โดยเป็นวิชาบังคับสำหรับนักเรียนที่เป็นพุทธศาสนาและมีค่าหน่วยการเรียนและเวลาเรียนไม่น้อยกว่าในหลักสูตรปัจจุบัน ทั้งนี้สืบเนื่องจากการปฏิรูปการศึกษาที่ให้ยุบกระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัย คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ มาจัดตั้งเป็นกระทรวงใหม่คือกระทรวงศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างพระพุทธศาสนา ทั้งระบบการบริหารและส่งเสริมการจัดการศาสนาสมบูรณ์ และการลดความสำคัญของวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน และเนื่องจากมีการนำตัวแทนจากศาสนาอื่นเข้ามาริหารงานศาสนาพุทธ จนเป็นเหตุให้คณะกรรมการฯและพุทธศาสนา nikhan จำนวนมากไม่พอใจ ซึ่งคณะกรรมการฯและองค์กรพุทธได้ออกมาเรียกร้องให้สำนักงานปฏิรูปการศึกษารรจุหลักสูตรวิชาพุทธ ศาสนาเป็นหลักในทุกขั้นเรียน พร้อมทั้งให้ยกเลิกการนำตัวแทนจากศาสนาอื่นเข้ามารีบงานเป็นคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม หรือหากไม่ยกเลิกก็ให้แยกส่วนงานพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรอิสระ⁷⁸

นอกจากนี้ ในวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2544 หนังสือพิมพ์ไทยรัฐได้นำเสนอข่าวนี้สืบเนื่องจากเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ.2544 โดยมีการเสนอข่าวในหน้าแรกว่า “ทักษิณรับมติ 34 องค์กร สั่งระดมมันสมองแก่ไข

⁷⁷ ไทยรัฐ (10 เมษายน 2544):1.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

ให้”⁷⁹ เนื้อหาโดยสรุปกล่าวว่า นายกรัฐมนตรีติดตามปัญหาโครงสร้างกระทรวงใหม่มาตลอด ขออภัยยันว่าจะพิจารณาดีที่เสนอมาอย่างเร่งด่วนและจะแก้ไขให้เป็นไปตามเจตนาของคนส่วนใหญ่พร้อมกล่าวว่าตนเป็นชาวพุทธพันปีเข็นต์ ด้านนายเกษม วัฒนชัย รมว.ศึกษาธิการ กล่าวถึงข้อเสนอเชิงนโยบายที่อยากให้มีการสอนศาสนาพุทธในโรงเรียน ต้องการให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติก็ไม่มีปัญหา เพราะตรงกับนโยบายของรัฐบาลอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามต้องทำความเข้าใจกับศาสนาอื่นด้วย เพราะการเป็นชาวพุทธที่ดีต้องปฏิบัติตามธรรมะและไม่ดูถูกเหยียดหมายศาสนาอื่น ควรอยู่ร่วมกับศาสนาอื่นได้อย่างสันติ⁸⁰

ภายหลังการชุมนุมเรียกร้องดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งวันที่ 23 มกราคม พ.ศ.2545 เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาใน หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี มีพระธรรมปีปฏิกร ดร.สิริกร ณีรินทร์ ศาสตราจารย์พิเศษ จำนวนค์ ทองประเสริฐ และปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น เป็นที่ปรึกษา โดยมีพระเทพโสภณเป็นประธานกรรมการ และมีกรรมการรวม 63 รูป/คน⁸¹ เมื่อจัดทำหลักสูตรแกนกลางเสร็จสิ้น พระเทพโสภณได้กล่าวขึ้นแจ้งเรื่องการจัดทำหลักสูตรแกนกลางวิชาพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้

พระเดือนที่น่าสังเกตเกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ก็คือว่าหลักสูตรนี้พูดถึงแต่สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ก็ว่าฯ ไม่มีการพูดถึงรายละเอียดสาระการเรียนรู้ ทั้งนี้เพราะหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้ปัจจุบันให้สถานศึกษาแต่ละแห่งเติมรายละเอียดกันเอง หลักสูตรนี้พูดถึงการเรียน การสอนพระพุทธศาสนาไว้เพียง 10 บรรทัด ชาวพุทธทั้งหลายมีความห่วงใยว่าพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถ้าปัจจุบันให้สถานศึกษาแต่ละแห่งตั้งใจจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ก็เกรงว่าจะเกิดการแตกนิยามภาษาในพระพุทธศาสนา และความแตกแยกทางศาสนาซึ่งมีผลกระทบต่อความสามัคคีของคนในชาติอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงมีการเรียกร้องให้จัดทำหลักสูตรแกนกลางของสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาที่ทุกโรงเรียนสามารถนำไปใช้ร่วมกัน⁸²

ด้วยเหตุนี้หลักสูตรจึงมีการปรับปรุงจากเดิมที่ไม่มีการระบุชื่อของศาสนาใดๆ มาเป็นคำว่าศาสนาพุทธ และศาสนาที่ตนนับถือ ซึ่งก็ไม่ได้ระบุว่าศาสนาใด ซึ่งแตกต่างจากหลักสูตรในอดีตบางหลักสูตรที่มีการระบุชื่อวิชาศาสนาอื่น เช่นกลุ่มวิชาอิสลามศึกษาเป็นวิชาเลือกในกลุ่มสังคมศึกษาอย่างชัดเจน การไม่ระบุชื่อของศาสนาใดๆ ในเบื้องต้นนั้นอาจจะเกิดจากความต้องการให้เกิดความยืดหยุ่นในการปฏิบัติ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็

⁷⁹ ไทยรัฐ (11 เมษายน 2544):1.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁸¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภากาดพร้าว, 2545), หน้า จ.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า ค.

ทำให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติในแต่ละโรงเรียนว่าจะทำการสอนศาสนาใด เป็นต้น การที่มีการกล่าวถึงศาสนาพุทธในเวลาต่อมาหนึ่งน่าจะมาจาก การที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก และน่าจะเกิดจาก การชุมนุมเรียกร้องที่เกรงว่าจะไม่มีการสอนวิชาพระพุทธศาสนา เพราะไม่มีการระบุไว้ในหลักสูตรด้วย และ แม้ว่าจะมีการระบุชื่อพุทธศาสนาในหลักสูตรแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติหลักสูตรยังมีความยืดหยุ่นที่จะทำให้ ไม่มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาได้ ในกรณีที่โรงเรียนนั้นไม่มีผู้นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งก็น่าจะทำให้ เกิดปัญหาตามมาอีกมากกว่าในโรงเรียนที่มีนักเรียนหลายศาสนานั้นทำการสอนอย่างไร เป็นต้น ซึ่งเรื่อง เหล่านี้กระทรวงศึกษาธิการควรทำการ ชี้แจงให้ชัดเจนเพื่อความไม่สับสนในทางปฏิบัติ

ด้วยเหตุนี้ อธิบดีกรมวิชาการได้ทำหนังสือชี้แจงที่ ศธ ๐๖๐๗/๔๓๘๙ ไว้ความว่า “การจัดการเรียนรู้ในสาระ ที่ ๑ ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ในส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นั้น สถานศึกษาควรจัดให้ผู้เรียนที่นับถือ ศาสนาพุทธได้เรียนรู้ประมาณ ๒ ชั่วโมง หรือ ๒ คาบต่อสัปดาห์ คาบละ ๕๐ นาที หรือตามความเหมาะสม เพื่อ เน้นความเป็นคนดี และต้องจัดเวลาเวลาสำหรับอื่นๆ ในกลุ่มสังคมศึกษาฯ ด้วย”^{๘๓} อย่างไรก็ต้องพยายาม กล่าววิจารณ์ถึงคำชี้แจงของอธิบดีกรมวิชาการว่า “เนื่องจากหนังสือของอธิบดีกรมวิชาการฉบับนี้เป็นคำชี้แจง ไม่ใช่คำสั่ง เรายังไม่มีทางมั่นใจว่า สถานศึกษาจะปฏิบัติตามหรือไม่ เรื่องนี้คงจะต้องติดตามกันต่อไป”^{๘๔} สิ่ง เหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ชัดเจนของหลักสูตรได้ประการหนึ่ง ซึ่งอาจมีสาเหตุจากผู้ปฏิบัติ หรืออาจ เกิดจากส่วนนโยบายคือผู้ออกคำสั่งซึ่งในที่นี้คือกระทรวงศึกษาธิการ ก็เป็นได้

อย่างไรก็ต้องประดิษฐ์ดังกล่าวว่า ไม่เสียงทักษิณจากศาสนาอื่นที่มีส่วนร่วมในการร่างหลักสูตรกลุ่มสาระ การเรียนรู้ด้านสังคม ดังเช่น จดหมายของนายวินัย สะสมอน ผู้รับผิดชอบ หลักสูตรอิสลามศึกษา ซึ่งเป็นส่วน หนึ่งของสารการเรียนรู้ด้านศาสนา ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๖ ถึงอธิบดีกรมวิชาการในขณะนั้นคือนาย ประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๖ เนื้อความในจดหมายฉบับดังกล่าวได้ระบุรวมข้อ วิจารณ์จากบางองค์กรในกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลามถึงรายละเอียดสารการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาว่า มี ความไม่เหมาะสมนั่นคือความว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย” โดยในจดหมายฉบับ ดังกล่าวได้ระบุรวมเหตุผลหลายประการ แต่สรุปได้ว่า เพราะเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญ และข้อมูลทาง ประวัติศาสตร์ ดังที่ปรากฏข้อความบางส่วน ดังนี้

ไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญเรื่องศาสนาประจำชาติ การจัดทำสาระ ควรต้องสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ
เนื่องจากสาระเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร และหลักสูตรออกโดยอาศัยอำนาจของ พรบ.การศึกษา และ พรบ.
การศึกษาออกโดยรัฐธรรมนูญ เมื่อรัฐธรรมนูญไม่บัญญัติเรื่องศาสนาประจำชาติ ก็ไม่ควรกำหนดไว้ในสาระ

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ดังกล่าว และน่าจะถือว่าขัดกับรัฐธรรมนูญ ... คำว่า “ประจำชาติ” ในข้อเท็จจริงตามประวัติศาสตร์ และข้อเท็จจริงในปัจจุบันมิได้จำกัดแต่เฉพาะศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เพราะประเทศไทยประกอบด้วยหลายศาสนา และปัจจุบันรับรองไว้ ๕ ศาสนา คือ พุทธ อิสลาม คริสต์ ชิกข์ พระมหาณ – ยินดู ทั้งหมดถือว่าเป็นศาสนาที่มีอยู่ประจำชาติไทยทั้งสิ้น และเรื่องการบังคับถือศาสนาโดยรัฐธรรมนูญก็ไม่ได้บังคับไว้จนจะตีความว่าศาสนาที่บังคับให้คนนั้นเป็นศาสนาประจำชาติ นอกจากถือเป็นสิทธิพึงเลือกของบุคคลไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็ตาม ตามระบุไว้ในมาตรา 38 แห่งรัฐธรรมนูญ^{๘๕}

เรื่องพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติหรือไม่นั้นเป็นเรื่องที่ทางคณะผู้ร่างหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญมาก ด้วยเหตุนี้ในหนังสือหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาจึงได้ชี้แจงเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

ในการประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติไทย เนื่องมาด้วยกันกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยก่อนที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันขัดเจน ชาวไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดมา จนกล่าวได้ว่าประวัติของประเทศไทย เป็นประวัติของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา ... ทำให้พุดได้อย่างถูกต้องมั่นใจว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เมื่อชาวยาไทยทั่วประเทศได้ฟังกระเสียงรำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ตรัสต่อพระสันตปปาฯ 诏หัณ ปลด ที่ ๒ พระบรมแห่งคริสตศาสนานิกวาย โรมันคาಥอลิก ในคราวที่เข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๒๗ มีความจำเพาะ ตอนนี้ว่า “คนไทยเป็นศาสนาิกชนที่ดีทั่วโลก ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ”^{๘๖}

ข้อเท็จจริงในเรื่องดังกล่าวคงเป็นเรื่องยากที่จะตัดสินได้ว่าควรหรือไม่ควร ถูกหรือผิดเป็นต้น เพราะเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน แต่อย่างไรก็ตี เรื่องนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะของหลักสูตร การศึกษาปี พ.ศ.๒๕๔๔ ได้ว่าหลักสูตรที่มีความยืดหยุ่นเกินไปย่อมทำให้หลักสูตรมีความไม่ชัดเจนและสับสน ทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ จนสามารถใช้โอกาสจากความยืดหยุ่นของหลักสูตรเพื่อตอบสนองความเชื่อแบบยึดมั่นถือมั่นในด้านศาสนาของแต่ละฝ่ายและปกป้องศาสนาของตนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติที่เกิดขึ้นได้จากหลักสูตรที่มีลักษณะเช่นนี้ และเป็นที่น่าสังเกตอีกว่าการกระทำการทำดังกล่าวย่อมไม่นำไปสู่เป้าหมายของ การศึกษาที่แท้จริงเพื่อมุ่งพัฒนาคนให้มีความรู้ แต่เป็นไปเพื่อการตอบสนองอัตลักษณ์ของแต่ละฝ่ายมากกว่า นอกจากนี้ประเด็นดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงความจริงประการหนึ่งในสังคมไทยคือความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญระหว่างการเมือง การศึกษา และการศาสนาได้เป็นอย่างดี

สำหรับอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ในกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม มีอัตรา率อยู่ที่ ๘ ในระดับประดิษฐ์ศึกษา ร้อยละ ๖.๖๖ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษา

^{๘๕} วินัย สมมูลนุน, อดทนาย, ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖. (ถึงอธิบดีกรมวิชาการ นายประพันธ์พงศ์ เสนาฤทธิ์)

^{๘๖} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภากาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า 1.

ตอนปลาย เนื้อหาของวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรประกอบไปด้วย 7 หัวข้อหลัก คือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 3) ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา 4) หน้าที่ชาวพุทธ 5) การบริหารจิตและเจริญปัญญา 6) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 7) สัมมนาพระพุทธศาสนา กับการแก้ปัญหาและการพัฒนา โดยในระดับประถมศึกษาจะไม่มีเนื้อหาในหัวข้อที่ 7 โดยจะเห็นได้ว่าหัวข้อหลักในหลักสูตรนี้มีความคล้ายคลึงกับหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.๒๕๓๓ มา ก ซึ่งทำให้ปัญหาเกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาทั้งสองนี้มีจุดร่วมเดียวกัน คือในจุดดีสามารถกล่าวได้ว่ามีการจัดเนื้อหาให้มีมาตรฐานเดียวกัน และเป็นระบบ ในขณะที่การจัดเนื้อหาหลักสูตรเช่นนี้ก็ทำให้เกิดปัญหาความข้ามกันของหลักธรรมและปัญหาการแบ่งแยกหมวดธรรม เช่นกัน

สำหรับเนื้อหาหลักสูตรนี้เกือบทุกระดับขึ้นไปมีความข้ามกันของหลักธรรม เช่นอริยสัจ 4 ฯลฯ มีการสอนเนื้อหาเหล่านี้ขึ้นกันในทุกขั้นปีในระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑ – ๖ หรือ เรื่องการบริหารจิตและปัญญา มีการสอนเรื่องอนาคตในทุกขั้นปี การที่มีหัวข้อธรรมเดียวกันในทุกขั้นปีนั้น แม้ว่าเนื้อหาในแต่ละหัวข้อจะมีความแตกต่างกันบ้างและมีความยากง่ายแตกต่างกันไปตามระดับขั้น ซึ่งเป็นข้อดีที่ทำให้เห็นความลึกซึ้งของหลักธรรมไปตามระดับขั้น แต่การที่ในทุกระดับขั้นมีการเรียนหัวข้อธรรมเดียวกันก็ทำให้หลักสูตรมีความข้ามกัน เช่นกัน เมื่อหลักสูตรมีปัญหาเรื่องเนื้อหาธรรมข้ามกันแล้ว ยังทำให้เกิดปัญหาการแบ่งแยกหมวดธรรมออกจากกันโดยไม่มีความจำเป็น และใช้เวลาในการเรียนแบบแยกส่วนหมวดธรรมเหล่านั้น โดยมีระยะเวลาห่างขั้นเป็นปีๆ เช่น มงคลสูตร มีการแบ่งหัวข้อของมงคลมาเรียนในแต่ละปี เช่น ขั้น ม.1 เรียนมงคลข้อ 1 – 3 ม. 2 เรียนมงคลข้อ 4 – 6 เป็นต้น หรือหลักธรรมเรื่องทิศ 6 มีการแบ่งข้อมาเรียนเช่นกัน หลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ หรือแม้แต่ สังคหวัตถุ 4 ก็ถูกแบ่งเนื้อหา โดยใช้เวลาเรียนขั้มนี้ในหลักธรรมแต่ละข้อ เป็นต้น การแบ่งหัวข้อธรรมมาเรียนนี้ย่อมทำให้ผู้เรียนและอาจารย์คงรู้สึกขาดความต่อเนื่องในการเข้าใจหลักธรรมและยังทำให้การเข้าใจเนื้อหาธรรมถูกเรียนแบบแยกส่วน ซึ่งอาจนำไปสู่ความเข้าใจหลักธรรมที่คลาดเคลื่อนและนำไปใช้ผิดได้

นอกจากจะมีการแยกเนื้อหาธรรมให้ไว้ระยะห่างแล้ว ลำดับธรรมในหลักสูตรยังมีการข้ามลำดับขั้น เช่น เอามงคลข้อสูงกว่า มาเรียนก่อนมงคลขั้นต่ำกว่า ดังเช่นในระดับขั้น ม.๕ และ ม.๖ ที่เนื้อหาของมงคลในขั้น ม.๕ เป็นมงคลข้อที่สูงกว่าขั้น ม.๖ ถึงแม้ว่าลำดับขั้นดังกล่าวอาจจะไม่ใช่ประเด็นใหญ่ในการเข้าใจเนื้อหาธรรมมากนักก็ตาม แต่การที่หลักสูตรมีการข้ามลำดับขั้นก็ย่อมทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสนได้ เช่นความไม่ต่อเนื่องของเนื้อหา อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจผิดในหลักธรรมได้ เช่นเดียวกัน สำหรับเนื้อหาวิชาโดยภาพรวมนั้นแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาอะไรทั้งสิ้น แม้ในหลักสูตรใหม่ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ นี้จะมีการแบ่งช่วงขั้นให้ดูเหมาะสมกับวัย และมีการจัดแบ่งเนื้อหาสาระตามระดับขั้นให้ดูชัดเจนมากยิ่งขึ้น แต่ก็แทบจะไม่มีความแตกต่างอะไรกับ

หลักสูตรในปีก่อนๆ ที่ผ่านมา และเนื้อหาที่ยังมีความซ้ำซ้อนกันอยู่ ถึงแม้ว่าจะอธิบายความมุ่งหมายให้ดูแตกต่างกันไปแต่ก็เป็นเนื้อหาเดียวกัน ทำให้หลักสูตรมีความซ้ำซ้อนอยู่ เช่นเดิม

หลักธรรมที่สำคัญอันถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ 4 ก็ถูกตีความให้มีความหมายไปทางโลกียธรรมมากกว่าที่จะเป็นโลกุตตรธรรม ทั้งที่เมื่อว่าตามหลักอริยสัจแล้ว เป็นเรื่องของโลกุตตรธรรมมากกว่าโลกียธรรม แต่เหตุผลอาจจะเป็น เพราะทั้งผู้ร่วงหลักสูตรและผู้เรียนไม่เห็นความจำเป็นของโลกุตตรธรรมในปัจจุบันก็เป็นได้ เช่นในหลักสูตรปีการศึกษา 2544 ขั้น ม.1 มีการจัดหมวดธรรมเรื่องคิทิสุข เป็นนิโรธสัจ หรือธรรมที่ควรบรรลุ ซึ่งความหมายที่แท้จริงของนิโรธในพระพุทธศาสนานั้นคือการดับทุกข้อย่างสิ้นเชิงคือพระนิพพานนั่นเอง ถึงแม้ว่าในหลักสูตรปีเดียวกันนั้นเองในระดับ ม.6 มีการอธิบายนิโรธว่าคือพระนิพพานก็ตาม อย่างไรก็ต้องมีความเข้าใจของนิโรธจะมีหลายระดับก็ตามแต่การอธิบายความนิโรธให้มีหลายความหมายย่อมทำให้เกิดความสับสนต่อความเข้าใจของผู้เรียนได้ และถึงแม้ว่าจะดับการเรียนรู้ของนักเรียนขั้น ม.1 กับ ม.6 จะมีความแตกต่างกันมาก และการอธิบายจะจำเป็นต้องอธิบายจากง่ายไปสู่ยาก แต่การอธิบายความเหล่านี้ไม่ตรงกับหลักอริยสัจอย่างแท้จริงจึงอาจจะทำให้เข้าใจหลักธรรมคลาดเคลื่อนมากกว่าที่จะมีความเข้าใจมากขึ้นก็เป็นได้

แม้ว่าในหลักสูตรปี พ.ศ. 2544 พยายามที่จะให้ผู้ศึกษาลองความรู้วิชาพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกันแบบบูรณาการ ซึ่งว่าโดยเนื้อหาและองค์ความคิดรวมแล้วก็คือความรู้ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แต่ทราบได้ที่เนื้อหาหลักสูตรและวิธีการสอนยังไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแก่นแท้ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะหลักธรรมอันถือเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา เช่นเรื่องนิพพาน เป็นต้น ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างแท้จริงนั้นก็จะไม่สามารถเข้าถึงได้ เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าผู้เรียนจะสามารถเข้าใจในพระรัตนตรัยได้แต่ย่อมไม่เข้าถึงพระรัตนตรัย การวางแผนหลักสูตรนั้นฯ ต้องถือว่าล้มเหลว เพราะว่าไม่สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพราะผู้ศึกษาไม่สามารถบรรลุและเข้าถึงพระรัตนตรัยได้อย่างแท้จริง

ในส่วนของเนื้อหาบางอย่าง เช่นในส่วนของตัวอย่างของชาวพุทธที่ดีที่มีการนำผู้มีเชื่อสีียงในสังคมพระพุทธศาสนาหลายท่านทั้งบรรพชิต และราواส เช่นพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระโพธิญาณเถร (ชา สุก�ุโถ) พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) อาจารย์เสถียร โพธินันทะ สุชีพ ปุญญาภพ อนาคติก ธรรมป่าละเป็นต้น ในขณะเดียวกันก็มีการนำบุรพกษัตริย์ไทยหลายพระองค์มาเป็นตัวอย่างในการเป็นชาวพุทธที่ดี เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น จริงอยู่ที่บุรพกษัตริย์เหล่านี้ทรงเป็นผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก แต่ก็มิได้ทรงมีความโดดเด่นในพระพุทธศาสนามากเท่าใดนัก นอกจากระบบเป็นองค์อัครพุทธ

ศาสูปัลังก์ที่สำคัญ แต่บุพกษัติริย์เหล่านี้ทรงประภูมิโดดเด่นในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากรุณาธิริย์ที่ทรงทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติมากกว่าบทบาทด้านพระพุทธศาสนา หรือในส่วนเรื่องน่ารู้จากพระไตรปิฎกมีการเน้นเนื้อหาเรื่องการครองตนเป็นพลเมืองที่ดี^{๘๗} เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนา กับสถาบันพระมหากษัติริย์ชัดเจนมากกว่า ซึ่งสิ่งนี้ย่อมรวมไปถึงความสัมพันธ์กับสถาบันชาติอีกด้วย

การที่เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรยังสะท้อนความผูกพันกับสถาบันของชาติเป็นต้น ย่อมสอดคล้องกับหลักการในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.๒๕๔๒ ที่มีความมุ่งหมายและหลักการในมาตราที่ ๗ ว่าในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัติริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ เป็นต้น^{๘๘}

วิชาพระพุทธศาสนาจึงมีการปรับเนื้อหาให้สอดคล้องกับความมุ่งหมายของ พ.ร.บ.ดังกล่าว ซึ่งแท้ที่จริงแล้วบทบาทของวิชาพระพุทธศาสนาที่ผูกพันกับสถาบันทั้ง ๓ นี้ก็ได้ดำเนินมาช้านานแล้ว นอกจากนั้นเนื้อหาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรใหม่เนี้ยงถูกปรับให้เข้ากับความต้องการของสังคมไทยในสมัยใหม่ด้วย เช่น ส่วนสัมมนาพระพุทธศาสนา กับการแก้ปัญหาและการพัฒนานั้นมีการเชื่อมโยงเนื้อหาพระพุทธศาสนา กับการพัฒนาชุมชนและการจัดระเบียบสังคม พระพุทธศาสนา กับเศรษฐกิจพอเพียง พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาแบบยั่งยืน หรือในส่วนของการบริหารจัดและปัญญาที่ถูกปรับให้มีเนื้อหาในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น^{๘๙}

การที่วิชาพระพุทธศาสนาปรับตัวให้เข้ากับสภาพความต้องการของสังคมสมัยใหม่นั้นน่าจะสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ ที่มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อ “การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” รวมถึงมีค่านิยมร่วม โดยการสร้างจิตสำนึกให้คนไทยได้ทราบถึงวิกฤตของประเทศ และความจำเป็นที่ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการการคิด ทัศนคติ และกระบวนการการทำงาน โดยยึด “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางเพื่อให้อีกต่อไปการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการประเทศที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ หรือการให้คุณไทยส่วนใหญ่มีการศึกษา และรู้จักระบบเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นคนดี มีคุณธรรม

^{๘๗} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, หน้า 157.

^{๘๘} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ (กรุงเทพ: บริษัท พิพิธภัณฑ์กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕ – ๖.

^{๘๙} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, หน้า 134 – 161.

และข้อสัตย์สุจริต ออยู่ในสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ สามารถรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม เป็นต้น^{๙๐}

ดังนั้นการที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรมีการปรับตัวให้เข้ากับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น ย่อมมีความสัมพันธ์กับความต้องการของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีการเน้นย้ำในเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจหลังเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ.2540 จึงไม่เป็นเรื่องแปลกใหม่อะไรที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาจะปรับตัวให้เข้ากับภาวะทางสังคมแบบใหม่ ดังเช่นที่เคยปรับตัวมาเสมอ อย่างไรก็ได้ ในช่วงปีการศึกษาในหลักสูตรปี พ.ศ.2544 ทรงกับรัฐบาลในสมัยของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยเพิ่งจะพ้นจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ

ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ พ.ศ.2545 – 2549 จึงมีวิสัยทัศน์ในเรื่องสังคมไทยที่พึงประสงค์ที่เน้นให้คนไทยทุกคนมีโอกาสและความเสมอภาคที่จะพัฒนาตนเองเต็มศักยภาพ เพื่อเป็นคนดี คนเก่ง ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีวินัย เคราะห์กว้างมาก มีความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกรักสามัคคี ความสามัคคี ความสามารถคิดเอง ทำเอง และพึงพาตันเองมากขึ้น หรือบางข้อต้องการพัฒนาเศรษฐกิจให้มีความเข้มแข็งและแข็งขึ้นได้ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพ ได้รับการพัฒนาอย่างยั่งยืน พร้อมก้าวสู่เศรษฐกิจยุคใหม่อย่างรู้เท่าทัน เป็นต้น^{๙๑} การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีความมุ่งหมายเช่นนี้ ก็น่าจะเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในครั้งนี้ได้ให้บทเรียนที่เจ็บปวดแก่คนไทยมากมายหลายประการรวมทั้งบทเรียนที่ว่าการดำเนินนโยบายต่างๆ นั้นต้องเดินไปด้วยความรู้เท่าทันภาระการณ์ต่างๆ ของโลกด้วย^{๙๒} กอบปรับนัยกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ซึ่งเป็นนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จสูงได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ความเป็นนักธุรกิจนั้นจึงน่าจะมีผลต่อการดำเนินนโยบายต่างๆ ได้มีผู้วิเคราะห์ไว้ว่า

สาเหตุที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ประสบผลสำเร็จในด้านธุรกิจอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นผู้มีความกล้าในการตัดสินใจ กล้าทบทวนลงทุนในธุรกิจใหม่ๆ นอกนั้นยังเป็นนักเจรจา สามารถประสานได้กับทุกฝ่ายมีความกว้างขวางในการสร้างพันธมิตร มีวิสัยทัศน์ สามารถประเมินสถานการณ์ได้ถูกต้องพร้อมกับกำหนดกลยุทธ์ได้ตรงกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ด้วยเหตุนี้กลุ่มนักธุรกิจในเครือ “ชินวัตร” จึงสามารถก้าวสู่กลุ่ม

^{๙๐} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า พ.ศ.2545 – 2549(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544), หน้า 13 – 15.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

^{๙๒} โภวิช วงศ์สุรవัฒน์, การเมืองการปกครองไทย: หลักมิตร, หน้า 156.

ธุรกิจในแนวหน้าของประเทศไทยและหวังไว้ว่าจะนำความรู้ความสามารถตลอดจนประสบการณ์จากความสำเร็จในด้านธุรกิจมาแก่ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทยให้ผ่านพ้นช่วงวิกฤตไปได้^{๙๓}

แม้เป็นนโยบายของรัฐบาลในยุคปัจจุบันจะมีความมุ่งเน้นเกี่ยวกับนโยบายในด้านเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นโครงการจัดตั้งกองทุนหมุนบ้าน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โครงการ ๓๐ นาทวัյามาตรฐานโลก หรือโครงการอีสานต่างๆ จนผู้ต้องการเข้าร่วมรัฐบาลในปี พ.ศ.๒๕๔๖ นั้นได้ตั้งฉายาวัสดุบัล โดยรัฐบาลพรุ่งราษฎร์ไทยรักไทยได้รับฉายาว่า “รัฐบาลตะรากล้ออ้อ” อันเป็นการสะท้อนถึงนโยบายของรัฐบาลภายใต้ชื่อโครงการ “อีสานต่างๆ” ต่อประชาชน^{๙๔} หรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะมีการเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจไทยให้เป็นศูนย์กลางของภูมิภาค และเป็นศูนย์กลางการศึกษาและวิชาการที่เข้มแข็ง โดยมีบริการด้านการศึกษาที่เริ่มเนื่องกับสถาบันนานาชาติในภูมิภาคต่างๆ มากขึ้น^{๙๕} ก็ตาม

แต่เมื่อไรก็ตี รัฐบาลในปัจจุบันก็ได้เห็นความสำคัญของการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา จึงได้จัดตั้ง “โรงเรียนวิถีพุทธ” ขึ้น โดยเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๕ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดประชุมเรื่องหลักสูตรใหม่เด็กไทยพัฒนา : หัวใจของการปฏิรูปการศึกษา พ.ต.ก.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ได้เห็นชอบกับแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุกวณิช ที่เสนอให้มีโรงเรียนนำร่องวิถีพุทธ ให้ครูเข้าห้องเรียนด้วยแบบอย่างของชาวพุทธ ใช้กระบวนการสอนแบบพุทธ กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ส่งเสริมการจัด “โรงเรียนวิถีพุทธ” ด้วยประมาณที่จะเป็นจุดสำคัญของการนำคุณค่ามหายาลดของพระพุทธธรรมมาสู่สังคมไทย เพื่อให้สัมกับที่ประเทศไทยมีพุทธศาสนาถือ ๙๕ % โดยโรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิคิข อย่างบูรณาการ^{๙๖}

โรงเรียนวิถีพุทธเป็นสถานศึกษาในระบบปกติที่นำหลักพุทธธรรมหรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาของสถานศึกษานั้น โดยมีจุดเน้นที่สำคัญคือ การนำหลักธรรมมาใช้ในระบบการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวม

^{๙๓} ธนาภิท, ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย, หน้า 456.

^{๙๔} โกวิท วงศ์สุรవัณน์, การเมืองการปกครองไทย: ทลายมิติ, หน้า 161 – 164.

^{๙๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า พ.ศ.๒๕๔๕ – ๒๕๔๙, หน้า 15.

^{๙๖} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้าปฐมนิเทศ – ๓.

ของสถานศึกษา หรือการจัดเป็นระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่ ทั้งนี้การพัฒนาผู้เรียนดังกล่าวจัดผ่านระบบไตรสิกขา⁹⁷ โดยมีแนวทางการจัดหลักสูตรสถานศึกษาดังต่อไปนี้

1. สดดแทรก เพิ่มเติม พุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน
2. เพิ่มเติมคุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง
3. ให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และสถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณาการในวิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกษาในชีวิตประจำวัน⁹⁸

แม้ว่าคำอธิบายหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนวิถีพุทธมีการกล่าวว่า “ศึกษาเพิ่มเติมได้จากเอกสาร การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาของกรมวิชาการ พ.ศ.2545”⁹⁹ ก็ตาม แต่การที่โรงเรียนวิถีพุทธใช้ หลักสูตรเดียวกันกับกลุ่มสาระวิชาพระพุทธศาสนานั้น ในมุมหนึ่งย่อมแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับ หลักสูตรมาตรฐานคือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ.2544 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่เน้นความยืดหยุ่น แต่ในอีกมุมหนึ่ง ความยืดหยุ่นของหลักสูตรดังกล่าวอย่างย่อมส่งผลให้หลักสูตรของโรงเรียนวิถีพุทธเกิดความไม่ชัดเจนด้วยเช่นกัน ลิ่งนี้ย่อมาแสดงให้เห็นถึงความไม่แตกต่างกันระหว่างโรงเรียนทั่วไปกับโรงเรียนวิถีพุทธในด้านของหลักสูตร การศึกษา ซึ่งตรงกับคำจำกัดความของโรงเรียนวิถีพุทธที่กล่าวว่าคือโรงเรียนปกติที่นำหลักพุทธธรรมไปใช้ แต่ ถ้าพิจารณาโดยภาพรวมของระบบการศึกษาแล้ว การที่สถานศึกษาได้ก็ตามไม่มีหลักสูตรอย่างชัดเจนย่อม ทำให้สถานศึกษานั้นฯ ไม่สามารถดำเนินการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะไม่มีแนวทางและ มาตรฐานในการจัดการเรียนการสอนที่ชัดเจนนั่นเอง

เมื่อพิจารณาจากหลักสูตรที่ปรากฏพบว่าการจัดหลักสูตรโรงเรียนวิถีพุทธนั้นยังไม่มีความชัดเจน เนื่องจากไม่มีการระบุถึงจำนวนหน่วยกิต หรือเนื้อหาในการเรียนแต่อย่างใด ถ้าพิจารณาจากหลักสูตรแล้ว ปริมาณการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาถูกใจไม่แตกต่างจากหลักสูตรทั่วไปเพราเป็นหลักสูตรเดียวกับหลักสูตร มาตรฐาน จึงไม่น่าจะมีความแตกต่างจากโรงเรียนทั่วไปมากเท่าใดนัก นอกจากนี้การเน้นคำว่าบูรณาการก็มี มากเกินความจำเป็น โดยไม่กล่าวถึงวิธีการแต่อย่างใด และแม้ว่าหลักสูตรของโรงเรียนวิถีพุทธจะมีกิจกรรม เสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร เช่น พิธีแสดงตนเป็นพุทธามก ประมวลมารยาทชาวพุทธ ค่ายพุทธบุตร กิจกรรมหน้าเสาธง เช่นการรำลีกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไหว้พระสวดมนต์ แผ่นเมตตาสังบนิ้ง และ

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน เช่น เดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร¹⁰⁰ กิจกรรมเหล่านี้อาจบูรณาการพุทธธรรมให้เข้ากับชีวิตประจำวันได้บ้าง แต่กิจกรรมเหล่านี้โดยเฉพาะกิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตรนั้นไม่ได้แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการพุทธธรรมว่าเข้ากับกลุ่มสาระวิชาอื่นๆ ได้อย่างไร และกิจกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมเก่าแก่ที่โรงเรียนไทยในอดีตได้ทำมาตลอดแต่ได้สูญหายไปจึงไม่ได้เป็นของแปลกใหม่แต่อย่างใดจากกล่าวได้ว่าโรงเรียนวิถีพุทธคือโรงเรียนที่อนุรักษ์บรรยกาศสมัยก่อนนั้นเอง

เมื่อเริ่มต้นแนวคิดเรื่องโรงเรียนวิถีพุทธนั้น ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมกุลวิช เสนอแนะว่า การสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้ได้ผลจะต้องนำไปบูรณาการเข้ากับชีวิตจริงเพื่อ อบรมคุณธรรมจริยธรรมให้กับเด็ก ที่สำคัญต้องนิมนต์พระสงฆ์มาช่วยสอนในโรงเรียนเหมือนกับโรงเรียนที่จัดโดยบางศาสนาที่มีบทหลวงและแม่ชีทั้งหลายที่ไม่สอนเฉพาะเรื่องวิชาการ แต่เน้นเรื่องกิริยาบรรยากและอบรมคุณธรรมจริยธรรมด้วย ซึ่งนายกรัฐมนตรีเห็นด้วยกับข้อเสนอและเรียกโรงเรียนประเทกนี้ว่า โรงเรียนสอนเน้นพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับโรงเรียนที่สอนเน้นภาษาอังกฤษ โรงเรียนเหล่านี้เหมือนโรงเรียนปกติทั่วไป แต่สอนเน้นวิชาพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ¹⁰¹ เช่นเดียวกับโรงเรียนที่เน้นสอนศาสนาคริสต์ หรือศาสนาอิสลาม ซึ่งมีมาก่อนหน้านานแล้ว โดยมีนโยบายว่าในปีการศึกษา 2546 ให้มีโรงเรียนนำร่องจังหวัดละ 2 โรงเรียน ซึ่งในเบื้องต้นมีโรงเรียนเข้าร่วมโครงการในปี พ.ศ.2546 จำนวน 89 โรงเรียน จนสิ้นปี พ.ศ.2547 มีโรงเรียนวิถีพุทธทั่วประเทศกว่า 15,000 โรงเรียน¹⁰²

แม้ว่าโรงเรียนวิถีพุทธในปัจจุบันจะมีจำนวนมากขึ้น โดยมีอัตราการเพิ่มจำนวนที่สูง และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ก็ตาม แต่จากข้อมูลดังกล่าวสามารถตั้งข้อสังเกตได้หลายประการ เช่น จำนวนโรงเรียนวิถีพุทธที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนั้นมีคุณภาพมากน้อยเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณกับคุณภาพของหลักสูตรตลอดจนการเรียนการสอนวิถีพุทธนั้นเป็นไปในทางเดียวกันหรือไม่ หรือโรงเรียนวิถีพุทธเหล่านี้เป็นเพียงแค่การนำเสนอรูปแบบ โดยมิได้คำนึงถึงเนื้อหาสาระและวิธีการแนววิถีพุทธอย่างที่ควรจะเป็นอย่างไรก็ตี แนวคิดดังกล่าวที่นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจในแวดวงการศึกษา โดยเฉพาะในการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา เพราะเป็นแนวโน้มที่ดีที่จะมีการนำหลักพุทธธรรมมาเป็นแกนหลักในการให้การศึกษาแก่พลเมืองของชาติ ดังเช่นในอดีตที่การศึกษาของประเทศไทยนั้นขึ้นอยู่กับพระพุทธศาสนาแทนทั้งหมด ซึ่งคงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาต่อไปว่า “โรงเรียนวิถีพุทธ” นี้จะเป็นระบบการศึกษาเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะที่แท้จริง

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

¹⁰¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิถีพุทธ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 28 – 29.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

หรือเป็นเพียงร่างเงาของการศึกษาพระพุทธศาสนาที่อยู่ภายใต้แนวคิดและนโยบายของรัฐดังที่เคยเป็นมาตลอด 100 กว่าปีที่ผ่านมา

สรุป

วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 – 2544 มีการเรียกชื่อวิชาในตอนแรกว่าวิชาธรรมจารี และมีการเปลี่ยนแปลงชื่อเป็นวิชาธรรมจริยา วิชาจรรยา วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม วิชาสังคมศึกษา และเปลี่ยนชื่อเป็นวิชาพระพุทธศาสนาในที่สุด โดยสรุปแล้วมีอัตราเรียนในระดับชั้นมูลศึกษา ร้อยละ 9.82 ประมาณศึกษาร้อยละ 4.88 มีอัตราศึกษาตอนต้นร้อยละ 5.279 และมีอัตราศึกษาตอนปลายร้อยละ 5.328 โดยเฉลี่ยมีอัตราลดลงแบบต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ.2521 หลังจากนั้นจึงมีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น สำหรับเนื้อหาวิชาในหลักสูตรการศึกษาเกือบทุกปีนั้นมีความซ้ำซ้อนกัน เช่น พุทธประวัติ พิธีกรรมเบญ្យัจศีล เบญ្យัจธรรม ฯลฯ มีเนื้อหาเหล่านี้ซ้ำกันในเกือบทุกปี ซึ่งทำให้หลักสูตรมีความซ้ำซ้อนกันทั้งในหลักสูตรปีการศึกษาเดียวกันเอง รวมถึงซ้ำซ้อนกันในระหว่างหลักสูตรต่างปีการศึกษาด้วย

นอกจากนี้ในหลักสูตรการศึกษายังพัฒนาการแบ่งแยกหมวดธรรมเดียวกัน กระจายออกไปและใช้เวลาในการเรียนแบบแยกส่วน โดยมีระยะห่างระหว่างชั้นและเนื้อหาธรรมเป็นปี ๆ เช่น มงคลสูตร มีการแบ่งข้อของมงคลมาเรียนในแต่ละปี เช่น ชั้น ม.1 เรียนมงคลข้อ 1 – 3 ม. 2 เรียนมงคลข้อ 4 – 6 เป็นต้น หรือหลักธรรมเรื่องทิศ 6 มีการแบ่งข้อมาเรียน เช่นกัน หลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ หรือแม้แต่ สังคหวัตถุ 4 กีฐก แบ่งเนื้อหา โดยใช้เวลาเว้นชั้มปีในหลักธรรมแต่ละข้อ เป็นต้น รวมถึงปัญหาการตัดหัวข้อธรรมบางประการออกแล้วเรียนเฉพาะหลักธรรมที่ทางผู้ร่างหลักสูตรเห็นความสำคัญ เช่น ประโยชน์ 3 ถูกเรียนเฉพาะประโยชน์ ในปัจจุบันเท่านั้น การแบ่งหัวข้อธรรมเดียวกัน แต่เรียนในต่างชั้นปี รวมถึงการตัดหัวข้อธรรมในหมวดเดียวกันนี้ ย่อมทำให้ผู้เรียนขาดความต่อเนื่องในการเข้าใจหลักธรรม และยังอาจทำให้การเข้าใจเนื้อหาธรรมถูกเรียนแบบแยกส่วน ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจหลักธรรมที่คลาดเคลื่อนและนำไปใช้ผิดได้

นอกจากนี้การที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาเน้นประโยชน์ในปัจจุบันเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องการเรียนว่ายတายเกิดลดลง ซึ่งอาจจะรวมไปถึงความเชื่อในเรื่องมรรคผลนิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนาว่ามีน้อยลง ซึ่งอย่างไรก็ได้ แนวคิดที่ไม่มีการสอนเรื่องโลกุตตรธรรมให้กับนักเรียนในระดับประมาณศึกษาและมีอัตราศึกษานั้น ผู้ร่างหลักสูตรอาจคิดว่าหลักธรรมในระดับโลกุตตระนั้นไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใดก็เป็นได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาต่อไปว่าแนวคิดดังกล่าวสมเหตุสมผลหรือไม่ เพราะวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาแบบทั่วหมด ไม่มีการถ่ายทอดความคิดเห็นเป็นอุดมคติสูงสุดในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด การศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาโดยไม่รู้จักอุดมคติอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา ย่อมทำให้ผู้ศึกษาไม่สามารถเข้าใจถึงแก่นแท้และความสำคัญของพระพุทธศาสนาได้อย่าง

แท้จริง และถึงแม้ว่าผู้ศึกษาจะสามารถเข้าใจหลักธรรมได้ในหลายส่วน แต่ในเมื่อผู้ศึกษาไม่มีความรู้ในแนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว อาจทำให้ความเข้าใจในหลักธรรมอื่นๆ คลาดเคลื่อนได้ เช่น เรื่องกรรม และการเดียนร่วมด้วยภัยเกิด เป็นต้น

แม้ว่าวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรปีการศึกษาต่างๆ พยายามที่จะให้ผู้ศึกษามีความรู้ความรู้ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แต่ทราบได้ที่เนื้อหาหลักสูตรและวิธีการสอนยังไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแก่นแท้ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะหลักธรรมอันลือเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา เช่นเรื่องนิพพาน เป็นต้น ความเข้าใจและเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างแท้ย่อมไม่เข้าถึงพระรัตนตรัย การวางแผนหลักสูตรนั้นๆ ต้องถือว่าล้มเหลว เพราะว่าไม่สัมฤทธิผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพราะผู้ศึกษาไม่สามารถบรรลุและเข้าถึงพระรัตนตรัยได้อย่างแท้จริง

ในขณะเดียวกัน เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมก็มีความพ่ายแพ้ที่จะทำให้ผู้ศึกษาเป็นชาวพุทธที่ดีในอุดมคติหลายด้าน จนดูเหมือนจะมากเกินไปและหากความชัดเจนไม่ได้ การบรรจุเนื้อหาวิชาทางพระพุทธศาสนามากเกินไปอาจทำให้ผู้ศึกษารู้สึกถูกบังคับให้มีความเป็นชาวพุทธในอุดมคติ และอาจจะเกิดการต่อต้านได้ ในขณะเดียวกัน แม้ว่าผู้ศึกษาจะสามารถรับเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาทั้งหมดได้นั้น ผู้ศึกษานั้นอาจจะมีความรู้สึกแปลกแยกระหว่างเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนา กับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ถูกระบบทุนนิยม เป็นต้น ครอบคลุมถึงต่างๆ เหล่านี้ย่อมทำให้ผู้ศึกษาเกิดความรู้สึกว่าเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาที่เรียนไป กับการใช้ชีวิตในสังคม เช่นการประกอบอาชีพ หรือในที่สุดแม้แต่การสอบเข้ามหาวิทยาลัยของผู้ที่จบการศึกษาไปบ้านใหม่ได้มีความสอดคล้องกับความต้องการของสังคมแต่อย่างใด จริงอยู่แม้ว่าในสังคมไทยยังต้องการคนดี แต่สังคมไทยเองดูจะให้ความสำคัญกับคนเก่งมากกว่า แม้ว่าสังคมไทยจะเริ่มนี้มีความต้องการคนดีในช่วงที่สภាសังคมเสื่อมโกรธลง แต่คนเก่งก็ยังดูมีความสำคัญมากกว่าในขณะที่ประเทศไทยกำลังต้องการคนเก่งเพื่อมาพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ

วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น เนื้อหาระยะถูกเน้นไปที่ความจริงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก และสอนหลักธรรมเรื่องความกตัญญูและความว่าจ่าย เป็นต้น เพื่อให้ส่งผลต่อการปกครองประชาชนให้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาทางศิลธรรมให้เป็นเรื่องที่สามารถนำมารับใช้ความต้องการของชาติบ้านเมืองในศตวรรษที่ ๒๐ ได้ เช่นความกล้าหาญ ความเป็นเสือป่า การสรุบเพื่อบ้านเมือง เป็นต้น แต่เมื่อประเทศไทยเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย วิชาพุทธศาสนาได้ถูกใช้ไปเพื่อสร้างคติต่างๆ ตามแนวคิดของประชาธิปไตย เริ่มตั้งแต่การให้ความรู้และการยอมรับเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ หรือการนำคำสอนพุทธศาสนาเพื่อต่อต้านลักษณะมิวนิสต์ หรือ

การตัดหลักธรรมบางประการที่ขัดกับนโยบายทางเศรษฐกิจของชาติ และส่งเสริมหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น สุขของคุณหัสส์ คหปดิธรรม เป็นต้น หรือหลักธรรมหลายอย่างเป็นการเน้นเนื้อหาเพื่อความอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมประชาธิปไตยแทน

ดังนั้นจึงเห็นได้วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของรัฐในสังคมไทยย่อมแยกไม่ออกกับอิทธิพลจากรัฐไม่ว่ารัฐไทยนั้นจะมีระบบการปกครองแบบใดก็ตาม เพราะการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นนอกจากราชบัลลังก์แล้วยังมีจุดประสงค์เพื่อนำมาสั่งสอนให้เป็นผลเมืองที่ดีและปกครองง่าย ดังปรากฏในหลักสูตรปีการศึกษาต่างๆ เหล่านี้ย่อมแสดงว่าพระพุทธศาสนาอยู่ในเครื่องมือของการหนึ่งของรัฐที่นำมาใช้เพื่ออบรมผลเมืองให้มีความเรียบร้อย และง่ายต่อการปกครองรวมถึงเป็นสื่อในการถ่ายทอดนิยมอย่างต่อเนื่อง ล้วนเป็นไปตามที่รัฐพึงประสงค์ ซึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาถือว่าสามารถตอบสนองความต้องการของรัฐในข้อนี้ได้เป็นอย่างดี

ท่ามกลางบริบทแห่งสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการครอบจำกัดและวิธีชีวิตของระบบทุนนิยม ในสังคมโลก ความขัดแย้งทางศาสนาต่างๆ ที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น และกำลังถูกตามเข้ามาระบบทุ่งสู่สังคมไทย สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อสถาบันศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกัน สังคมไทยก็ยังมีความต้องการพัฒนาประเทศให้มีความทัดเทียมกับประเทศที่เป็นอารยะในสังคมอุดสาಹกรรม ในขณะที่ปัญหาศีลธรรมและจริยธรรมกลับทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น แม้สังคมไทยจะตระหนักรึปัญหานี้กันอย่างกว้างขวาง และคำนึงถึงวิชาพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญในการร่วมแก้ปัญหาดังกล่าว แต่พื้นฐานการศึกษาของสังคมไทยที่เป็นลิ่งบ่มเพาะความดีและศีลธรรมของผลเมืองในชาติไทยนั้น กลับมีอัตราเรียนวิชาที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและจริยธรรม โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในจำนวนอัตราส่วนที่ลดลงมาเกือบตลอด

แม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่มีการศึกษาหรือการวิจัยกันอย่างจริงจังว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของชาตินั้น จะมีความสัมพันธ์กับคุณธรรมและจริยธรรมของคนในสังคมไทยมากน้อยเพียงใด แต่อย่างไรก็ได้พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน และมีอิทธิพลทางความคิด และส่งผลไปถึงการกระทำการและว่าจารุของคนในสังคมไทยมายานานตลอดประวัติศาสตร์ชาติไทย เชื่อได้ว่าเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ต่างๆ ของชาติไทยนั้น ย่อมเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นถึงคุณค่าที่พระพุทธศาสนาได้ให้ไว้กับสังคมไทย ดังเช่นคติธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งคือการเน้นเรื่องความไม่เบียดเบี้ยนและการสร้างสันติสุขในจิตใจตลอดจนสังคมโดยรวมนั้น คติธรรมเหล่านี้ย่อมมีผลทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความสงบสุขมาช้านาน แต่ในบัดนี้หลักสูตรพระพุทธศาสนาที่เป็นรากเหง้าแห่งความสงบสุขในสังคมไทยกำลังมีจำนวนลดน้อยลง

แม้ว่างานวิจัยนี้จะไม่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความสงบสุขของสังคมไทยหรือความมีศีลธรรมจริยธรรมของประชาชนในสังคมไทย กับอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาว่ามีความเกี่ยวข้องกันแบบมีนัยสำคัญหรือไม่ แต่ในมุมมองของผู้วิจัยคิดว่าวิชาพระพุทธศาสนาอยู่ในมีผลต่อความสงบสุข ตลอดจนศีลธรรมและจริยธรรมของสังคมไทยอย่างแน่นอน แม้ในยุคที่มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ก็ตามอย่างมาก โดยเด็ดขาด เมื่อเทียบกับในปัจจุบันแล้ว ปัญหาเรื่องจริยธรรมและศีลธรรมในสังคมไทยหลายประการ ยังมีความรุนแรง pragmatism ให้เห็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นที่น่าคิดต่อไปว่าเมื่อวิชาพระพุทธศาสนา มีอัตราการเรียนลดน้อยลง กว่าในอดีต ปัญหาสังคมไทยในอนาคตต่อไปจะมีสภาพการณ์เป็นเช่นไร

แม้ว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของไทย 100 กว่าปีที่ผ่านมาจะมีแนวโน้มที่น่าวิตกอยู่หลายประการก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่อาจจะเป็นสิ่งที่น่าวิตกมากกว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาที่มีจำนวนน้อยลง สิ่งนั้นคือเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาที่ได้ถูกตีความ ขยายความ และแปลความไปเพื่อรับใช้อำนาจรัฐในยุคสมัยต่างๆ ตลอดมา โดยฐานะที่เป็นเครื่องมือให้รัฐนำมาใช้ในการสร้างทัศนคติต่างๆ แก่ประชาชนตามที่รัฐต้องการ กล่าวคือวิชาพระพุทธศาสนาในยุคแรกๆ เน้นความจริงภาคดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยเหตุผลทางด้านการปกครอง และการปฏิรูปประเทศ อันเป็นยุทธศาสตร์ในการรับมือกับภัยจากการล่าอาณานิคมจากประเทศตะวันตก ยุคต่อมาวิชาพระพุทธศาสนาได้ถูกตีความเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังคติชาตินิยม การปลูกฝังเรื่องประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ เพื่อระบอบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป และในที่สุดวิชาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในยุคต่างๆ เช่น การต่อต้านลักษณะคอมมิวนิสต์ การนำหลักธรรมาภิบาล ไปตอบสนองค่านิยมทางเศรษฐกิจ และในที่สุดพระพุทธศาสนาอาจจะถูกยกไปเป็นการตอบสนองลักษณะนิยมในที่สุดก็เป็นได้

หลักสูตรพระพุทธศาสนาในสมัยหลังๆ นั้นพยายามที่จะมีการเน้นหลักธรรมต่างๆ เพื่อนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน ในด้านหนึ่งย่อมเป็นการแสดงให้เห็นคุณค่าของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาว่าสามารถใช้และเห็นผลได้ทันที เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้รวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่งย่อมแสดงให้เห็นถึงการเน้นแต่ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือที่ภูริธรรมมิกตัดประโภชน์เท่านั้น ไม่มีการกล่าวถึงเรื่องประโภชน์ในภาพหน้าหรือสัมประยิกตัดประโภชน์ และประโภชน์อย่างยิ่งหรือปรมตัดประโภชน์แต่อย่างใด สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาหลายประการได้ถูกตัดลดถอนความสำคัญลงไปหลายส่วน ซึ่งทำให้ความลึกซึ้งของหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาลดลง และถูกตีความใหม่ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของสังคมที่ไม่ได้ต้องการความลึกซึ้งทั้งหมดของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่สิ่งที่สังคมและระบบการศึกษาต้องการจากพระพุทธศาสนานั้นคือ หลักธรรมที่ตอบสนองกับนโยบายของรัฐ และสามารถนำมาใช้ได้และเห็นผลได้ทันตาในปัจจุบัน เช่นหลักธรรมที่ทำให้เป็นเศรษฐี ซึ่งสอดคล้องกับสังคมในระบบทุนนิยม เป็นต้น

การปรับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อจุดมุ่งหมายดังที่ได้กล่าวมา ย่อมสะท้อนให้เห็นความจริงในหลายส่วน ในส่วนหนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาที่สามารถตอบสนองกับความต้องการของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐไทยในทุกสมัยการปักครองตั้งแต่ระบบสมบูรณ์ญาสิกธิราชย์ ระบบเด็ดจัด จนถึงระบบประชาธิปไตยแบบครึ่งใบหรือเต็มใบ ก็ตาม แต่ในอีกส่วนหนึ่งย่อมเป็นการสะท้อนถึงความไม่มีจุดยืนของพระพุทธศาสนาและความวิตกกังวลถึงสถานะของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยว่าจะหายไป พระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องปรับตัวเองเพื่อให้มีที่อยู่หรือตำแหน่ง ในสังคมไทย แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดของรัฐประการหนึ่ง ในการใช้ส่งเสริมการปักครอง และให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อให้เป็นพลเมืองดีและคนดีของสังคมไทยไปพร้อมๆ กัน แต่ในอีกส่วนหนึ่ง การปรับตัวเข่นนั้นย่อมทำให้หลักธรรมที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาถูกตีความและแปรความไปจากหลักธรรม ดังเดิม จนในที่สุดการปรับตัวนั้นอาจจะทำให้ไม่เหลือเค้าของความเป็นพระพุทธศาสนาที่แท้จริงได้เลยในที่สุด

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ววิชาพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าในการกล่อมเกลาพฤติกรรมในจิตใจของมนุษย์ก็อาจจะสูญเสียศักยภาพในส่วนนี้ไป เพราะถูกจำกัดศักยภาพเพียงแค่เป็นเครื่องมือของรัฐในการตอบสนองนโยบายต่างๆ คุณค่าเดิมของวิชาพระพุทธศาสนาที่สามารถกล่อมเกลาจิตใจและสร้างคุณธรรมตามหลักพุทธธรรมก็จะไม่สามารถทำได้ในขณะที่สังคมกำลังต้องการคุณค่าของพระพุทธศาสนาในการกล่อมเกลาจิตใจ หรือแม้แต่รัฐเองก็ตามที่ต้องการในจุดนี้แต่รัฐและพระพุทธศาสนาที่นั่นเองกลับไม่สามารถตอบสนองในเรื่องนี้ให้แก่สังคมได้ เพาะกายที่รัฐและพุทธศาสนา秧งต้องการพึงพิงกันและกันในเชิงของโลกมากกว่าของธรรม ตราบใดที่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพุทธศาสนา秧งดำเนินเช่นนี้ต่อไป สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปคือ ถ้าวันใดวิชาพระพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองนโยบายต่างๆ ของรัฐได้อีกย่อมเป็นเรื่องธรรมชาติที่วันนั้นจะไม่วิชาพระพุทธศาสนาอยู่ในหลักสูตรการศึกษาของชาติไทยอีกต่อไป

ในปัจจุบันได้เกิดแนวคิดเรื่อง “โรงเรียนวิถีพุทธ” ขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่า โรงเรียนวิถีพุทธนี้จะเป็นการให้การศึกษาด้วยหลักไตรสิกขาเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธที่แท้จริง หรือจะเป็นเพียงร่างทางของการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาที่อยู่ภายใต้แนวคิดและนโยบายของรัฐดังที่เคยเป็นมาตลอด อย่างไรก็ดีวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา การศึกษา秧งประกอบด้วยส่วนสำคัญอีกหลายส่วน เช่น ครุศาสตร์ อุปกรณ์การเรียน สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน รวมถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมด้วย การศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาจะสัมฤทธิ์ผลได้คงต้องอาศัยองค์ประกอบต่างๆ เข้าร่วมด้วย จุดมุ่งหมายในการสร้างคุณความดีในจิตใจตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงจะสามารถดำเนินไปได้ตามแนวทางที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้เกิดขึ้นแก่มวลมนุษย์ แต่เนื่องจากงานวิจัยนี้มุ่งที่จะศึกษาเฉพาะหลักสูตรการศึกษาเท่านั้น จึงคงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาของไทย และคง

เป็นส่วนเสี้ยวเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับกระบวนการศึกษาอันยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนาที่ประทานแสงสว่างแก่สรรพชีวิตมาต่อหน้ายังพ้นปี ๐